

FILOLOGICKÉ VĚDY

PROBLÉMU VÝZKUMY JAZYKU

Рудь С.М.

*Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко, Украина*ОБРАЗНАЯ ФУНКЦИЯ СРАВНЕНИЙ
В ТВОРЧЕСТВЕ К.ПАУСТОВСКОГО

В произведениях К.Паустовского сравнение является самым активным тропом. Проанализируем особенности использования сравнений в «Повести о лесах», в которой они выполняют разнообразные функции, способствующие проявлению образа автора: выдвигают в фокус читательского видения детали пейзажа, портрета; ассоциативно обогащают «сухие» факты; служат фрагментами-камертонами, поддерживающими в повести определенный эмоциональный настрой.

Термин «фрагмент-камертон» предложен И.Я. Чернухиной. По ее мнению, такие фрагменты ассоциируются с заглавием произведения и «настраивают читателя на определенное восприятие содержания, на поиск в тексте определенных смыслов» [4, с. 118]. В некоторых главах «Повести о лесах» такими камертонами оказываются сравнения, причем с названием главы может быть связан любой из его компонентов: предмет (субъект) – то, что подвергается сравнению; образ (объект) – то, с чем сопоставляется предмет сравнения; признак, на основе которого устанавливается сходство двух явлений действительности. Сравнения-камертоны не только настраивают на «восприятие содержания», но и выполняют экспрессивную функцию, способствуют выявлению усиления эмоциональной доминанты произведения.

«Повесть о лесах» представляет собой объективированный тип повествования (от третьего лица); в ней несколько персонажей – субъектов, «чье восприятие оказывается фильтром, пропускающим воображаемое» [4, с. 140]. Образ автора в этой повести не имеет признаков реального лица и существует лишь как авторская позиция. Автор-рассказчик представляется читателю «всевидящим», «всезнающим», и его оценки воспринимаются как итоговые.

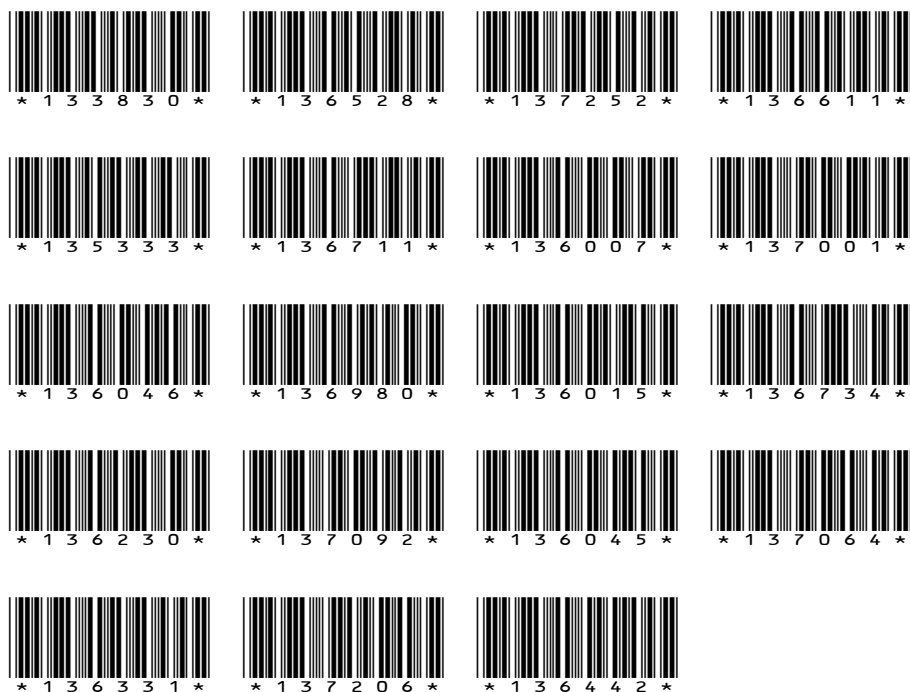
«Повесть о лесах» написана К.Паустовским в пору зрелого творчества, но и в этот период он остается приверженцем лирико-романтического отношения к действительности. Как справедливо заметила Г.Трефилова (один из исследователей творчества К.Паустовского), его мир – «это жизнь, какой она бывает, с какой может быть и – более всего – какой быть должна» [3, с.49]. В «Повести о лесах» рассказывается о дружественной по отношению к человеку природе, о тружениках, украшающих землю: они разводят сады, выращивают леса, обере-

гают родную природу, – и она духовно обогащает их, способствует их творчеству, рождает вдохновение.

В первой главе «Скрипучие половицы» повествуется о творчестве П.И.Чайковского, который гостил летом в одиноком доме, окруженном бескрайними северными лесами, просушенном солнцем и ветром. Лес и этот деревянный дом, «тончайшим резонансом» откликающийся на звуки рояля, помогали композитору работать. Вот только скрипучие половицы... Это «было единственное, что раздражало композитора» [1, с.307]. Повествование о музыке Чайковского, о его общении с природой пронизано лиризмом, и название главы не соответствует этой тональности; в нем «затаилась» отрицательная экспрессия, связанная с определением «*скрипучие*» (сравним: *скрипучий голос* – резкий, неприятный на слух). Эта экспрессия появляется в «сфере» героя повести, однако автор исподволь затушевывает, стирает ее, и большую роль в этом играет сравнение-камертон. Оно появляется в рассказе о «ночных звуках»: «*Иногда ночью просыпаясь, Чайковский слышал, как, потрескивая, пропоеет то одна, то другая половица, как бы вспомнив его дневную музыку и выхватив из нее любимую ноту*» [1, с.308]. Рассохшиеся половицы оказались предметом сравнительного описания, а своеобразие их звучания отражено в признаке сравнения «*пропоеет*», то есть налицо обусловленность сравнения названием главы. Однако в сравнении-камертоне нет слова «*скрипучий*»: признак сравнения выражен метафорическим глаголом – он включает сравнение в развернутое поэтическое описание старого дома, начинающего петь «*от первых же звуков рояля*». Скрип половиц, раздражавший композитора днем, ночью оборачивается мелодией, которая вливается в «*незамысловатую песню пересохшего дерева, оконных стекол с обвалившейся замазкой, ветра, постучавшего веткой в окно*» [1, с.308]. Лирическая тональность сравнения-камертона определяется и его «музыкальным» образом, а затем усиливается следующим сравнением, которое появляется в тексте как отзвук, отклик на сравнение-камертон: «*Еще это напоминало оркестр перед увертюрой, когда оркестранты настраивают инструменты*» [1, с.308]. А далее читатель погружается в наполненное лиризмом повествование о «*ночном треньканье*» деревянного дома, о мелодии, которую Чайковскому хотелось запомнить и проиграть.

Таким образом, в главе «Скрипучие половицы» сравнение-камертон, отразив смысловую сторону ее названия, наполнилось иной экспрессией, обусловленной содержанием главы, ее романтической окрашенностью и (в итоге) позицией автора. Но, так или иначе, «камертон « в этой новелле уподобляется эху, отозвавшемуся на звучание заглавия.

Однако бывает по-иному: в повести в начале звучит сравнение-камертон, настраивая повествование на свою эмоциональную волну, и лишь потом его компоненты «реализуются» в названии одной из глав. Таково сравнение дождевых капель с алмазными серьгами, которое появляется в первой главе, прохо-

дит через всю повесть, охватывает «сферы» всех действующих лиц, а образ этого сравнения всплывает в названии последней главы – «Старые серьги».

В связи с таким длительным «звучанием» сравнение-камертон сыграло большую роль и в композиции повести, и в усилении ее романтического начала. При этом проявились изобразительные возможности сравнения, обусловленные «прозрачностью» его структуры. Предмет сравнения оказывается особенно интересным на «уровне отбора» явлений для сравнительного описания (от авторского отношения к предмету сравнения зависит эмоциональный заряд тропа). Образ сравнения отражает мировосприятие автора, действующих лиц, делает сравнение индивидуальным. А признак сравнения служит своего рода «контактором», который высвечивает черты сходства между явлениями, весьма далекими друг от друга в действительности. К тому же слова, обозначающие компоненты сравнения, ассоциативно связаны в тексте с другими словами, что обуславливает многоаспектность смысловых контактов этого тропа в повести.

Сравнение блестящих на солнце дождевых капель с алмазными серьгами появляется в «сфере» Чайковского и связано с его размышлениями о бессилии искусства перед природой, о невозможности «удержать» поэзией, музыкой те прекрасные мгновения, которые дарит человеку жизнь: *«Чем проще было то, что он видел, тем труднее оно ложилось на музыку. Как передать хотя бы вчерашний случай, когда он укрылся от проливного дождя в избе у объездчика Тихона! В избу вбежала Феня, дочь Тихона, девочка лет пятнадцати. С ее волос стекали капли дождя. Две капли повисли на кончиках маленьких ушей. Из-за тучи ударило солнце, и капли в ушах Фени заблестели, как алмазные серьги»* [1, с.308].

Сопоставление капель дождя с драгоценными камнями традиционно в поэзии и обычно «возвышает» предмет сравнения, у Паустовского же наоборот: предмет сравнения оказывается более поэтичным, чем его образ. Автор дает понять, что для Чайковского сверкающие на солнце капли прекрасны «сами по себе» и сравнить их с алмазными серьгами – это лишь попытка осознать, удержать ускользающий образ: *«Но Феня потрянула капли, все кончилось, и он понял, что никакой музыкой не может передать прелести этих мимолетных капель»* [1, с.308].

Слова *дождь, капля* – из ряда тех связанных с природой слов, которые, по мнению Паустовского, *«сами по себе излучают поэзию, подобно тому, как драгоценные камни излучают таинственный блеск»* [1, с. 562]. В «Повести о лесах», прежде всего в «сфере» Чайковского, капли дождя ассоциируются с летними ливнями, туманами, утренней росой, – с тем *«сырым блеском»*, который особенно трогает душу композитора: *«С зарослей липы и бересклета капала роса. Столько сырого блеска было вокруг, что он невольно прищурил глаза»* [1, с.310].

Блеск, свет (солнечный, лунный, свет звезд) постоянно привлекает внимание героев повести, пробуждая мысли о поэзии, о счастье. У Чайковского сырой блеск утреннего леса, пласты света, падающие на деревья, голубоватый отблеск лесного озера вызывали *«то состояние, когда кажется, что вот-вот случится что-то необыкновенное, похожее на чудо»* [1, с.310]. Это было пред-

вестием вдохновения, «давно скованная где-то внутри любимая тема о лирической силе этой лесной стороны» готова была «перелиться через край и хлынуть потоками звуков» [1, с.310]. Вот почему и в каплях дождя, повисших, подобно сережкам, на кончиках ушей девочки, Чайковского поражает прежде всего солнечный свет, блеск; благодаря ему в воображении композитора рождается образ – «алмазные серьги» (ведь алмаз известен своим особым чистым блеском). Этот признак, выраженный глаголом *заблестели*, становится основанием сравнения-камертона.

Чтобы сохранить в памяти поэтический образ, Чайковский (как впоследствии узнает читатель) дарит Фене настоящие серьги, – и уже они в последующих главах, в речи, в мыслях других действующих лиц повести становятся предметом сравнительного описания, а дождевые капли оказываются образом сравнения, окрашивающим его в романтические тона. Лесничий Баулин говорит писателю Леонтьеву, разглядывающему старую фотографию: «Заметили на фотографии сережки? Это Чайковский подарил Фене. Мария Трофимовна говорила, что в каждой сережке по небольшому алмазу... Будто Чайковский увидел Феню во время слепого дождя.. Знаете, когда дождь при солнце. На ухах у Фени блестели капли воды. Чайковскому это очень понравилось. Он пообещал подарить Фене такие же сережки, как эти дождевые капли. И выполнил свое обещание» [1, с.377]. Сравнение и в «зеркальном отражении» сохраняет поэтическую тональность: автор время от времени напоминает читателю, что алмазные серьги – это подарок, который дорог людям памятью о прекрасном «мимолетном видении» и о человеке, который пытался его удержать, а вовсе не ценностью камней. Баулин говорит о *небольших* алмазах в серьгах, Леонтьев видит в них «*маленькие кристаллы*», а в конце повествования их называют «*двумя простыми сережками*». Наверное, не случайно писатель в качестве определения в образе сравнения выбрал прилагательное *алмазный*, а не синонимичное ему *бриллиантовый*, ведь бриллиант – это дорогое украшение, граненый и шлифованный алмаз, а просто алмаз – это камень минерал, о котором в словаре сухо говорится, что он «блеском и твердостью превосходит все другие материалы». Блеск, напоминающий о каплях слепого дождя, сверкающих на солнце, – вот что важно в алмазных сережках для Чайковского, а затем и для Аграфены, для ее дочери Маши, для писателя Леонтьева. Признак сравнения-камертона постоянно напоминает о себе. Очевидно, правильный вывод сделан Н.А. Рудяковым: «Семантический признак, на основе которого сопоставляются «предмет» и «образ», представляется наиболее важным элементом сравнения, поскольку этот признак является тем смысловым наслоением, в котором обнаруживается индивидуальность субъекта-повествователя или персонажа, его отношение к окружающему миру» [2, с.39]. Упоминание о блеске, отражающем солнечный свет, сопровождает описание старых серег на протяжении всего повествования. Вот Маша выполоскала сережки в теплой воде, протерла их, «и они засверкали так ярко, будто собрали в избу весь свет летнего дня» [1, с.

Оробчук Д.Б., Костецька І.В., Гешко Н.Я. Лексико-семантичний аналіз оказіональних композитів.....	74
Бекенова Р.Б. Валентностные свойства отглагольного имени деятеля	78

METODY A POSTUPY KONTROLY ÚROVNĚ ZKOUMÁNÍ ZAHRANIČNÍM JAZYKEM

Увайсова М.М., Алимбетова Р.В. Использование видеоматериалов в обучении иностранному языку	83
Савельева Н.П. К вопросу о связи языка и культуры.....	86

OBSAH

FILOLOGICKÉ VĚDY

PROBLÉMU VÝZKUMY JAZYKU

Рудь С.М. Образная функция сравнений в творчестве К.Паустовского	3
Митина Е.М. Эвфемистические синонимы в пенитенциарной лексике английского языка	8
Бижанова Н.Ә., Мұратбекова А.М. Абай мұрасының Сәкен Сейфуллин шығармашылығына ықпалы	11
Садықова Р.К., Мағжан Әсел Парсы тілі және үнді-европалық тілдері ішіндегі рөлі.....	13
Ергалиева К.О. Проблемы сопоставительного изучения этнографических фразеосочетаний русского и французского языков.....	16
Қайырбекова Ұ.С., Жахаева Г. Қазіргі тіл біліміндегі статистикалық әдістің қалыптасуы	22
Комарницька І.І., Орловська О.В. Засоби вираження категорії заперечення у сучасній англійській мові	27
Комарницька І.І., Орловська О.В. Основні засоби вираження категорії заперечення у сучасній англійській мові.....	30
Rysbaeva G., Rysbai B. Beliefs and customs associated with the totem animals	32
Абилдаева А. Қазақ тіліндегі сөзжасамдық ұя мүшелерінің ғылымдағы зерттелуі.....	37
Тельтаев Б.Б., Досанова А.М. Репатриант-қазақтар: азаматтық сәйкестілік пен мемлекеттік тілге қатынас корреляциясы	40

SYNTAX: SLOŽENÍ, SEMANTIKA, FUNKCE

Захарова Л.М., Мозгова Т.Л. Лексико-семантичні, морфологічні та перекладацькі особливості мовних одиниць на позначення чуттєвої сфери людини	49
Табакова И.А. Номинация пространства в научной фантастике в романе Пьера Буля «Планета обезьян».....	60
Омарова Б.А. Сұрау есімдігі қатысты етістікті сөз тіркестері.....	64
Мамедова-Рагимова Х. Система упражнений при изучении видовых форм глагола (на примере специальности)	70

384]. Когда Аграфена Тихоновна надевала серьги, они «*поблескивали в ее загорелых ушах*» [1, с. 384]. И вот такими увидела старые серьги Анфиса – ей передает сережки Леонтьев после гибели Аграфены и Маши: «*Заходящее солнце бросило на них свой последний свет, и в каждой сережке загорелась яркая капля воды*» [1, с. 483]. Образ сравнения – «*капля воды*» – вырвался из его структуры и стал самостоятельным тропом – поэтической метафорой, которая «увенчала» эмоциональное звучание камертона.

Сравнение-камертон объединило сферы героев повести, до конца сохранив свою экспрессивную окраску. Последняя глава называется «Старые серьги», и в этом заглавии «реализован» один из компонентов сравнения-камертона. Слово *серьга* само по себе неэкспрессивно, однако в структуре сравнения, в контексте повести оно получило сильный эмоциональный заряд, поэтому от заглавия заключительной новеллы веет романтикой.

Можно продолжить разговор об ассоциативных связях сравнения-камертона с другими словами, входящими в образную систему «Повести о лесах», – например, показать, как рядом с ним зазвучало еще одно сравнение, содержащее тот же образ (*капля воды*) и ставшее ключевым в обрисовке двух главных персонажей – Маши и Леонтьева: «*Он долго стоял на набережной, но смотрел не на Неву, а поверх нее, на тонущие в световой дымке строгие здания, на свет зари и на самое прекрасное, что украшало каждую ночь, – прозрачную, как капля воды, звезду, горевшую над грудями темной зелени*» [1, с.353].

Нет сомнения в том, что сравнения-камертоны – это один из способов выражения в «Повести о лесах» авторской позиции. Они помогают переносить из поэзии в прозу тот «спрессованный лиризм», который свойственен произведениям удивительного писателя – Константина Паустовского.

Литература:

1. Паустовский К. Г. Повесть о лесах // К.Г.Паустовский. Собрание сочинений в 6 томах. – Т.2. – М.: Госуд. из-во худож. лит., 1957.– 703 с.
2. Рудяков Н.А. Стилистический анализ художественного произведения / Н.А.Рудяков. – К.: Вища школа, 1977. –136 с.
3. Трефилова Г. П. К.Паустовский. Мастер прозы / Г. П.Трефилова. – М.: Худож. лит., 1983. – 128с.
4. Чернухина И.Я. Очерк стилистики художественного прозаического текста (факторы текстообразования) / И.Я. Чернухина. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1977. – 207с.

К.филол.н., доцент Митина Е.М.

Одесский государственный университет внутренних дел, Украина

ЭВФЕМИСТИЧЕСКИЕ СИНОНИМЫ В ПЕНИТЕНЦИАРНОЙ ЛЕКСИКЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В пенитенциарной лексике английского языка имеется весьма разветвленная система синонимических корреляций. При этом достаточно распространенная эвфемистическая синонимия. Напомним, что эвфемизмы это «слова или перифрастические (описательные) выражения, созданные в качестве синонимов к прямым наименованиям предметов или явлений и заменяющие эти прямые наименования» [Ворно 1955:37].

Эвфемистической замене обычно подвергаются слова, которые считаются оскорбительными или неприличными. В уголовном мире с помощью эвфемизмов принято называть разные преступления, орудия для совершения этих преступлений, а также понятия, со смертью и смертной казнью.

Вообще любая преступная деятельность в уголовной среде считается обычной будничной работой. Поэтому различные кражи, разбойные нападения и т.д. называются в случаях вторичной номинации с помощью слов, в которой ключевой является сема «works» (работа), а также с помощью словосочетаний, где слово work или его синонимы, являются доминантными. Так преступная деятельность как таковая (criminal activity) неизменно звучит в преступной среде как ‘action’ или ‘work’. Слова work, job, business лежат в основе целого ряда выражений, указывающих на конкретные виды преступлений. Так, совершать карманные кражи в общественном транспорте звучит как to work a short; убийство кого-либо – to give a business. Кража автомобиля (the theft of a motor) называется в тюремном жаргоне short job.

Ограбление банка преступники вместо bank robbery часто называют bank job. Интересный пример применения этой пары коррелятивов можно найти в пьесе Ортон «Добыча».

Искренне возмущенный ограблением банка в городе, внешне положительный персонаж Маклеви вопрошает:

But – the bank robbery – is the case closed?

[Orton, p.605].

Как видим, ограбление банка он называет именно ограблением, не стремясь приукрасить действительность. Но бедный Маклеви не догадывается о том, что к этому ограблению причастны члены его семьи и их знакомые, которые прибегают к эвфемистическому названию совершенного преступления:

(1) Truscott: What were you suspected of?

Dennis: The bank job.

В настоящее время общепринята точка зрения, согласно которой существуют общечеловеческие универсалии как в культуре так и в языке любого народа. Универсальные значения создают почву для межкультурной коммуникации. В тоже время в любой культуре существуют уникальные, присущие только данной культуре значения, закрепленные в языке, моральных нормах, особенностях поведения и т.д.

Литература:

1. Гродеков Н.И. Киргизы и кара-киргизы Сыр-Дарьинской области. – Ташкент, 1889.–Т.1. Юридический быт.
2. Кабо В.Р. Первобытная доземледельческая община.– М.: Наука, 1986.
3. Казахская народная поэзия. Из образцов, собранных и записанных А.А.Диваевым. –Алма-Ата, 1964.
4. Кузнецов А.М. Национально-культурное своеобразие слова // Язык и культура: Сб. обзоров. – М.: ИНИОН АН СССР 1987. – С. 141-163.
5. Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию. – М.:Наследие, 1997.
6. Поэты пяти веков. Казахская поэзия XV- нач.ХХ веков. –Алматы, 1993.
7. Радченко О.А. Язык как мирозидание: Лингвофилософская концепция неогумбольдтианства: Автореф. дис.... докт. филол. наук. – М.: Ин-т языкознания РАН, 1998.
8. Соколовский В.Г. Казахский аул. К вопросу о методах его изучения государственной статистикой на основе решений 5й Всеказахской Партконференции и 2го Пленума Казрайкома ВКП(б). –Ташкент: КазЦСУ, 1926.
9. Сборник киргизских пословиц. –Ташкент, 1899.
10. Тернер Р. Контент-анализ биографий // Сравнительная социология. Избранные переводы. – М., 1995.

Такая ситуация формировала своеобразный психологический облик номада: он чувствовал себя защищенным, лишь ощущая принадлежность к своему «роду». Это обеспечивало ему устойчивость естественного мироустройства и позволяло рассчитывать на помощь родственников в трудные моменты: «...каждый казах, наученный горьким опытом неустойчивости своего хозяйства, заблаговременно, хотя бы и бессознательно заручается известными связями. В первую очередь последние устанавливаются в направлении родства... эти связи... постоянно поддерживаются обменом подарками» [Соколовский 1926, 76]. Об этом же свидетельствуют казахские пословицы, записанные во второй половине XIX в.: *Агайын алтау болса адам тимейді* «Когда твоих родичей много – никто тебя не тронет» [Гродеков 1889, 111].

Родственные связи играли важную роль в случае их установления и признания, а это не всегда зависело лишь от кровной близости. Например, *Жаман туыстан жат артық* «Чужой лучше родни, коль хорошо знаком», *Алыста жүрсе кісінескен Жақында жүрсе тебіскен* «Родно издали любят, а вблизи она кусается» [Сборник киргизских пословиц 1899, 138]. Поэт XVI в. Шалкииз-жырау выразил это в поэтической форме следующим образом: «Родственник, близкий по духу тебе, – Друг и во всем родной, Родственник, чуждый по духу тебе, – Враг и во всем чужой» [Поэты пяти веков 1993, 251].

Существовал специальный институт «керме», с помощью которого в хозяйственную ячейку (а с помощью усыновления – и в генеалогию) включались представители других родов или даже племен, волею обстоятельств оказавшиеся рядом. «Такая степень родства в смысле предоставления каких-либо действительных прав является сплошной фикцией...» [Соколовский 1926, 78]. Есть тому подтверждения и в казахских пословицах: *Жақсындан қашпа жаманға баспа* «Не считай хорошего человека посторонним, не считай дурного своим». Н.И.Гродеков свидетельствует также о том, что сдать гостя – неблизкого родственника властям не считалось предосудительным [Гродеков 1889, 114]. О безграничности гостеприимства говорит пословица: *Қонақ: бір күн қонса – құт екі күн қонса – жұт* «Если гость остановился раз – счастье, два – бедствие».

Множество проблем возникает и в случае неадекватного перевода. Для нас непонятны многие реалии западной или восточной жизни, поэтому перевод часто имеет при себе и комментарии. То есть и тут перед нами не просто другая культура, а без преувеличения иной мир. При этом важен принципиальный отбор объекта, который бы давал возможность вхождения в этот иной мир. «Если мы сделаем выводы, касающиеся национального характера, построив их на основе анализа любимых народом сказок, мы должны исходить из того, что понимаем, почему эти сказки являются любимыми и какие элементы этих сказок играют наиболее важную роль для читателей и слушателей» [Тернер 1995, 186]. В принципе понимание имеет несколько уровней, и в нем легко достижимыми являются только самые первые представления.

или

(2) Truscoff: <...> I don't believe you're stupid at all.

Hel: I am. I had a hand in bank job. [Orton, p.593].

Наименования преступников специализирующихся на тех или иных видах преступлений, также звучат вполне благопристойно и даже возвышенно: мошенник, аферист (swindler) в уголовной среде называется artist, а фальшивомонетчик (counterfeiter) – designer. Картежные шулеры высокого класса награждаются званием professor или dean, а девушки – член уличной банды подростков, – возводятся в ранг герцогини – duchess.

Таким образом у подростков есть возможность говорить о планируемых или уже совершенных преступлениях, облекая свои мысли в достаточно невинные выражения и фразы, которые не вызывают подозрений у окружающих.

Значительной устойчивостью в сфере эвфемистических образований отличается ироническая параллель между пребыванием в тюрьме и обучением в учебном заведении. Само исправительное учреждение называется в этом случае big school, а заключенные college-men (учащиеся). Исправительное учреждение для малолетних преступников соответственно носит название little school. Ср. с русской блатной музыкой: закончить академию, т.е. отбыть срок наказания.

Нежелание посвящать посторонних в свои дела породило и целый ряд синонимов, которые образовались путем рифмизации. Например, Club Fed означает «федеральная тюрьма». Выражение появилось в результате рифмизации выражения Club Med. Именно так называется клуб любителей отдохнуть на побережье Средиземного моря (Med < Mediterance). Во вновь созданном выражении слово Fed является сокращенным вариантом прилагательного federal, а лексема club в данном словосочетании полностью теряет свой смысл «клуб» и приобретает смысл «тюрьма», превращаясь в жаргонный синоним слова «prison».

В результате семантического опустошения, сопровождающего рифмизацию, и приобретения нового семного набора, образовалось и слово sneeze в значении «арестовать». Исходной единицей, давшей толчок такому преобразованию, явилась лексема to seize (хватать, арестовывать), которое рифмуется с глаголом to sneeze. Однако глагол to sneeze полностью потерял свое значение «чихать» и в рамках уголовного жаргона используется как сниженный синоним глагола to arrest.

Как уже отмечалось, заключенные не любят пользоваться нейтральными словами, если они связаны со смертью. И здесь предпочтение отдается эвфемистическим синонимам. При этом эвфемистические слова и выражения не лишены определенной поэтичности и возвышенной грусти. Так сама смерть сравнивается с занавесом, опускающемся после спектакля в театре (death – lights out).

Грустная поэтичность чувствуется и эвфемистическое название кладбища – bone orchard, которое ассоциируется с садом, где покоятся останки усопших.

Слова grave и tomb (могила) превращаются у заключенных во flowery dell. Следует отметить, что первоначальное значение последнего эвфемистического

жаргонизма – «камера в тюрьме». Слово *dell* приобрело новый смысл в результате рифмизации: *cell – dell*. Позднее благодаря метафорическому переносу выражение получило еще одно жаргонное значение – «могила». И так, в одном случае *flowery dell* является синонимом слова *grave*, в другом – лексемы *cell*, хотя в буквальном смысле оно означает «цветущая долина».

Слово *coffin* (гроб) часто заменяется эвфемизмом метонимически-метафорического происхождения *the wooden overcoat*. Как видим, здесь имеет место совпадение ассоциаций в английском жаргоне и русской блатной музыке (деревянный костюм).

Первичные наименования различных видов казни и орудий, с помощью которых обычных приговор приводился исполнение, обычно также заменяются вторичными эвфемистическими наименованиями.

Например, смертная казнь через повешение имеет официальное название *death sentence by hanging*. Однако заключенные стараются не упоминать слово *hanging*, заменяя его весьма выразительным *air dance* (воздушный танец).

Вообще с идеей танца в уголовном жаргоне связаны многие понятия, имеющие отношение к тюремной жизни и к печальной участи заключенных. Например, последний путь к месту смертной казни звучит как «*last waltz*», а камера, в которой приговоренный к смерти проводит последние часы жизни, называется *a dance – hall*. И этот и другой эвфемизм имеет ярко выраженный горько-иронический оттенок.

Достаточно невинно звучит и вторичное наименование смертной казни в газовой камере (*death in gas chamber*) – *the big sleep* (крепкий сон).

Многие предметы тюремного быта и орудия казни получили в уголовном мире переносные антропоморфические названия. Среди которых, например, название фургона для перевозки заключенных. Формально он называется *a police van*, однако в уголовной среде его окрестили «*meery widow*» (веселая вдова).

И даже электрический стул (*electric chair*), – это страшное орудие казни, в среде заключенных принято называть «*Yellow Mamma*», хотя для непосвященных данное выражение требует соответствующих пояснений:

«As a woman on death row, waiting for
the Yellow Mamma [the electric chair], 2 am
considered a traitor to my gender».

Говорит одна из осужденных на смерть женщин, у которой взяли интервью журнала *Elle* [*Elle*, p 58].

Как видим, редактору пришлось сделать соответствующее пояснение для читателей, включив в текст нейтральный эквивалент – *electric chair*.

Рассмотренное явление характерно не только для английской пенитенциарной лексики, – аналогичное использование эвфемистических синонимов наблюдается и в русской блатной музыке. Характерно оно и для любого другого уголовного жаргона в мире.

Живой язык живет в мире его носителей, и изучение его без знания этого мира (без того, что в разных научных школах называется по-разному: фоновыми знаниями, вертикальным контекстом и др.) превращает живой язык в мертвый, то есть лишает учащегося возможности пользоваться этим языком как средством общения.

Изучение мира носителей языка направлено на то, чтобы помочь понять особенности речеупотребления, дополнительные смысловые нагрузки, политические, культурные, исторические и тому подобные коннотации единиц языка и речи. Особое внимание уделяется реалиям, поскольку глубокое знание реалий необходимо для правильного понимания явлений и фактов, относящихся к повседневной действительности народов, говорящих на данном языке.

Рассмотрим несколько ключевых мотивов русской, английской и казахской культуры.

Одним из ключевых сквозных мотивов русской картины мира является, например, внимание к нюансам человеческих отношений. Специфическим является само слово *отношение* <кого-то к кому-то> и *отношения* <между двумя людьми>; особенно трудно поддается переводу глагол *относиться* (в соответствующем значении). *Отношение* одного человека к другому – это часть его внутренней жизни, которая может в чем-то проявляться, но может и не проявляться, не теряя при этом своего экзистенциального статуса. При этом фраза: *Как ты ко мне относишься?* – это не только практикуемый среди подростков способ вынудить признание в любви, но также явный или скрытый сюжет весьма значительной части разговоров на русском языке, начиная от классического вопроса русского пьяницы: *Ты меня уважаешь?*

Для русской культуры родственные отношения обладают не только огромной ценностью, но и чрезвычайной эмоциональной насыщенностью. При этом любовь к своим совершенно не сопровождается равнодушием или недоброжелательством по отношению к чужим. Напротив, родственная теплота служит образцом доброго отношения к людям вообще. Здесь русский язык подтверждает традиционное представление о широте и щедрости русской души.

Можно сказать, что и в кочевом казахском обществе тема «рода», «родственности» выступала в качестве «общего знаменателя» для разрешения практически всех ситуаций, возникающих в ходе социального взаимодействия и определяла самовосприятие человека. К примеру, во время айтыса в ответ на вопрос к одному из участников «А какого вы народа?» (в оригинале именно народа – «ел», а не племени- «ру»), тот стал перечислять своих родовых предков [Казахская народная поэзия. 1964].

Несмотря на то, что «не кровное родство сохраняет общину как целое, а совместная хозяйственная деятельность» [Кабо 1986, 216], возможные партнеры для «совместной хозяйственной деятельности» отыскивались прежде всего среди родственников.

Савельева Н.П.

ЮКГПИ, кафедра мировых языков
Казахстан, Шымкент

К ВОПРОСУ О СВЯЗИ ЯЗЫКА И КУЛЬТУРЫ

Сходство признаков, характеризующих культуру и язык, позволяет рассматривать их взаимодействие на единой методологической основе.

Существует несколько подходов в изучении проблемы «язык и культура».

Первый подход, который разрабатывается российскими философами (С.А.Атановский, Г.А.Брутян, Э.С.Маркарян), исходит из одностороннего воздействия культуры на язык. С изменением действительности меняются культурно-национальные стереотипы и сам язык. Второй подход ставит своей задачей решение вопроса об обратном воздействии языка на культуру, который пока остается открытым и остро дискуссионным. На основе понимания языка как духовной силы (В.Гумбольдт, А.А.Потебня) была выдвинута гипотеза лингвистической относительности Сепира Уорфа, согласно которой каждый народ видит мир сквозь призму родного языка, отражая действительность в «языковой картине мира» [Кузнецов 1987, 142]. Дальнейшую разработку эта гипотеза получила в трудах Й.Л.Вайсгерберера, который понимает язык как «промежуточный мир», стоящий между объективной действительностью и сознанием, определяя язык как «миросозидание» (именно так предлагается понимать термин «Weltbild») [Радченко 1998, 46]. И хотя гипотеза лингвистической относительности целым рядом ученых оценивается отрицательно, она помогает осмыслить факты, трудно объяснимые другим способом.

Третий подход основан на идее взаимосвязи и взаимодействия языка и культуры. Язык – составная часть культуры, основной инструмент ее усвоения, это действительность нашего духа. Язык выражает специфические черты национальной ментальности. С другой стороны, «культура включена в язык, так как вся она смоделирована в тексте» [Маслова 1997, 27].

В рамках последнего подхода развивается современная лингвокультурология, перед которой стоят как теоретические цели, так и прикладные, лингводидактические задачи.

По словам профессора В. В. Воробьева (Российский университет дружбы народов), «сегодня уже можно утверждать, что лингвокультурология – это новая филологическая дисциплина, которая изучает определенным образом отобранную и организованную совокупность культурных ценностей, исследует живые коммуникативные процессы порождения и восприятия речи, опыт языковой личности и национальный менталитет, дает системное описание языковой «картины мира» и обеспечивает выполнение образовательных, воспитательных и интеллектуальных задач обучения...

Литература

- 1.Ворно В.Ф. и др. Лексикология современного английского языка. – Л.: Просвещение, 1955. -169с.
- 2.Фомина М.И. Современный русский язык. Лексикология. – М.: Высшая школа, 1990. – 415с.
- 3.Galperin I.R. Stylistics. – М.: Higher School, 1977. – 343р.
- 4.Дубягин Ю.П. Теплицкий Е.А. Краткий англо-русский и русско-английский словарь уголовного жаргона. – М.: Терра, 1993. – 288с.
- 5.Wentworth H., Flexner S. Dichionary of American Slang.– N.Y.: Thomas Y. Crowell, 1975. – 766р.
- 6.Springer M. Women on Death Row.– Elle.- 1995, July. – p.53-58
- 7.Orton J. Loot. The Plays of the Sixties.– L.: Methuen, 1985. – p.525 – 533.

ВжМШТ факультетінің 1-курс студенті Бижанова Н.Ә.
П.ғ.к., доцент Мұратбекова А.М.

С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана қаласы

АБАЙ МҰРАСЫНЫҢ СӘКЕН СЕЙФУЛЛИН ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНА ЫҚПАЛЫ

Қазақ әдебиетінің негізін салушылардың бірі, ақын, қоғам, мемлекет қайраткері, адам жанының күйініш-сүйініштерін, алуан сипатты сезім күйлерін, ынтық, құштар жүректің нәзік сыр, ыстық толқындарын шебер де әсерлі суреттеген тамаша шығармалардың авторы Сәкен Сейфуллин поэзиясы Абайдың ақындық мектебінің әсер-ықпалымен өркендеді. Сәкен Омбыда оқып жүрген шәкірттік дәуірінде Абай рухына сиынып, өмір бойы үлгі алатынын төмендегі өлең жолдарымен:

Ғибратты сөздер айтып болдың ақын.
Мүсәнләфләр сөзіне сөзің жақын.
Үлгі қып кейінгіге жаздың нұсқа,
Қиыннан қиыстырып сөздің нарқын.
Сөзіңнің қарап тұрсам мағынасы мол,
Бастаушы адасқанды болғандай жол.
Өзге сөздің патшасы – сенің сөзің,

Я бар бол бұл дүниеде, яки жоқ бол, – деп білдіріп, Абайдың құдіретті сөзін ардақ тұтты. Өлеңдегі осындай әлеуметтік ойларды ұлы ақыннан алғаны сөзсіз. Оның қаншалықты мәні барын «Бірлік» қоғамына басшылық жасап жүргенде өзі мықтап түсінді. Сондықтан «Кім басшы – аға халыққа», «Қазақ сабағы», «Надан бай», «Оқымаған қазақ» деген өлеңдерін жазып, ел қамын

ойлау адастырмас арман жолы екенін ұқты. Сол тұста жас ақынды қолтығынан демеп, алға бастырып жіберген Абайдың азаматтық әуені болатын, «Сөз патшасынан» қоғамдық мән-мағына тауып, өз пікірін сабақтауға бел буды.

Сөзіңнің жылдан-жылға қадыры артты,

Оқуға құмар қылды талай жасты.

Құмар болған кеудесі – сәулелі ар,

Айтпаймын ауылдағы шыбай масты, -

деуінің сыры да түсінікті. «Сәулелі ары» барлар ғана Абайға серік болмақ.

Саналы көзі ашыққа сөзін алтын,

Санасызға – жел, сөз – соққан салқын,

Ойында санасыздың еш нәрсе жоқ,

Ілгері басын деген қазақ халқын, –

деген қомақты пікірді түйіндегенде, Сәкеннің Абайды қалай түсінгені өзінен-өзі айқындала бермек.

«Шындығына келгенде, Абайдың ұлылығы өзіне дейінгі ұлт топырағына өніп-өскен дәстүр, әдеби арналарды түгелдей бойына сіңіріп барып биіктесе, Сәкенге Абайдың рухы дарымағандай кежірейеміз. Түптеп келгенде, екі дәуірдің әдебиетіне басшы бола білгендердің тоқайласар үлкен арнасы бар. Ол – жаңашылдық. Абайдың қазақ поэзиясына сіңірген ұлы еңбегі – жарқын да ажарлы жаңашылдығы болса, Сәкеннің үлгі алғаны да, шама-шарқынша ілгері дамытқаны да осы сала. Қазақ өлеңінің өрнегі жағынан болсын, әуендік мақамы, әуездік ырғағы жағынан болсын реформа жасауда Абай мен Сәкеннің орындары ерекше. Абайдан басталған реформаторлық рух қазақ ақындарының ішінде Мағжанда бейнешілдік, сөз құдіретін асқақтата беру жағында айрықша көп болса, сыртқы түр арқылы, екпінді ырғақ арқылы тоникалық өлеңге іш тарту машығы Сәкенде мейлінше анық байқалады. Абай рухының Сәкенге айрықша дарыған тұсы осы. Сәкен жасаған өлең өрнектері Абаймен деңгейлес болмағанмен, реформаторлық ниеттері мейлінше рухтас болғандығын анық аңғарамыз» [1, 10].

Абай ақындығына тәнті болып, Сәкеннің ақын үлгісімен талай шумақтар жазғаны белгілі. Әсіресе «Кел жігіттер», «Ғазел» өлеңдерінде Абайдың өлең өрнегін айнытпай қолданып, ұлы ақыннан шеберлікті шындаудың жолын үйреніп жүргенін көрсетеді. Абаймен рухани жағынан жақын өлеңдерінің бірі – «Советстан» өлеңі. Бұл өлеңінде автор аумалы-төкпелі жаңа орнап келе жатқан заманды бейнелеуде Асау тұлпардың романтикалық образын дүниеге әкелді. Сәкен поэзиясында тоникаға іш тарту басым болды. Ұйқастан туатын ырғақты интонациялық екпінмен жеткізу қазақ поэзиясына сіңе бастаған жаңалықтың нышаны, силлабикалық өлеңге тоника элементтерінің ене бастауы еді. Сәкен осы ұстанымды «Советстанда» әбден орнықтырып, қазақ өлең өрнегіне бұрын кездеспеген жаңа түр жасады.

Замана бейнесін жасау мақсатында Сәкен екпінділікті, өзгеріс-құбылысты жеткізу үшін ойды төгіп-төгіп, бастырмалатып айту өмір ағымының динамикасына сай келетінін анық ұғады: Ақырды асау – жаңғырды дала,

Таким образом, можно сделать вывод о следующих больших потенциальных возможностях видеоматериалов.

- видео позволяет предъявить учащемуся устную речь во всех ее формах и проявлениях одновременно с изображением тех или иных жизненных ситуаций;

- видео дает возможность демонстрировать не только звуковую сторону речи, но и паралингвистические и экстралингвистические компоненты, несущие важную информационную нагрузку;

- видео обеспечивает принципы так называемого зрительно-слухового синтеза и обеспечивает полисенсорный ввод и переработку речевой информации;

- благодаря специфике восприятия видеоизображения увеличивается количество ассоциативных связей и открываются более широкие возможности для осмысления показанного видеотекста;

- познавательная деятельность при восприятии видеоматериала органически переплетается с эмоциональной и др.;

- учебное видео позволяет создавать на уроке особую управляемую речевую среду, которая, в отличие от естественной, имеет особую запрограммированную структуру и содержание на основе специальным образом отобранного и организованного материала.

Технические средства с точки зрения дидактики увеличивают психическую нагрузку обучаемых, усиливают познавательную деятельность, организуют получение знаний и умений, а также развивают активность и самостоятельность при решении педагогической задачи.

Видеofilm, как дидактическое средство, имеет много специфических и дидактических возможностей, полно отражает реальный мир и динамичен.

Ученые подтверждают, что специфика восприятия информации, сообщаемой с помощью видеofilmа связана с сопереживанием и восприятием ситуации.

Основой использования аутентичного видеоматериала в процессе обучения является быстрота и достоверность передачи информации на расстоянии и дает возможность ознакомить студентов с разнообразными естественными речевыми ситуациями, позволяет творчески использовать речевой опыт обучающихся.

Литература:

1. Щукин А.Н. Методика использования аудиовизуальных средств (при обучении русскому языку как иностранному), Москва, 1981.

2. Громова Щ.А. Аудиовизуальный метод и практика его применения. Москва, 1977

3. Платанов ИЮБ. Телевидение в процессе обучения иностранным языкам. Москва, 1980.

4. Кутузова Г.ИЮ. Использование наглядности и ТСО при обучении иностранных студентов (Межвузовский сборник научных трудов), Ленинград. ЛГХ.1987.

наглядности в обучении иностранным языкам. Так, И.А.Зимняя (1985) указывает, что в плане сообщения знаний наглядность может использоваться в целях:

- семантизация слова, правила, сообщения;
- организации запоминание через установление прочной связи между вербальными (словесными) и наглядно-чувственными образами.

Роль видеоматериалов особенно велика при обучении устной речи, т.к. динамичное изображение не требует времени на описание ситуации, раскрывает ее мгновенно, дает возможность увидеть и услышать; как говорят носители языка в данной конкретной ситуации; способствует пониманию и использованию паралингвистических компонентов как элементов семантики, отсутствующих при изучении языковой структуры; работа с видеоматериалом требует не только слухового, но и визуального понимания, способствует формированию речевых умений не только ситуация, стимулируя мыслительную деятельность учащихся приучает их ориентироваться в незнакомой языковой ситуации, развивает речевое прогнозирование; зрительные образы фильма позволяют эффективнее семантизировать новую лексику и др.

Видео вводит коммуникативную ситуацию в ее целостности. Обучаемые не только слышат диалог, но и видят участников в обстоятельствах, в которых происходит ситуация. При этом визуальная информация способствует более полному восприятию коммуникативного акта.

Многие методисты и психологи в своих исследованиях выделяли различные достоинства видеоматериалов. Например, И.Рахманов писал, что экран помогает мобилизовать речевую активность учащихся, т.к. «слушая озвученный фильм или пленку, понимая их содержание, учащийся начинает ощущать практическую пользу изучения иностранного языка, значение которого трудно переоценить».

Особенно важным представляются использование видео для усиления мотивации обучения, что происходит благодаря следующим особенностям видео как части аудиовизуальных средств обучения:

- видео стимулирует творческую активность на основе яркости и наглядности аудиовизуальной информации, при работе с видео изображением повышается интерес к изучению языка находит выражение в большей концентрации и устойчивости внимания учащихся.

- познавательная деятельность осуществляется более динамично в связи с включенностью эмоциональной сферы и др.

Видео дает возможность представить, организовать процесс обучения языку как постепенное, поэтапное постижение живой иноязычной действительности с выделением различных процессов:

1. Смотрим – пониманием – активизируем (тренируем) и переносим в свою речь (при этом активизируется прежде всего содержательная основа для речи);

21 Смотрим – понимаем – обсуждаем (видео служит в качестве стимула для речи на иностранном языке).

Тулады, орғыды асау, Дүбірлеп күніренді дала... – деп, әр қимылды тездете түсуге мүмкіндік беретін өлең шумақтарында екпіндік нышан басым көрінеді.

Сәкен: «Тіл ретінен Абайдың шығармалары көп пайда береді. Қазақ тілінің барлық байлығын, барлық тұлғасын Абай шығармалары толық көрсете алады. Сондықтан да Абай шығармаларының мәні зор. Онан қазақ тілін сұлулап, көркем нақыстап, әдемі кестелеген әсерлі жыр, сұлу, күйлі елең кылып шығару ретінде де Абай үлгі-өрнек болатын үздік шебер ақын екендігі белгілі» деп ой түйеді. Абайдың ақындық шеберлігіне тәнті бола отырып, ақын шығармаларының мәні зор» деген тұжырымға келеді. Ұлы ақынның үлгі-өнегесінен көз жазбауға шақырып, әрқашан қадір-құрмет тұтуды жас ұрпаққа ұғындырады.

Қорытындылай келе, Сәкеннің Абайға деген ұлы махаббаты жаңашылдық рухтан, шығармашылық ізденістен табылып, қазақ әдебиетіндегі рухани сабақтастықтың құнарлығына дәлел болары сөзсіз демекпіз.

Пайдаланылған әдебиет

1. Сейфуллин С. Көкшетау: Жыр-дастандар /құрастырушы Т.Кәкішев. – Алматы: Жазушы, 1994. -296 бет.
2. Абай. Энциклопедия. (Бас ред. Р.Н. Нұрғалиев). – Алматы: Атамұра, 1995.

Садықова Р.К.

ҚазҰПУ-дың доценті, ф.ғ.к.

Мағжан Әсел

ҚазҰПУ-дың 3 курс студенті

ПАРСЫ ТІЛІ ЖӘНЕ ҮНДІ-ЕВРОПАЛЫҚ ТІЛДЕРІ ІШІНДЕГІ РӨЛІ

Парсы тілі-Иран Ислам Республикасының мемлекеттік тілі. Қазіргі кезде 70 миллионнан астам Иран халқы осы тілде сөйлейді. Парсы тілі үнді-европалық тілдер семьясының иран тілдер тобына жатады. Үнді-европа тілдері шамамен христиан жыл санағына дейінгі алғашқы мыңжылдықта Европаның оңтүстік бөлігі мен Азияның оңтүстік батысында он бесінші ғасырдың екінші жартысында Америка, Африкада кең таралды.

Иран тілдері христиан жыл санағына дейінгі бірінші мың жылдықта Иранда, Ауғанстанда, Солтүстікте және Венгриямен Шығыс Түркістанның ортасында таралған болатын.Иран тілдері тобының ежелгі тілі-авесталық және ежелгі фарси тілі деп аталды. Заратуштралықтардың қасиетті кітабы-авестаның тілінде жазылған. Ежелгі фарси-Ұлы Дарий патшалығының ресми тілі. Парсы тілінен басқа, бұл топқа қазіргі кезде тірі тілдер кіреді, басты Иран, Ирак, Туркия, Ауғанстан, Пәкістан, Ресей, Орта Азия елдері және Закавказья

аймақтарына тараған, сонымен қатар сол елдермен шекаралас басқа мемлекеттердің тілі бұл: тәжік, дари, пушту немесе пашто, осетин, курд, белуж, тат, талыш, гилян, мазандеран тілдері және шугнан-рушан тобының диалектілері(шугнан, рушан, хуф, бартанг, рошорв, сарыкөл), вахан, язгулям, мунджан, оруми, парагі, ягноб, лур, бахтияр басқа да жазусыз тілдер және Иран, Ауғанстан диалектілері. Сонымен қатар, Иран тобына мынадай өлі тілдер жатады: авеста, көне парсы, индия, скиф, алан, орта парсы тілі (пехлеви), парфияндық, согдиялық, хорезм, сакс, бактриялық [1,10 б].

Ресми және діни мазмұндағы өлі көне және орта парсы тілінен аз көлемде ескерткіштер қалған. Б.з.д VI-IV ғасырларда Ахеменидтер династиясының сына тәрзідес жазбасы, сарайдың қабырғаларында және бөліктерінде жасалынған, патша сағанасында т.с.с жартастарда жазылған дүниелер көне парсы тілін растайды. Орта парсы тілі ескерткіштері б.з.д III ғ. б.з.д.VII-VIII ғасырларына қатысты, аса сан қилы және мазмұнымен алуан түрлі: әдеби үлгілер, діни және діни емес, тиынға соғылған қол таңбалар, ыдыстар(сауыттар), баспалар т.с.с.[2].

Ғылымға әйгілі араб графикасы құрылысы мен жаңа парсы тілін бекіту мүмкіндігі XI ғасырға қатысты болды. Ресми жазбаша тіл ретінде ол Сасанидтер мемлекеті Иран халқы, Араб халифатына қарсы шайқас кезінде пайда болды.Бұл тіл X-XVғ. фарси (парсы) атымен аталған немесе дари, қазіргі Иран аймақтарымен қоса көптеген онымен шекаралас елдерде тараған (Ауғанстанда, Орта Азияның кейбір аумақтарында, Үндістанда, Әзірбайжанда). Парсы әдеби тілінің қоры бай, поэзияға толы, әлемдік қазынаға енген тіл. Фердоуси, Саади, Хафиз, Хайям, Низами, Хосроу, Жами шығармалары және парсы тілінің ақындары Шығыс бұлбұлдары сияқты үлкен атаққа ие болды [3,3].

Қазіргі парсы тілімен қатар, оның грамматикасы, лексикасы, фонетикасы ұзақ тарихи даму кезеңімен көрінеді.Көне парсы тілі атаулы және етістік жүйесі формасында жақсы дамыды. Бірақ көне парсы тіліндегі ескерткіштер, әсіресе бұрынғы жазбалар, аналитикалық тұрғыдан ауысымды қарастырып жатыр.Орта парсы тілі ескерткіштері аналитикалық типтік тілдерді өте үлкен мөлшерлі синтетикалық формамен ұсынады, ең басты етістікті жүйеде сақталған.

Жаңа парсы тілі өзінің морфологиялық синтаксистігімен көне Иран тілдерінен алшақ кетті. Ол аналитикалық типтік тілдердің бірі болып табылады. Онда септік формалары болмайды ал, синтаксистік қарым-қатынас арасындағы көмекші сөздермен байланысады, изафеттік тіркестермен синтаксистік типтік құрылымдарды қабысумен, дәйекті сөздермен, реттік сөздермен қарастырылады. Бұл байланыспен атаулы флекцияның категориялық түрі жоғалады, бұл белгілі деңгейдегі морфологиялық, зат есімдер мен анықтауыш арасындағы ерекшеліктер өшірілді. Үстеу категориясы өте әлсіз болды. Көбінесе жаңа парсы тілінің етістікті жүйесі және флективтік формаларының саны сақталды. Бірақ типологиялық өзгеріске өте қатты ұшырады, жекеше, күрделі етістікті формаларды дамыту қарқынды болды.

METODY A POSTUPY KONTROLY ÚROVNĚ ZKOUMÁNÍ ZAHRANIČNÍM JAZYKEM

К.ф.н. Увайсова М.М.

магистр педагогических наук, преподаватель Алимбетова Р.В.

Таразский государственный университет имени М.Х. Дулати, Казахстан

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВИДЕОМАТЕРИАЛОВ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Видеопособия как неотъемлемая часть современной системы средств обучения иностранному языку играет все большую роль в процессе оптимизации и интенсификации обучения языкам как подчеркивается в современной научно-методической литературе, применение аудиовизуальных средств обучения позволяет: восполнить отсутствие естественной языковой среды на всех этапах обучения, полнее реализовать дидактический принцип особенностей учащихся, обеспечить массовый охват учащихся, создать условия для контроля за формированием речевых навыков и умений, а также обеспечить самоконтроль.

Как известно к аудиовизуальным средством относятся озвученные диафильмы, кинофильмы, телефильмы, видеозаписи и т.д.

Их объединяет много общего:

- формы реализации информации через изображение и звучание;
- условия работы, связанные с особенностями восприятия экранного изображения;
- цель – они служат главным образом формированию и развитию навыков устной речи – аудирование и говорение и др.

В работах ряда методистов В.Г.Логиновой выделяется три основных типа уроков при работе с аудиовизуальными пособиями:

- контрольно- обобщающие на основе изученного материала;
- Информативно – познавательные, знакомящие со страноведческими реалиями,
- стимулирующие, имеющие целью активизировать речевое поведение учащихся в процессе коллективной учебно-творческой деятельности.

Видеоматериалы становятся сейчас на занятиях не только источником, средством развития и коррекции речи, но и в значительной степени восполняют отсутствующую языковую среду с помощью наглядного представления речевой ситуации. В этом состоит принципиально важная особенность использования видеоматериалов на уроке иностранного языка.

Видеоматериалы реализуют различные типы наглядности. В научно-методической литературе много говорится о важной роли, которую играет принцип

Литература:

1. Апресян Ю.Д. Опыт описания значений глаголов по их синтаксическим признакам (типы управления) // ВЯ.- 1965.-№5.-С. 51-67.
2. Артюхова С.В. Словообразовательный потенциал глаголов с семой «эмоция» в современном русском языке: Дис. ... канд. филол. наук.- Махачкала, 2005.
3. Виноградов В.В. Русский язык (грамматическое учение о слове).- М.: Высшая шк., 1972.
4. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка.- М.: Наука, 1973.-351 с.
5. Кудрявцева В.А. Наследование валентностных свойств глагола отглагольным именем на материале наименований лиц в русском языке: Дис. ... докт. филол. наук.- М., 1991.- 379 с.
6. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса.- М.: Прогресс, 1988.- 656 с.

Жаңа кезеңде (11ғ.соңы) парсы тіліндегі грамматикалық сала толық өзгеріске ұшырады, яғни етістік формалары және шақтары, сөйлем құрылымы және т.б Парсы тілі өзінің тарихында көп өзгерістерге ұшырып отыр. Соның арасынан классикалық араб тілі орын алады, зорлықпен араб шапқыншылығы барлық аудандарды жаулап алғаннан кейін және Араб халифаты билігі кезеңінде Иранда ресми тіл боп қолданылды.

Парсы тілі лексикасы қалыптасуына араб тілі үлкен әсер етті. Мамандардың ойынша, қазіргі парсы тілінің жартыдан астам лексикалық құрамы араб сөздерінен шыққан. Осыған қатысты олардың көбісі функционалды активті кең қолданыстағы сөз құрамына және фразеологиямен қоса ежелгі Иран сөздерімен қолданыста жүр.

Лексикамен бірге, кейбір грамматикалық формалар және дыбыстар, өзіндік араб тіліне, парсы тілінің фонетикалық, грамматикалық жүйесі толықтай үлкен табандылықты анықтайды және иран тілінің ерекшеліктерін сақтаған. Одан басқа, арабтарда жазбаша кірме сөздер жүйесі болды. Жаңа парсы тілі лексикасы көбінесе белгілі өзгерістерге ұшырады. Оның құрамы біртіндеп өзгеріп отырды, тілге жаңа сөздер кірді, жаңа фразеологиялық бірліктер жасалды, басқа сөздер керісінше, қолданыстан мүлдем шығып кетті, немесе архаизм сөздер қатарына ауысты. Осы үрдіспен семантикалық және фонетикалық өзгерістер кірме және ежелгі лексикада солайша қаралған.

Қазіргі парсы тілі лексикасы этимологиялық құрамымен өзімен ала құла бейнені ұсынады. Ежелгі Иран сөзімен және араб кірме сөздерімен, барлық бөлімдердің түбірін құрау, парсы тілінің лексикалық құрамының түбірі, онда шағын түрік-моңғол сөздері, батыс еуропадан енген кірме сөздер (негізгісі француз және ағылшын), кейбір орыс тілінен енген сөздер, үнді, грек және өлі және тірі иран тілдерінің қатары және диалектілері кездеседі. Араб сөздері, яғни кірме сөздер бөлігі парсы тіліне тіл делдалдары арқылы кірді.

Бұл тіл тек әдеби тұрғыда ғана ұсынылған жоқ, екі түрде болды, диалектік және қарапайым, кәсіптік сөйлеу сөздермен. Тұрақты диалекті мен сөйлеу әдеби тілге ықпал етеді, диалектік элемент өз кезеңінде әдеби тілге әсерін тигізеді және сол арқылы басқа жазбаша жанрлар кең көлемде басылып шығарылады.

Қазіргі парсы әдеби тілінің жағдайы қарама-қайшы беталыспен анықталады. Бір жағынан, барлық түйсік демократизациялық тіл үрдісінен тұрады, тірі халықтық түрге ауызша және жазбаша әдеби тіл шамасынан талпыну, ал, басқаша- қолдау, тілдік және әдеби салт сақталынған. Көне және жаңа элементтер айырмашылығының басты себебі әдеби тілдің құрамы тұрақты еместігі және стилистикалық ішкі жазбаша және ауызша сөйлеу түрлері болып табылады.

Қазіргі таңда парсы тілі әлемнің көптеген елдерінде оқытылып, парсы тіліне деген шетелдіктердің қызығушылығы күннен-күнге арта түсуде. Аталмыш тілге алыс-жақын шетелдіктердің көңіл бөліп үйрену құлшыныстарының артуының бірнеше себебі бар деген болжам жасауға

болады. Біріншіден парсы тілінің естіген жанды баурап алатын әуезділігі, әсемділік қасиеті бар. Екіншіден әлем әдебиетінің алтын қорына құнды туындыларын тарту еткен парсы тілдес Рудаки, Фердоуси, Сағди, Хафиз, Омар Хайям сынды ақындардың шығармаларын төл тілде оқу мүмкіндігіне қол жеткізу, үшіншіден Иранның экономикалық жағдайы тұрғысынан келгенде, әсіресе қара алтын- мұнайға бай ел болғандықтан, серіктестік қарым-қатынас құралы ретінде тілді еркін меңгеру қажеттілігі де заман талабынан туындайды.

Жоғары оқу орындарында білікті тіл мамандарын дайындаудағы негізгі мақсаттардың бірі-алыс-жақын шет елдердің мұражайлары мен қолжазба қорларында сақталып жатқан еліміздің тарихы мен мәдениетіне қатысты тарихи дерек көздері мен құжаттарды ана тілімізге аударып, елдің игілігіне жарату.

Пайдаланған әдебиеттер:

- 1.И.К.Овчинникова Учебник персидского языка. Москва, Издательский дом «Филология три» 2002 .10стр.
- 2.М.Абулқасеми Парсы тілінің тарихы .Тегеран.1373 .
- 3.А.Нәлібаева, Р. Садықова , Н.Бижанова Парсы тілі .Алматы.2003

Ергалиева К.О.

Казахстан, г.Астана

ПРОБЛЕМЫ СОПОСТАВИТЕЛЬНОГО ИЗУЧЕНИЯ ЭТНОГРАФИЧЕСКИХ ФРАЗЕОСОЧЕТАНИЙ РУССКОГО И ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКОВ

Французский язык – один из романских языков. Он является официальным языком Французской Республики, Королевства Бельгии (наряду с нидерландским языком), Швейцарской Конфедерации (наряду с немецким и итальянским языками), Канады (наряду с английским), Республики Гаити, Монако. В указанных странах французский язык – родной язык всего или значительной части населения страны. Он также является государственным языком Великого Герцогства Люксембург (наряду с немецким языком), Андорры (наряду с испанским и каталанским языками), единственным или одним из официальных языков в ряде стран Африки, Австралии и Океании. Группы франкоязычного населения имеются в Италии (долина Валле-д’Аоста), США (штат Луизиана) и в других местах. Общее число говорящих на французском языке составляет 95 миллионов человек. Французский язык – один из официальных и рабочих языков ООН и некоторых других международных организаций.

Если у синтаксических дериватов (имён процессуальной семантики) все глагольные валентности выражены без изменений, то у лексических дериватов (к числу которых относятся имена деятеля) наблюдается обособленность от мотивирующих глаголов как в семантическом плане, так и по составу валентностей [5, 135].

В агентивных словосочетаниях родительный падеж зачастую совмещает определительное и объектное значения, ср. *поклоняться* кому – *поклонник* кого, *чей*; *охранять* кого, что – *охранник* кого, *чей*.

Наряду с этим в сфере агентивного управления широко развита вариативность, что является проявлением общезыковой тенденции к обогащению вариативных связей. Чаще всего наблюдается варьирование родительного и дательного падежей, причём дательный падеж отражает глагольную сочетаемость, а родительный – именную. В связи с этим дательный падеж усиливает объектные отношения, а родительный – определительные, ср. *покровитель* кого, кому; *заступник* кого, кому; *слуга* кого, кому; *сторож* кого, кому; *советчик* кого, кому (*Какой я тебе советчик?*). Следует отметить, что сочетания с дательным падежом имеют ограниченную сферу употребления: часть их устаревает, часть используется только в разговорной речи, ср. *угодник начальства* – *начальству*; *изменник Родины*; *руководитель полёта* – *полётом*; *помощник отца* – *отцу*.

Вариативность свойственна именному управлению независимо от частеречной принадлежности мотивирующего слова, а также неизменным именем, ср. *враг* *книгам*, *стяжательству*, *лицемерию* – *враг* *книг*, *стяжательства*, *лицемерия*; *хозяин* *своим чувствам* – *своих чувств*; *друг* *человека* – *человеку*.

Реже встречается вариативность предложно-беспредложного управления: *победитель* *соревнования* – *в соревновании*; *представитель* *организации* – *от организации*; *охотник* *до лошадей* – *на лошадей*; *лидер* *команды* – *в коллективе*; *мастер* *кисти* – *мастер* *на шутки*.

Глагольное предложное управление чаще сохраняется в первоначальном виде (без изменения падежной формы): *подписчик* *на какое-либо издание*, *резчик* *по дереву*, *консультант* *по костюмам*, *инструктор* *по плаванию*.

В целом в ряде случаев прослеживается тенденция к сохранению именем той падежной формы, которая характерна для глагольного управления, ср. *торговец зеленью*, *мясом* – *продавец зелени*, *мяса*.

Одна из валентностей может быть представлена в явном, а другая – в скрытом виде; ср. *мститель* – тот, кто мстит врагу (*мститель* *врагу*) и *мститель* *за поруганных и обманутых* (С. Есенин).

Факторами, влияющими на выбор той или иной валентности при отглагольном имени, являются лексическое значение глагола и отглагольного производного, их грамматические особенности и словообразовательная структура, лексическая и синтаксическая связанность компонентов исходного словосочетания.

Объектная валентность в именах деятеля может отсутствовать (например, у производных, образованных от непереходных глаголов), в то время как субъектная валентность реализуется всегда. В то же время субъектная валентность является менее конкретизированной, менее значимой и, следовательно, более обобщённой по сравнению с объектной валентностью: она закреплена за суффиксом производного слова. В связи с этим субъект представляет собой зачастую семантически избыточный актант. На его сочетаемость с глаголом накладывается меньше ограничений.

Наряду с другими грамматическими признаками агентивы заимствуют у мотивирующего глагола способность к управлению, т.е. могут иметь при себе зависимые падежные формы. Однако характер управления при мотивирующем глаголе и производном имени имеет существенные отличия.

Имена деятеля характеризуются двойственной природой, т.к. в них совмещаются первичные и вторичные (глагольные и именные) признаки, между которыми наблюдается сложная взаимосвязь. Это отражается и на отглагольно-именном управлении, которое в значительной степени предопределено валентностными особенностями мотивирующего глагола и в то же время обладает спецификой, накладываемой категориальным значением предметности [5, 132].

В большинстве случаев отглагольные имена деятеля лексикализуются. При этом наблюдается следующая закономерность: чем больше лексикализировано имя, чем больше оно содержит дополнительных семантических компонентов, тем слабее его грамматическая связь с мотивирующим глаголом, что выражается, в частности, в количестве и характере валентностей. Это вызывает разную оценку со стороны лингвистов преемственности именем глагольных валентностей: с одной стороны «глагольные конструкции имеют решающее влияние на именные словосочетания и предложения» [3, 422], а с другой – не все глагольные словосочетания и не в одинаковой мере заимствуются в процессе словообразования.

Способность отглагольных производных содержать валентности обусловлена принадлежностью мотивирующего глагола к определённым семантическому классу и зависит от его индивидуальных значений. Это подтверждает мысль о многоплановости самого понятия сочетаемости, связанного с иерархией глубинных (логико-семантических) и поверхностных (формально-семантических) факторов.

Существуют разные взгляды на способность имени существительного содержать обязательные валентности. Это связано с тем, что последние недостаточно чётко выражены, но всегда представлены в явном виде, в связи с чем с трудом поддаются описанию (по сравнению с валентностями глагола и имени прилагательного). Однако анализ обширного фактического материала подтверждает наличие у имени существительного обязательных и факультативных валентностей.

Как известно, общепольский письменный язык создается в средние века. Национальный польский язык формируется в XVI веке, с 1539 г. является официальным языком государства. Норма литературного языка закрепляется в XVII веке. Значительные расхождения между литературной и разговорной речью наблюдаются в XX столетии.[1]

Во Франции в начале XIX века начинается изучение санскрита, древнеегипетского, арабского и других языков. С 1816 г. трудами Ф.Ренуара были заложены основы сравнительного изучения романских языков. Развитие сравнительно-исторического языкознания, интерес к проблемам общей лингвистики, изучение современного польского языка характерно для конца XIX – первой половины XX века. Значительную роль для развития сравнительно-исторического языкознания сыграли труды работавшего в Париже Ф.де Соссюра, А.Мейе и других. Круг изучаемых языков расширяется: исследуются латинский и древне-греческий (А.Эрну, М.Лежен, П.Шантрен), кельтские (Ф.Лот), иранские (Э.Бенвенист), славянские (А.Мазон, А.Вайян), финно-уйгурские (О.Соважо), кавказские (Ж.Дюмезиль), семитские, африканские и другие языки. Проблемам общей лингвистики посвящены труды А.Мейе, Ж.Вандриеса, А.Делакруа и других. [2,135]

В советском языкознании фразеология как отдельная лингвистическая наука возникла в 40-х гг. XX века. В трудах А.А.Потебни, И.И.Срезневского, А.А.Шахматова и Ф.Ф.Фортунатова были заложены предпосылки теории фразеологии. Идеи Ш.Балли оказали существенное влияние на ее развитие. Основные понятия фразеологии были сформулированы в трудах В.В.Виноградова. Им же поставлен вопрос об объеме и задачах фразеологии. Вопросы сходства и различия фразеологизма и слова, а также сочетания слов исследуются в 50-х гг. К началу 60-х годов XX в. наблюдается системный подход к проблемам фразеологии. А.И.Смирницкий и О.С.Ахманова и другие языковеды занимаются разработкой вопросов, связанных с описанием структурно-семантической организации фразеологических единиц.

Разработка фразеологических методов исследования объектов фразеологии с использованием системно-уровневого анализа фактов языка и приемов дистрибутивного анализа отражены в работах В.Л.Архангельского, Н.Н.Амосовой, В.П.Жукова, А.В.Кунина, М.Т.Тагиева. Историческим развитием фразеологии занимались Р.Н.Попов, В.М.Мокиенко, А.И.Федоров. Сравнительно-типологическому исследованию фразеологического состава посвятили свои труды Ю.Ю.Авалиани, А.Д.Райхштейн, Л.И.Ройзензон, В.Г.Гак и другие. Особое значение для нашей работы имеет разработка новых методов исследования, связанных с определением фразеологии как науки о сочетаемости лексем М.М.Копыленко и З.Д.Поповой.

Сравнительная (сопоставительная) фразеология – раздел фразеологической науки, посвященный сопоставительному или сопоставительно-

типологическому изучению фразеологии двух или более языков с целью выявления существующих между ними сходств и различий [3, 22]

Основоположником сопоставительного изучения французского языка с другими (нероманскими языками) общепризнанно считается швейцарский языковед Ш. Балли. Еще в 1909 г. в своей книге «Traité de stylistique française» (Heidelberg) он сравнивает французский язык с немецким. Более глубокое и всестороннее сопоставительное исследование он излагает в книге «Linguistique générale et linguistique française» (P., 1932, рус.пер. М., 1955 г.) В начале XX в. П. Строейер предоставил характерологическое описание французского языка в своем труде «Der stil der französischen sprache» (Berlin, 1924), позднее появилась работа Ж. Винэ и Ж. Дарбельне «Сравнительная стилистика французского и английского языков» (1958г.) (Vinae J. P., Darbelnet J. Stylistique comparée du français et de l'anglais. Paris, 1958. – 331p.). В указанных работах ученые стремились выявить особенности французского языка в сопоставлении с другими языками.

Историю французской фразеологии, по мнению А.Г. Назаряна, можно разбить на три периода: «Первый наиболее ранний период охватывает время от возникновения французского языка до XVI в. Второй период простирается от XVI в. до начала XX в. Третий период включает время от начала XX в. до наших дней... Первый период соответствует старофранцузскому и среднефранцузскому языку, второй включает ранненовофранцузский язык (XVI в.), новофранцузский язык (XVII-XVIII вв.) и современный французский язык XIX в., третий период падает на современный французский язык XX в.» [4, 19]

Как известно, Средние века – эпоха господства паремииологии, период, когда история французской фразеологии тесно переплеталась с историей изучения пословиц. В эпоху Возрождения происходит переоценка духовных ценностей, коснувшаяся всех сфер культурно-общественной жизни, включая и язык. В это время паремииология была вытеснена непословичной фразеологией, при этом возросла роль фразеологизмов как важных языковых средств выражения. Высокую частотность употребления фразеосочетаний мы встречаем в произведениях крупнейших писателей эпохи Возрождения – Ф. Рабле, К. Маро, Ж. Амио, Б. Депердьё, М. Наварской, М. Монтеля Дю Файля, П. Брантома, А. д'Обинье и других. Они внесли неоценимый вклад в развитие и обогащение фразеологического корпуса французского языка.

Следует отметить, что не менее важную роль в развитии фразеологии французского языка сыграло творчество писателей XIX в. В. Гюго и О. де Бальзака и других, которые продемонстрировали экспрессивно-стилистические свойства фразеологических средств для типизации своих образов-персонажей.

Первоначально сопоставительному исследованию подвергался фонемный состав или отдельные грамматические явления, которые легко поддаются системному анализу. Считаем невозможным проводить сопоставление всей системы языка. Сопоставительный метод возможен в случае с отдельными микро-

Г.А. Золотова отмечает два типа синтаксических свойств, одни из которых «заложены в словах и синтаксических формах слова, в их лексико-грамматических качествах, и лишь реализуются в отношениях между словами между словами, в синтаксических построениях» [4, 33]. Этот тип «синтаксических свойств» можно назвать валентностью слова, а «синтаксические построения» – реализацией этой валентности, или, согласно Л. Теньеру, актантами. Г.А. Золотова вводит понятие «степень семантической наполненности», которая определяет степень необходимости в восполнении смысла данного слова другими словами, следовательно, необходимости для него синтаксической связи с другими словами.

Актантная структура слов обусловлена этой степенью семантической наполненности. Чем меньше слово наполнено семантически, тем больше валентностей, а значит, актантов у него будет [2, 24].

Е.Л. Гинзбург рассматривает слово и его производное как синтаксические единицы. По его мнению, производное слово как элемент реализованной синтаксической конструкции мотивировано этой конструкцией. Он говорит о реализации обязательных синтаксических связей в производных. Очередность, первенство значений производного обуславливается валентностями производящего.

Сочетаемость слова отражает его валентность: при употреблении производного в предложении обозначаемая им валентность диагностируется сочетаемостью, при этом сочетаемость производного в разных значениях не совпадает, а нередко и просто дополнительна, ср. словосочетание *старика знобит от холода* и *знобит для старика ветер*, где в последнем сочетаемость является дополнительной [2, 24].

Валентности, содержащиеся при именах деятеля, заслуживают специального исследования. В ряде случаев сочетаемостные характеристики мотивирующего глагола и имени деятеля не совпадают и имеют существенные расхождения в связи с лексикализацией производного.

Деривационные возможности глагола предопределены составом его валентностей. Поскольку мотивирующий глагол оказывает влияние на производные слова всеми своими характеристиками (синтаксическими и лексико-семантическими), необходимо изучение как лексической, так и синтаксической сочетаемости мотиватора.

Глагол является главным носителем валентности в предложении. Именно глагол определяет количество и семантику актантов, что выражается в его валентностях..

Различаются глаголы с субъектной и объектной валентностями, которые могут совмещаться при одном глаголе или присутствовать в отдельности. Реализоваться в отглагольных производных может субъектная, объектная и обстоятельственная валентности. Наиболее значимой для глагола и его производных является объектная валентность, т.к. именно объект определяет характер действия, направленного на его создание, изменение и уничтожение.

Продуктивність нестійких оказіональних утворень визначається необхідністю виявлення всього різноманіття відносин між елементами мовної структури, що розкриває внутрішню динаміку мови автора, що забезпечує повніший і адекватніший опис сучасного стану композитології німецької мови.

Оказіоналізми-композиції Патріка Зюскінда за своєю структурою відповідають як продуктивним моделям сучасної німецької мови, так і закономірностям їх заповнення. Також багато оказіоналізмів фактично є порушенням правил семантичного узгодження (у випадках гетерогенної валентності) і в мові довго не затрималися. Це передусім потенційні іменникові утворення, які є результатом індивідуальних пошуків експресивних номінацій. У семантиці складного оказіонального слова відбувається синтез ознак, в основі яких лежить порівняння, метафора, гіпербола, синестезія.

Бекенова Р.Б.

Казахстанско-Британский технический университет

ВАЛЕНТНОСТНЫЕ СВОЙСТВА ОТГЛАГОЛЬНОГО ИМЕНИ ДЕЯТЕЛЯ

Важным признаком, определяющим потенциал глагола, являются его синтаксические связи (его сочетаемость), формирующие актантную структуру глагола. По мнению Л. Теньера, актантами являются слова, заполняющие валентности глаголов. В работе «Основы структурного синтаксиса» он, считая актантами реализованными валентностями, пишет: «...Вовсе не обязательно, чтобы все валентности какого-либо глагола были заняты соответствующими актантами, чтобы они были всегда, если можно так выразиться, насыщены. Некоторые валентности могут оказаться незанятыми или свободными». Для Л. Теньера число актантов или реализованных валентностей у глагола обуславливается его семантикой [6, 267]. Ю.Д. Апресян рассматривает зависимость значений глаголов от их семантических связей: «Между синтаксическими свойствами слов и их семантическими признаками имеется регулярное соответствие. Оно проявляется в том, что различия в синтаксическом поведении слов указывают на наличие семантических различий в значениях этих слов...» [1, 51]. Если у Л. Теньера семантика обуславливает наличие синтаксической связи, наличие актантов, то Ю.Д. Апресян, напротив, считает, что определённый тип управления предсказывает определённый элемент значения управляющего слова. Так, сильно управляемый винительный падеж и его синтаксические варианты – падежи прямого объекта – предсказывают значение переходности управляющего глагола. Он отмечает, что у глаголов одной семантической группы будет одинаковое число типов управления.

системами или фрагментами структуры языка, в нашей работе – с этнографическими фразеосочетаниями (ЭФС) русского и французского языков.

В традиции сопоставительной фразеологии сравнительный анализ предпринимался лингвистами как на материале близкородственных языков, так и языков, не имеющих генетических связей.

Общеизвестно, что французский и русский языки принадлежат к одной, индоевропейской, семье языков и являются дальнеродственными (отдаленно-родственными), французский язык относится к романской группе языков, а русский – к славянской.

Сопоставительное изучение русского и французского языков было начато трудами Л.В. Щербы «Фонетика французского языка» и рядом его статей. В книге К.А. Ганшиной и М.Н. Петерсона «Французский язык» содержатся ценные сведения по сопоставлению данных языков. Позднее вышли в свет работы, специально посвященные сопоставительному изучению французского и русского языков, а также диссертации и статьи по сопоставительной грамматике, лексикологии, фонетике.

Большое теоретическое и методологическое значение имеют работы, рассматривающие фразеологию в сопоставительном аспекте в диссертационных исследованиях, объектом которых стали те или иные вопросы фразеологии разных языков: в русском и французском языках – Д.К. Жанэ, Э.М. Солодухо, Н.Н. Вайсман, Г.В. Долотова, Б.З. Лобачев; во французском, русском и молдавском языках: Р.И. Попович; в романских языках – Н.Н. Кириллова и многие другие.

Жесты и мимику мы относим к паралингвистическим явлениям, которые можно считать, на наш взгляд, экстралингвистическими факторами. Жесты, мимика и телодвижения во французском языке подробно исследованы Г.Г. Ерохиным.

Ряд статей В.Г. Гака по сопоставительной прагматике проливает свет на новый аспект изучения французского языка. Здесь обнаруживаем идиоэтническую особенность французской и русской культуры через призму текстов соответствующих языков.

Следует отметить, что существенное значение в изучении проблем французской фразеологии имеют труды Р.А. Будагова, В.Г. Гака, А.Г. Назаряна, Ю.С. Степанова и других. Неоценимый вклад в обогащение фразеологического фонда французского языка внес «Французско-русский фразеологический словарь» под редакцией Я.И. Рецкера. К сожалению, труды по сопоставительным разысканиям французской фразеологии немногочисленны.

Заслуживают также внимания актуальные научные этнолингвистические изыскания казахстанских ученых: Е.Н. Жанпеисова «Этнокультурная лексика казахского языка» (диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук), Р.Б. Иманалиевой «Этнолингвистические вопросы изучения средств выражения пространственной ориентации в казахском языке» (диссертация), Ф.Р. Ахметжановой «Фразеологические единицы типа «относительное

прилагательное плюс существительное» в казахском языке» (диссертация), С.К.Сатеновой «Образно-фоновая основа фразеологизмов в казахском языке» (монография), Б.К. Уызбаевой «Қазақ тіліндегі соматикалық етістік фразеологизмдердің этнолингвистикалық сипаты» (диссертация), Г. Кусимовой «Фразеологизмы в казахском эпосе» (диссертация) и многие другие.

Несмотря на множество работ, посвященных исследованию различных областей фразеологии, ощущается острый недостаток исследований по французскому языку, в частности, в этнографическом аспекте.

При создании этнографических фразеосочетаний внутри одной лексико-семантической группы в русском и французском языках, выбираются разные лексемы. В русском языке излюбленным числом считается *семь*, во французском – *четыре*. В русском языке эта лексема привлекается лишь тогда, когда речь идет действительно о четырех предметах: *сидеть в четырех стенах*, *идти на все четыре стороны*. Во французском языке, помимо мотивированного употребления, оно обозначает фигурально небольшое число – «несколько»: *de quatre sous* – грошовый, *la semaine de quatre jeudis* – после дождичка в четверг, *monter quatre à quatre* – взбежать одним махом через несколько ступеней, *dire ses quatre vérités* – сказать всю правду и т.п. Слово *quatre* никак не мотивировано, его могут заменять и другие числительные. Например, сравним названия плодов. В русском языке имеется много фразеосочетаний с лексемой *яблоко*, но почти нет таких, куда входит *груша*. Единственным наиболее известным фразеосочетанием является *не растут на вербе груши*. А во французском языке их множество: *garder une poire pour la soif* – хранить про черный день, *entre la poire et le fromage* – под конец обеда, *faire sa poire* – брюзжать. Положение идентично и в отношении названий животных. *Карп* не известен в русской фразеологии, тогда как во французской он встречается часто: *muet comme une carpe* – немой как рыба, *le mariage de la carpe et du lapin* – поженились рак да щука и т.д. Подобное можно сказать и о *grenouille*, *couleuvre*, *merle*, которые чаще встречаются, чем *лягушка*, *уж* и *дрозд*. Есть масса обратных случаев: *синица*, *белка*, *карась* больше употребляются в русской фразеологии, чем во французской.

В основе фразеосочетания лежит образ, создающийся путем сочетания понятий, которые по-разному комбинируются в сопоставляемых языках. Б.Шоу писал о разрушении Реймского собора немцами в мировой войне: «Единственный способ спасти соборы – перестать стрелять, а не пользоваться храмами как камнями и не *швырять их друг другу в голову*». Французское ЭФС *jeter quelque chose à la tête (à la figure)* означает 'попрекать друг друга'. Дословный перевод этого образа в русском тексте делает его выразительным, хотя и не совсем понятным. Таким образом, более или менее стандартные фразеосочетания одного языка становятся живыми оригинальными образами в другом.

Таким образом, сопоставление французского языка за рубежом проходило по трем направлениям:

великою мірою виникає при цьому в результаті взаємодії зовнішнього контексту з внутрішнім і при певній організації внутрішнього контексту слова: *Forellenquintett*, *Waffelkeks*. Емоційний відтінок може виникнути в похідному слові за рахунок оказіональності утворення або за рахунок поєднання морфем, що викликають які-небудь комічні або негативні асоціації.

Актуалізації оказіоналізмів сприяють формування нових мовних смаків у суспільстві а також позамовні фактори, які враховує і письменник. Так, наприклад, пояснюється велика кількість композитів-професій (*Henkersknecht*, *Sprachmelodiker*, *Essigpanscher*).

Спостереження над словником оказіональних композитів показують, що продуктивними в Патріка Зюскінда, надто в пародійному жанрі, є оказіональні мотивовані антропоніми: *Fontmichel*, *Rheintochter*, *Gemeinschaftsklos (von Klaus)*. Такі утворення мають іронічне або сатиричне забарвлення залежно від соціальної орієнтації суб'єкта мовлення, особливостей його поведінки. Найчастіше вони є засобом створення комічного.

В ономаціологічному аспекті визначаються наступні ознаки оказіональності слова, які водночас є ознаками визначення ступенів його експресивності:

- зміна синтаксичної функції слова: *Nichtzufreidensein*.

- поєднання в єдине ціле семантично, структурно і стилістично несумісних лексем: *Menschentier*, *Rotzpopel*, *Hundeduft*.

У семантиці деяких складних слів відбувається синтез ознак, в основі яких лежить порівняння: *Felsnase*, *Brillantdufffeuerwerk*, *Korbstuhl*, *Kleiderhaufen*. Значення порівняння виокремлюється у більшій частині іменникових складних новотворів як функція означення, зміст яких передають складні слова-епітети. Значення порівняння виокремлюється у композитах із метафоричною семантикою: *Bergeinsamkeit*, *Weingeistregen*, *Gedankenschleier*.

На основі власних спостережень ми виділяємо ряд лінгвістичних обставин, які для інтерпретації досліджуваних нами оказіоналізмів змушують звертатися до контексту чи ситуації. *Отже, розуміння досліджуваних оказіональних композитів в ізолюваному вигляді не відбувається:*

a) *при еліптичності оказіональних композитів: Schulberg – ein Berg, auf der die Schule liegt;*

b) *при чутачу невідомий один з компонентів: Köhlerkate, die Kate – dial. хижина;*

в) *при метафоризації одного із складників чи всього оказіонального композита: Tastenkiste = Klavier;*

г) *коли композит утворений з опорою на омонімію складників: Nussbaumstock;*

д) *при залученні контексту для утворення оказіональних композитів з опорою на полісемію складників: Beinverletzung, Klanggrund*

е) *при зміні сегментації слова, якщо нова сегментація не маркована зовнішнім сигналом: Staubecken.*

10. ЛСП «Місце дії, просторові об'єкти» (32 од.), напр: *Lastkahn, Ruderboote, Hirtenunterkunft, Köhlerkate, Räuberhöhle, Honoratiorentribüne, Fischbude, Muschelgehäuse, Gesindeküche, Frühlingswiesen, Herrschaftsküche, Reiterabteilung, Schafgehege, Fettlandschaft, Grundgefüge, Bootshütte, Pferdebibliothek, Schulberg, Samtgewand, Ortsmitte, Herrschaftswohnung.*

11. ЛСП «Фауна, тварини, частини їх тіл, казкові персонажі» (11 од.), напр: *Menschentier, Pferdegetrappel, Vogelkralle, Hundsgemeinheit, Schildkrötenkopf.*

12. ЛСП «Атрибути людини, частини її тіла, одягу» (22 од.): *Frauenrücken, Drecksfinger, Luchterhand, Muskelzucken, Dumpfnase, Duftmaske, Jungfrauenblut, Ellbogenbeuge, Felsnase, Stirnsträhne, Scharlachfieber, Tüllkleid, Greisenhand, Tränenschleiern, Rotzpopel, Nasenpopel.*

13. ЛСП «Час» (4 од.): *Ursprungsmoment, Neumondnacht, Mordnacht,*

14. ЛСП «Кількість, вартість, цінність» (4 од.), напр: *Schussergröße, Wochenstundenzahl, Kontrabaßgröße.*

Отже, як бачимо, найбільш чисельним є ЛСП оказіональних субстантивних композитів «Неживі предмети, речі», а також «Дії, вчинки», «Люди, професія, рід занять, національність», «Абстракції, що позначають психічні явища в людині». На противагу, дуже мало одиниць нараховується в ЛСП «Час», «Кількість, вартість» та «Їжа». З даного лексико-семантичного розподілу прослідковуємо, в яких сферах був особливо креативним письменник. Так, автор створив у своїх творах понад 100 оказіональних слів, які позначають неживі предмети, а в деяких випадках і самі предмети. Тому умовно можна виділити оказіоналізми, які в реальності мають денотат і поняття, які не відповідають реаліям. Більш креативним автор був при творенні абстрактних понять, явищ та нереальних об'єктів. Конкретних понять нараховується значно менше. В загальному новотвори письменника часто відтворюють побутову сферу.

Чисельність вищенаведених класів свідчить про такі ознаки ідеостилію Зюскінда як:

- точний опис предметів, вдавання до дрібниць: *Hammelnierenfett, Schildkrötenkopf, Frühlingswiese.*

- наявність понять, об'єктів, існуючих тільки у творах автора: *Ahornbusch, Steinpomade, Zunftspaß.*

- експресивність, вираження власної оцінки: *Gotteshand, Geschwindigkeitswahn Sinn, Hautleiche*

Семантика оказіоналізмів мотивується внутрішньою формою слова, образним уявленням про ту чи іншу реалію. Оказіоналізми, утворені в результаті різкого порушення словотвірних норм семантики слова, мають сильний вияв експресивності: *Arbeitshöhe, Warzentropf, Rheintöchter, Drecksbogen.* Найбільший стилістичний ефект досягається в тому випадку, якщо оказіоналізм утворений при порушенні внутрішньої семантичної валентності.

Експресивна якість складного іменника виникає за рахунок оказіональності номінації, її взаємодії з контекстом. Експресивність складнопохідних лексем

а) общее описание строя или средств выражения французского языка в сравнении с другим языком (сравнительная грамматика или стилистика) (в данном направлении значительны работы Р.Ш. Штротмейера, В. Поллака, А. Мальблана (французский и немецкий языки); Ж.-П. Вине и Ж. Дарбельне, Ж.-П. Трамбле (французский и английский языки), Б. Кельского (французский и польский языки) и другие;

б) изучение частных вопросов строя французского языка (работы Г.Вебера (система времен), Ж. Барта (части речи), Л. Берга (обозначение движения) и другие;

в) характерологическое описание французского языка: стремление в общих чертах изобразить особенности французского языка среди других языков (работы Ш. Балли, А. Доза, В. Брендала, В. Вартбурга, Ж. Галише и другие).

Вышеизложенное дает основание утверждать следующее: в отношении содержательной стороны этнографических фразеосочетаний возможны следующие межъязыковые расхождения: а) во французском языке, например, есть фразеосочетания, значения которых в сопоставляемом, русском, языке не представлены. Чаще всего такие фразеосочетания отражают в своих значениях реалии быта данного народа; например: *pendre la crémaillère – справлять новоселье* (буквально: повесить крюк для вешания котла над огнем); б) сходные по внешней форме фразеосочетания могут расходиться по внутренней образности и, соответственно, иметь разные значения в сопоставляемых языках *jeter* (или *lâcher) du lest – сбросить балласт* в русском языке означает 'избавиться от ненужного', во французском – 'пожертвовать чем-либо ради спасения'.

В каждом языке фразеосочетания имеют свою специфику. Так, во французских этнографических фразеосочетаниях употребляются слова, отражающие реалии, неизвестные для русских или менее употребляемые ими, например: *manger l'huître et laisser les écailles – съесть ядрышки, а скорлупки другим оставить* (буквально: съесть устрицу и оставить чешую), *coeur d'artichaut – непостоянный человек, ветренник* (буквально: сердце артишока), *déménager par la cheminée – погореть, вылететь в трубу* (буквально: переезжать через камин) и другие.

Итак, имея ввиду отмеченные особенности, при практическом изучении этнографических фразеосочетаний двух и более языков необходимо учитывать возможные расхождения значений у выражений сходного лексического состава, а в ономаσιологическом плане – расхождения в выборе слов и конструкций в выражениях сходного значения.

Несомненно, контрастивный анализ фразеосочетаний родственных и неродственных языков представляет огромный теоретический и практический интерес. Сопоставительное изучение языков по различным аспектам позволяет выявить тождественные и специфические закономерности развития каждого из рассматриваемых языков. Контрастивный анализ способствует выявлению тех особенностей национального языка, которые обычно остаются незамеченными при внутреннем их рассмотрении.

Литература:

1. Лингвистический энциклопедический словарь. Гл.ред. В.Н.Ярцевой, – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.: ил.
2. Большая советская энциклопедия. М.: Советская энциклопедия, 1978, т.28, 616 с.
3. Назарян А.Г. Фразеология современного французского языка. М.: ВШ, 1987. – 288 с.
4. Назарян А.Г. История развития французской фразеологии. М.:ВШ, 1981. – 190 с.

Қайырбекова Ұ.С.
ф.ғ.к., доцент ҚИПХДУ, Қазақстан
Жахаева Г.
ҚИПХДУ магистранты

ҚАЗІРГІ ТІЛ БІЛІМІНДЕГІ СТАТИСТИКАЛЫҚ ӘДІСТІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Қазақ тіл білімінде құрмалас сөйлемдер құрылымын статистикалық әдіспен зерттеу мәселесін зерделеу алдымен осы тақырыпқа байланысты баспадан шыққан лингвистикалық, лингвостатистикалық еңбектерге шолу жасауды керек етеді. Алайда ескеретін мәселе: ХХ ғасырдың басынан бастап қазіргі күнге дейін жарық көрген лингвостатистикалық зерттеулерде тілші – ғалымдар балаларға арналған мәтіндердегі құрмалас сөйлемдердің құрылымын статистикалық әдіс арқылы зерттеу жөнінде тікелей сөз етпеген. Бұдан бұрынырықта шыққан зерттеулер мен лингвостатистикалық еңбектерде қазақ мәтіндері жай сөйлемдерінің құрылымы қарастырылмаған деген пікір тумауы керек. Қазақ тіл білімінде лингвостатистикалық әдісті негізін қалаған ғалымдардың еңбектерінде жай сөйлемдердің құрылымын лингвостатистикалық зерттеуге арналған тұжырымдардың бірізділікке түспегеніне қарамастан, мәтіндер құрылымындағы тілдік бірліктерді анықтауға, тілдік бірліктердің сандық және сапалық ерекшеліктерін айқындауға арналған құнды пікірлер мен тұжырымдар жетерлік.

Статистикалық әдісті тіл саласында қолдануды ең алғаш ұсынған орыстың белгілі математик-ғалымы В.Я.Буняковский (1804-1889). Содан кейін тілді зерттеуде сандық деректерге жүгінудің қажеттілігін И.А.Бодуэн де Куртенэ, А.М.Пешковский, М.Н.Петерсон, Е.Д.Поливанов, В.В.Виноградов және т.б. ғалымдар атап көрсеткен.

В.В. Виноградов тілдің кітаби, сөйлеу түрлерінде және көркем әдебиет стилінің әр жанрларында сөздердің қолдану жиілігінің біркелкі еместігін айта келе, оларды анықтау үшін арнайы зерттеудің қажеттігін көрсеткен. Ғалымның

стичних факторах. Розглянемо семантичні підкласи іменників-детермінантів на основі нашого дослідження.

1. ЛСП «Люди, професія, рід занять, національність» (58 одиниць), напр: *Reitstiefelhändler, Epaulettensticker, Gewürzhändler, Goldknüpfegießer, Handschuhmachermeister, Salbenmacher, Warzentropf, Laufbursche, Todgeweihter, Fugenschinder, Weltenerzeuger, Galeerensträfiling, Bettgemahl, Gerbergeselle, Gil-denmeister, Henkersknecht, Göttervolk, Flußschiffer, Schachtelteufel.*

2. ЛСП «Терміни з професійної діяльності людей» (12 од.), напр: *Heulkrampf, Erdgasverseuchung, Hammerklaviersonate, Revitalisierungskur, Holzvergaserwagen, Verlustquote, Ventilationshokuspokus, Kammermusikvereinigung, Forellenquintett.*

3. ЛСП «Неживі предмети, речі» (108 од.), напр: *Beduftungstuch, Bastkiepe, Olivenholzkeule, Duftpanzer, Wurzelstrang, Weihrauchbehälter, Nähnadelkissen, Olivenölfass, Probefläschchen, Duftbehälter, Talkumschminke, Veilchennote, Fettkessel, Glaspfropfen, Steinpomade, Probefähnchen, Trittbänkchen, Equipagenpolster, Regenperle, Schultor, Ohrensessellehne, Zaunlatte, Rotzeballen..*

4. ЛСП «Абстракції, що позначають психічні явища» (36 од.), напр: *Gedankenschleier, Gemütsverdüsterung, Sinnesverwirrung, Experimentierwut, Geschwindigkeitswahnsinn, Menschenferne, Bergeinsamkeit, Zwitterzustand, Ehrfurchtshaltung, Riesenblödsinn, Kinderquälerei, Festanstellungspsychose, Ausführlichkeitserklärung, Katastrophenphantasie, Teufelskuhle.*

5. ЛСП «Абстракції, що позначають матерію» (58 од.), напр: *Teufelsspuk, Harzduft, Riechsalz, Duftgemisch, Weingeistsolution, Lammierenfett, Kampfersprit, Riechsäckchen, Huldigungsduft, Menschenparfum, Weingeistsolution, Migränesalbe, Hoffnungseruch, Hoffnungsduft, Rabenblut, Afterschweiß, Duftbild, Duftgeist, Un-auffälligkeitseruch, Gefühlsrausch, Menschendünste.*

6. ЛСП «Дії, вчинки, процеси, перетворення» (94 од.), напр: *Brillantduftfeuerwerk, Schnüffelprobe, Repräsentationsverpflichtung, Milchgewinnung, Schmerzensaüßerung, Federbruch, Peitschenschwung, Berufsverbot, Duftstoffhandlung, Gerucherlebnis, Begehrtest, Quacksalberei, Volumenverhältnis, Regierungsformen, Sinneslast, Empfangsmöglichkeit, Ausgangsverbot, Vermögensangelegenheiten, Heimsuchung, Zubettbringen.*

7. ЛСП «Харчі» (11 од.), напр: *Toilettenessigen, Gerbbrühe, Leckstein, Vierräuberessig, Hammelnierenfett, Weingeistregen.*

8. ЛСП «Природа, світ, географічні та астрономічні об'єкти» (20 од.), напр: *Badewasser, Springbrunnenwasserzusatz, Gegenkälte, Menschenklima, Felspitzen, Felsengruft, Verwesungsgas, Klanggrund, Lindenholzkohle, Hinausverdunsten, Winterfliegen, Bergkuppen, Hagelsplitter, Duftausstoß, Hagelschutt, Speichelnebel.*

9. ЛСП «Флора» (32 од.), напр: *Anissamen, Zimtrinde, Orangenblütenessen, Rosmarintinktur, Tausendblumenwasser, Limettenöl, Waldblumen, Veilchenwasser, Blumenbouquet, Fruchtschalen, Viktoriaveilchen, Sumpfbliüte, Euterblume, Milcheuterblume, Olivenhain, Nußbaumstecken, Nadelbüschen, Rasensprenganlage.*

Оробчук Д.Б., Костецька І.В., Гешко Н.Я.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОКАЗІОНАЛЬНИХ КОМПОЗИТИВ

Оказіональна композиція є одним із найважливіших засобів номінації в німецькій мові і поповнення її словникового складу відбувається в даний час шляхом словоскладання. Ефективність вивчення словотворчого процесу перш за все пов'язана зі зверненням до творів літератури. С.М. Єнікеева справедливо стверджує, що різного роду оказіональні утворення можуть слугувати прикладом флуктації у мові. Дослідники мовотворчості Патріка Зюськінда звертали увагу на якісну різноманітність численних новотворів письменника. У зв'язку з цим актуальною є потреба введення в науковий обіг нового фактичного матеріалу, виявлення взаємозв'язків в межах індивідуального оказіонального утворення композитів.

Здатність слова до продуктивного вираження нескінченного ряду нових думок, позначення нових предметів, створення нових асоціативних зв'язків без порушення взаєморозуміння ґрунтується на положенні про те, що в екстралінгвістичному плані вичленення окремих ознак, які служать основою оказіонального найменування, базується на здатності автора до асоціативного мислення, що відображає реальну залежність явищ і предметів навколишнього світу.

Встановлено, що Патрік Зюськінд вимогливо ставився до продукування нових слів. Для нього слово – це «історія», «культура», «перегук абстрактних понять», «мальовничість найменувань», «поезія думки», «енергія дієслівних многочленів» та ін. Для Патріка Зюськінда виразність художнього слова повинна набувати ознак своєрідної неповторності.

Найбільш дериватогенною частиною мови в сфері оказіонального словоскладання є іменник. Згідно з О. Селівановою, композит є номінативною одиницею, цілісно оформленою графічно й лексико-граматично і має дві чи більше ономазіологічні ознаки. І саме щодо останнього чимало питань залишаються нерозв'язаними й суперечливими. Тому ми у центр нашого дослідження ми поставили семантику номінативних одиниць-оказіоналізмів Зюскінда і співвіднесли кожен іменник із певним лексико-семантичним полем (далі ЛСП), яке являє собою парадигматичне об'єднання лексичних одиниць за спільністю інтегрального компонента значення (архісеми). Впорядкування лексики ускладнюється тим, що слова відбивають позамовну дійсність, яка не завжди усвідомлюється як система. Тому особливістю і необхідною умовою для нашого розуміння лексичного значення композита є наявність контексту.

Для нашого дослідження ми розробили найбільш придатну класифікацію і отримали 14 ЛСП іменників. 509 оказіоналізмів ми розподілили за семантичною ознакою, використавши тематичний принцип, заснований на екстралінгві-

тұжырымдауынша, мұндай зерттеулер түрлі стильдердің семантикалық, құрылымдық-грамматикалық, айырмашылықтарын белгілеуге, сондай-ақ грамматиканың барлық категорияларына статистикалық талдау жүргізілген әр әдеби стильдің қатынастық-функционалдық салмағын айқындауға мүмкіндік туғызады.

Ф.П.Филин өзінің бір еңбегінде: «Ғылымның бір-ақ мақсаты болады, ол – әлі ашылмаған шындықты ашу немесе соның ашылуына ықпал жасау, сол арқылы қоғамға қызмет ету. Алға қойған мұндай мақсатқа әр түрлі жолмен жетуге болады. Соның ішінде зерттеудің дәлдігі мен объективтілігін қамтамасыз ететін тәсіл ғана ең дұрысы болмақ. Дәлдік пен объективтілікке ұмтылу қазіргі ғылымның туы. Бұл тіл біліміне де қатысты» – деп жазады.

Лингвистика мен математика салаларын байланыстыра зерттеу барысында – «математикалық лингвистика» атты жаңа пән өмірге келді. XX ғасырдың 50-60 жылдары қалыптасқан бұл пән тіл білімінің барлық ішкі дамуының өзінен де сезіле бастаған қажеттілігінен туындаған болатын. Атап айтқанда, бұл қажеттілік тілдің лексика-грамматикалық, фонетикалық құрылымына көңіл аударудан, тілдік жүйе ретінде қарастырудан және оның жеке-жеке микрожүйелерден тұру күрделілігін жете түсінуден, лингвистикалық нысандар мен олардың атрибуттары аралығындағы қатынастарды танып-білуден байқалып, математикалық лингвистика пәнінің дамуына объективті жағдай туғызды. Сөйтіп құрылымдық лингвистика мен математикалық лингвистика пәндері қазіргі қазақ теориялық тіл білімінің дамуына ең көп әсер етуде. Бұндай әсер қазіргі қазақ тіл білімінің синтаксис және семантика салаларында айтарлықтай көрініс тапты.

Жай сөйлемдерді лингвостатистикалық зерттеу тіл білімінде мына мәселелер бойынша қажет:

- а) қазақ және басқа тілдердегі сөйлем құрылымын өзара салыстыру;
- ә) жазба ескерткіштер мен мәтіндік материалдар қоры бойынша таңдама жұмыстарында сөйлем құрылымдарын анықтау;
- б) тілдік материалдар арқылы сөйлем құрылымының моделдерін айқындау;
- в) тілдік материалдарды жан-жақты сұрыптау, сөйлемдердің синтактикалық ақпараттық өлшемдерін нақтылау;
- г) ақпараттық – типологиялық өлшемдер бойынша реестрлер, каталогтар сипаттамаларын жинақтау, тіл білімінде синтаксис ғылымының сандық негізін айқындау;
- д) статистикалық, картографиялық, сұрыптау теориясы мен жүйелік талдау әдістерін қолдану;

Осыларды жүзеге асыру арқылы, ғылыми жұмысты автоматтандыру үдерісінде құрастырылған жүйе негізінде тұтынушы маманға қажетті тарихи деңгейде зерттеу нысанына қатысты барынша толық энциклопедиялық білім және библиографиялық мәліметтер беріледі. Статистикалық лингвистика, математикалық статистика әдістемесіне сүйенеді. Себебі қатынас құралы

қызметіндегі тіл белгілі бір жүйе, және ол ақиқат болмыста өмір сүретін көп өлшемді және белгілі бір ішкі заңдылықтардың негізінде топталған (реттелген) табиғи құбылыс. Бұлар математикалық статистика заңдылықтарына бағынатын, тілдік жүйедегі бірліктер тобы қайталанып отыратын және кездейсоқтық сипатта болатын тілдік элементтерден тұрады. Олай болатын себебі, тіл қызметі кезінде (яғни тілдік қарым-қатынас кезінде) дыбыстар, сөздер, сөз тіркестері, сөйлемдер және одан да үлкен бөліктер қайталанбайтын сипатта болса, адамдар арасындағы тілдік қатынас бұзылып, сөйлеуші мен тыңдаушы арасында бірін – бірі түсінбестік пайда болар еді. Сондықтан да тілдік бірліктердің қайталануы мен олардың қолданылу сипатына *жуи, сирек* деген ұғымдар тән.

Статистика тәсілімен тілге тән заңдылықтарды анықтау негіздемесі мынада:

- 1) сандық (мөлшерлік) құбылыс тіл табиғатына әуелден-ақ тән болуы;
- 2) тіл құрылымындағы сандық және сапалық сипаттардың өзара байланыста болуы;
- 3) тілдің әр түрлі бірліктері сөйлеу ағымында статистикалық заңдылықтардың ең болмағанда біреуіне бағынуы тиіс деп ұйғару керектігі.

Тілдің ықтималды-статистикалық моделі белгілі бір тілдік жүйенің мәтіндері арқылы жасалса, тілдің логика-математикалық моделі сол тілдің толық жүйесін айқындай алады. Нәтижесінде, сөйлесім, тілдесім сияқты т.б. тілдік үдерісті байланыс өзегі (канал связи) не байланыс жолы пайда болады. Ал мұндай байланыс жолы арқылы таратылатын ақпарат әріп, дыбыс, морфема және т.б. лингвистикалық бірліктер арқылы жүзеге асады. Мұнда лингвистикалық бірліктер белгілі бір «кодтың» символдары ретінде жұмсалады да байланыс өзегіндегі хабарлаушы мен қабылдаушы, яғни айтушы мен тыңдаушы өзара бірдей «кодты» пайдаланады.

Қазақ тіл білімінде статистикалық әдіспен тілді зерттеу ХХ ғасырдың басынан бері қолданылуда, дегенмен ол кезде жекелеген зерттеушілердің ізденістерінде ғана кездесе, қазір статистикалық лингвистика жеке ғылыми пән, ғылыми бағыт ретінде қалыптасты. Осыған орай статистикалық лингвистика саласы қазақ тіл білімінде өзіне тән алға қойған теориялық және практикалық мақсаты мен міндетін елі де айқындай жетілдіре түсуде. Себебі қай ғылым саласын қалайды, ал лингвистика – қоғамдық ғылымдар ішіндегі осындай дәлдікті көп қажет ететін сала.

Орыстың көрнекті математигі В.Я.Буняковский 1847 жылдың өзінде-ақ тіл зерттеу тәжірибесіне статистикалық әдіс-тәсілді ықтималдық жіктеудің мүмкіншіліктерін атап, филологтар мен математиктердің бірлесе еңбек етуінің қажеттігін айтқан болатын.

Түркі тіліндегі мәтіндерді статистикалық тәсілмен зерттеу – бұл тілдің агглютинативті құрылымына негізделеді. Бұлайша зерттеу кітаби және сөйлеу тіліндегі түрлі типті сөздердің әр ыңғайдағы қолдану жиілігін анықтап тілдің

чений. В переносном значении приставочные глаголы с корнем «*хранить*», «*дать*» являются наиболее употребительными. Еще раз предлагаем студентам обратить внимание на приставочные глаголы, которые предлагаются в наиболее распространенных словосочетаниях в переносном смысле: Можете говорить с ним, я его обработал; сохрани мою любовь и уважение; дать голову на отсечение. Последнее фразеологическое сочетание со словом «дать» дает преподавателю-русисту широкие возможности на более позднем этапе обучения языку работать над фразеологизмами с данным словом. (*дать по шапке, дать в лапу, задать звону, дать прикурить*) и т.д. Можно отослать студентов к их фразеологическим словарям.

В заключении отметим, что для правильного оперирования видами глагола с учетом специальности при обучении русскому языку иностранных студентов следует к каждой теме предлагать определенный цикл упражнений.

Литература

1. Типовая программа по русскому языку для иностранных студентов, обучающихся в русском секторе нефилологических факультетов вузов Азербайджана. Баку -2010 г.
2. Информатика. Под общей редакцией С.В. Симановича. Санкт-Петербург. «Питер». Москва-Харьков-Минск 2001 г.
3. Скворцова Г.Л. Виды глагола. Центр Международного Образования МГУ имени М.В.Ломоносова. Москва 2000 г.
4. Опыт этимологического словаря русской фразеологии. Москва «Русский язык», 1987 г.
5. Учет специальности при составлении учебных пособий по русскому языку, См.: Сборник статей по методике преподавания русского языка стр 22. Москва «Высшая школа» 1978 г.

Резюме.

В данной статье рассматриваются различные типы упражнений для усвоения приставочных глаголов в подъязыке «Информатики». Основная задача учета специальности, при обучении иностранцев русскому языку сводится к выделению необходимого языкового материала, характеризующего подъязык специальности под общим названием «Информатика». Уделено внимание различным способам объяснения многозначных глаголов. Предлагаются упражнения, определяющее себя в практике работы.

2. Как происходит кодирование целых и действительных чисел? (целые числа кодируются очень просто. Для этого надо взять целое число и делить его пополам до тех пор, пока частное не будет равно единице).

3. Как закодировать звуковую информацию? (надо выполнить цифровые преобразования).

Далее дается задание типа: К данным глаголам подберите видовую пару, образуйте возможные формы причастия и деепричастия. Образец: *обрабатывать* – *обработать*, *обрабатывающий*, *обработанный*, *обрабатывая*. Даются глаголы: *создавать*, *воспроизводить*, *передавать*, *управлять*. Обращаясь к теме специальности, предлагается объяснить понятие «Информатика», даются терминологические значения слова «Информатика – это техническая наука, систематизирующая приемы создания, хранения, воспроизведения, обработки и передачи данных средствами вычислительной техники, а также принципы функционирования этих средств и методы управления ими».

Затем, под руководством преподавателя раскрывается содержание глагола: систематизировать. Дается объяснение общего понятия глагола через разложение его на родовые понятия (выделять, внедрять, развивать).

Раскрываем еще одно понятие «Информатики», «Компьютер – это электронный прибор, предназначенный для автоматизации, создания, хранения, обработки и транспортировки данных» ответить на вопрос: «Какую задачу выполняет компьютер?» студенту не трудно, так как он уже подготовился к ответу ходом предыдущих упражнений.

Предложенные ранее глаголы входят в подязык «Информатики» как самые распространенные слова общеупотребительной лексики, а здесь они приобретают еще и терминологическое значение.

Опыт работы показал, что многозначные глаголы необходимо тесно связывать с усвоением слова в определенном контексте. Для этого мы предлагаем упражнения для наблюдения. Студенты должны сравнить употребление сопоставимых глаголов и понять их значение, приобретенное в подязыках «Информатики»

1. Системный блок – это основной узел, где установлены наиболее важные компоненты. (*Я живу в 6-ом блоке*).

2. Транспортировка данных – прием и передача данных между участниками информационного процесса. (Мы транспортируем товары в другие страны).

3. преобразовывать данные – перевести данные из одной формы в другую или из одной структуры в другую. (*Я преобразовал свою квартиру*).

При работе над значением глаголов необходимо учитывать и словообразовательные связи. Возможность опираться при усвоении лексики на знания слов этого же корня значительно облегчает понимание и запоминание большого количества слов. При этом желательно опираться на словообразовательные особенности лексики данной науки. Вопрос о многозначности слова тесно связан с вопросом прямого и переносного значения слова на основе нормативных зна-

құрылымдық–грамматикалық, кейде стильдік–семантикалық айырым белгілерін ажырата отырып, осы стильдерге тән қасиеттерді айқындайды, соған мүмкіндік жасайды. Бұған қоса статистикалық тәсілмен талдау грамматикалық категорияларды әдеби тілдің барлық аясындағы функционалдық салмағын көрсетуде де маңызды.

Белгілі филолог–статист Р.Г.Пиотровский үнді-европа тілдеріне тән екпінді ассимиляция мен редуциялар түркі тілдеріне мүлдем жат. Оны олардың ішкі құрылымдық табиғатына сәйкес қана сандық тұрғыдан зерттеуге болатындығын атап көрсеткен болатын. Себебі бұл қасиет тілдік деректердің жай кезде қиындық туғызатын кейбір тұстарын математикалық әдіспен тіркеу мен тануда аса маңызды деп саналады.

Жалпы тілдік мәселелерге қолданылатын математикалық әдіс интуитивті түрде тұжырымдалған, сол сияқты толық шешімі жоқ мәселелердің логикалық тұжырымдалуына бағынатын және алгоритмдік шешімі бар бір немесе бірнеше қарапайым математикалық есептермен ауыстыру деп ұғынылды.

Қазақ тіл білімінде статистикалық әдістің тарихи қалыптасуында Қ.Жұбанов, І.Кенесбаев, М.Балақаев, А.Ысқақов, Ғ.Мұсабаев, А.Қ.Жұбанов, Ж.Аралбаев, Қ.Молдабек, С.Мырзабеков, Ә.Ахабаев, Д.Молдалиева, А.Белботаев, Б.Қалыбеков т.б. тілші ғалымдардың еңбектерін ерекше атап көрсету қажет. Себебі, аталған ғалымдардың лингвостатистикаға арналған еңбектері қазақ тіл білімінде лингвостатистикалық әдісті қолданудың әдіс-тәсілдерін жан-жақты баяндап, анықтап беруінде ғана емес, жалпы қазақ тіл білімінде тілдік бірліктердің өзіндік ерекшеліктерін айқындағаны үшін елеулі орын алады.

Қазақ тілі білімінде лингвостатистикалық әдістің қалыптасу тарихын сөз еткенде алдымен ауызға Құдайберген Қуанұлы Жұбанов ілінеді. Мұны белгілі тілші-статист ғалымдар – Қ.Б.Бектаев, С.Мырзабеков, т.б. қазақ тілінің статистикасы туралы зерттеулері мен мақалаларында атап көрсеткен. Мәселен, С.Мырзабеков «Қазақ тілін зерттеуде санды пайдалану» атты мақаласында: «Қазақ совет тіл білімінің негізін қалаушылардың бірі, совет дәуірінде қазақ тілін тұңғыш рет ғылыми түрде зерттеген маман-лингвист Қ.Жұбанов ретіне қарай сандық деректерді де пайдаланған» десе, ғалым Қ.Б.Бектаев «Лингвистикалық статистикаға қатысты элементтерді – сандық деректер мен мәліметтерді, оны пайдалану нәтижесіндегі кейбір пікірлер мен тұжырымдарды біз профессор Қ.Жұбановтың еңбектерінен жиі кездестіреміз», – дейді.

Қ. Жұбанов – қазақ тіл білімінің өркендеуіне ерекше еңбек сіңірген, қазақ тілінің грамматикалық терминологиясының негізін қалаған білгір ғалым. Сонымен қатар, ғұлама ғалым қазақ тіл білімінің заңдылықтарын айқындауда математикалық әдістерді қолдануды да жөн деп санаған. Бұл тұрғыда Қ.Жұбанов былай дейді: «Что касается существа дела, то премудрая математическая формула построения алфавита была лишь ученым плагиатом. Это перевоплащенная в математику казахская система сокращения букв, созданная для заметания следов».

Ғұлама ғалым 1936 жылы шыққан «Қазақ тілінің грамматикасы» атты еңбегінде «Дыбыстың саны бар да, сапасы бар. Дыбыстың сапасы бірдей бола тұрып, саны әлденешеу бола береді... бір тілде жұмсалатын дыбыстардың жалпы санының ұшы-қиыры жоқ, бірақ олардың бәрінің сапасы әр түрлі бола бермейді... Илиястың небары он екі жол «Қойшы ойы» деген кішкене өлеңінде 488 дыбыс бар. Бірақ 488 дыбыс түрлі емес, мұнда небары 28-ақ түрлі дыбыс бар. Осы 28 түрлі дыбыстың бірі 10, бірі 50 рет қайталанып барып, 488 болған. Қазақ тілінде де сапасы әр түрлі болатын дыбыстардың арнаулы саны бар». Сонымен қатар ғалымның еңбегінде сөйлемдегі сөздердің орын тәртібі, қазақ орфографиясы, дыбыстардың айтылу және жазылу ерекшеліктері, буындардағы дыбыстардың сандық сипаты туралы тың пікірлер, құнды тұжырымдар көптеп кездеседі. Қ.Қ.Жұбанов сандық деректерді пайдалану жөніндегі пікірлерінен мынадай қорытынды шығарды: профессор Құдайберген Қуанұлы Жұбановтың қазақ тіл білімі туралы зерттеулерінде тілді сандық деректер мен мәліметтер негізінде қараудың алғашқы нышандары бар. Демек қазіргі таңда тіл білімінің бір саласына айналып отырған лингвистикалық статистиканы ғалым сол кездің өзінде-ақ тани білген. Тілдің сандық сипатынан байқалатын сапалық қасиеттерін, оны зерттеуде пайдалануға болатын тиімді әдіс көздерінің бірі екенін байқаған. Сөйтіп, ол сандық деректердің негізінде тілге қатысты бірсыпыра жайларды (дыбыстар, буындар, сөздер, сөйлем мүшелерінің орны т.б.) нақты анықтап, кейбір тың тұжырымдар жасаған. Олар қазіргі кезде бұл саладағы ізденуші-зерттеушілерге үлгі-тірек, бағыт-бағдар болып маңыздылығы арта түсті.

Ғалымның еңбегін талдай келе Қ.Жұбановтың қазақ тіл білімінде лингвостатистикалық әдістің қалыптасуындағы негізгі тұжырымдарын былайша топтауға болады:

1. Қ. Жұбанов – қазақ тіл білімінде лингвостатистикалық әдістің алғашқы нышанын жасаушы. Бұған ғалымның жоғарыда аталған еңбегі мен пікірлері дәлел.
2. Қазақ тілі заңдылықтарын айқындауда математикалық әдісті қолданудың ұтымды жақтарын атаған.
3. Ғалым қазақ тілінің дыбыстық жүйесі мен орфографиялық заңдылықтарын анықтау үшін статистикалық әдісті пайдалану тиімді деп есептеген.

XX ғасырдың отызынша жылдарының орта тұсында қазақ тілінің дыбыс, буын жүйесінің заңдылықтарын анықтауда статистикалық әдісті пайдаланған тағы бір ғалым – Ғ.Бегалиев. Оның бастауыш мектепке арналған «Әріп, дыбыс, буын» атты еңбегінде осы мәселе арнайы қолданылған.

Қазақ тілінің нормативті курсы жүйелеу мен жазу жұмысына профессор Қ.Жұбановтан кейін белгілі тілші-ғалымдар: Н.Т.Сауранбаев, І.Кенесбаев, М.Балақаев, А.Ысқақов және т.б. ғалымдар ат салысты. Бастауыш пен жоғары сыныптарға, педучилищелерге арналған «Қазақ тілі» оқулықтарының

ски ограничены : они уже, точнее, конкретнее, устойчивее и употребляются больше, чем в других стилях.

В рамках отобранного материала для I курса над специальной лексикой проводится работа на всем протяжении обучения видам глагола.

Для раскрытия значения отобранной лексики нами применяются следующие основные способы:

1. Перевод на родной язык студента или язык- посредник.
2. Комментированный перевод.
3. Объяснение значения слова демонстрацией применения.
4. Раскрытие значения слова в контексте.
5. Объяснение значения слова через его синонимы и антонимы.
6. Толкование слова средствами русского языка (уже известными студенту словами).
7. Объяснение с привлечением словообразовательных особенностей.

При объяснении многозначных слов следует учитывать уровень подготовки учащихся и этап подачи материала. Остановимся на конкретных примерах. Распространенным в компьютерной графике является термин «заливка» и употребляется в глагольной форме «заливать» (Замкнутые контуры, обладают особым свойством- заливкой, т.е. заливают краской охватываемую ими область).

Русский глагол труден для турецких студентов, потому что многозначен и нет аналогов в родном языке. В связи с этим приходится длительное время объяснять значения приставочных глаголов. В этом случае мы обращаемся к глаголам, ранее пройденным на подфаке, напоминаем значения приставок. На первом этапе мы обращаемся к общеупотребительному значению глагола «*лить*», затем обращаемся к некоторым из приставок. При этом выбираем такие приставки, которые распространены в научном стиле изложения. Далее объясняются значения : *залить (ся), вылить, разлить (ся), отлить и т.д.*

Затем студентам предлагаются словосочетания из области специальности (залить основным цветом; заливка – это значит залить , заполнить узором с регулярной структурой). На этом этапе работы с многозначным глаголом полезно советовать студентам обращаться к толковым словарям, например, найти русские эквиваленты следующих глаголов: *интерпретировать, идентифицировать, манипулировать, трансформировать и т.д.* например, при объяснении распространенного в «Информатике» глагола «кодировать» мы рекомендуем студентам раскрыть значение слова «код», (получаем ответ: «Код означает сборник сокращенных обозначений и названий, применяемых главным образом для передачи по телеграфу разного рода известий»). Далее предлагается контекстуальное раскрытие значения изученного глагола (кодировать, – это значит выразить данные одного типа через данные другого типа). Следующее упражнение ситуативное, где студенты должны выбрать правильный вариант ответа:

1. Вам надо автоматизировать работу с данными. Что для этого надо сделать? (кодировать выражение данных).

Доцент, к.ф.н. Мамедова-Рагимова Х.

СИСТЕМА УПРАЖНЕНИЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ВИДОВЫХ ФОРМ ГЛАГОЛА (НА ПРИМЕРЕ СПЕЦИАЛЬНОСТИ)

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *приставочные глаголы, лексические минимумы по специальности, подъязык специальности, многозначные глаголы, основные способы раскрытия значения глаголов, терминологические значения общеупотребительных глаголов в Информатике.*

Привить турецким студентам технических вузов навыки правильного употребления базовых форм глагола – одна из наиболее трудных задач обучения русскому языку иностранных учащихся.

Программа по русскому языку для студентов нефилологических факультетов вузов Азербайджана требует умения определять вид глаголов, анализировать способы образования видовых пар и правильно их образовывать. Усвоение этой темы в практическом курсе должно подготовить их к активному участию в учебном процессе на инженерном факультете.

Уже на подготовительном факультете учащиеся получают понятия о видах глагола, учатся определять совершенный и несовершенный вид по суффиксам – *-и-*, *-а-*, *-ыва-*, *-ива-*, и образовывать виды глагола с помощью этих суффиксов, приобретать навыки узнавания и употребления во всех лицах единственного и множественного вида.

На основном этапе обучения (I – III курсы) студенты должны приобрести весь комплекс необходимых им знаний, которые обеспечат им участие в учебной деятельности на основных факультетах. Основная задача в этот период сводится к выделению необходимого минимума языкового материала, характеризующего научную речь подъязыка специальности.

В программе нашли отражение синтаксические конструкции и лексика общеупотребительного характера. Однако особенности языка узких специальностей или учебных дисциплин остаются вне программы.

Для инженерного факультета по специальностям под общим названием «Информатика» нами составлены лексические минимумы, отобраны тексты из учебников по специальности и учебных пособий по специальным дисциплинам. Так, например, для фундаментального курса «Информатика» наиболее употребительными оказываются профессионально-тематические глаголы типа «*кодировать*», «*защитить*», «*соединять*», «*подключать*», «*интерпретировать*», «*формировать*», «*транспортировать*», «*форматировать*», «*открыть*», «*загрузить*», «*включить*», «*отправить*» и др. притом характерно, что значение такого рода слов при употреблении их в подъязыке «Информатики» семантически

авторлары тілдің буындық құрылымын, дыбыс физиологиясын, тілдің акценттік, екпіндік және т.б. мәселелеріне қатысты зерттеулерінде сан мен сапаны бөлмей бірге қарастырады. Мысалы, І.Кеңесбаев қазақ тіліндегі буын түрлерінің, М.Балақаев сөз тіркестерінің табиғатын зерттеуде көптеген нақты мәтіндік материалдарды сандық қатынастар көмегімен қарастырған. Сандық талдауларды профессор Ғ.Мұсабаевтың зерттеулерінен де кездестіруге болады. Аталған ғалымдардың сандық қатынасқа көңіл бөлуі тілдің ішкі табиғатына (сырына) қатысты туындаған жағдай екені даусыз.

Комарницька І.І., Орловська О.В.

Хмельницький національний університет, Україна

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ЗАПЕРЕЧЕННЯ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Заперечення є однією з категорій сучасної англійської мови. Багато лінгвістів минулого і сьогодення намагаються дослідити це багатогранне явище. Беручи до уваги дослідження, які вже зроблені у цій галузі мовознавства, можна встановити певні закономірності прояву заперечення в англійській мові.

Намагаючись прослідкувати розвиток і становлення англійського заперечення, ми виділили основні теоретичні підходи до цієї категорії. Як кожна мовна категорія, заперечення має свої засобами вираження і підпорядковується певним правилам вживання в англійській мові. Пошук матеріалу показав, що велика кількість лінгвістів досліджувала дане явище, а саме: М. Аполова, В. Комісаров, Л. Латишев, Л. Моліна, Ю. Найда, А. Швейцер та інші. Вивчення англійської мови, зокрема лексики та граматики потребує детальнішого розгляду цієї мовної категорії.

Виділяють такі основні засоби вираження категорії заперечення у сучасній англійській мові: морфологічні, синтаксичні, граматичні та лексичні.

Морфологічні засоби вираження заперечення відображають реалізацію граматичних категорій (роду, числа, відмінку тощо). Вони характеризуються наявністю стабільної, інваріантної частини (кореня, основи), яка виражає ідею тотожності лексеми у всіх її граматичних видозмінах [1, с. 366].

До морфологічних засобів вираження заперечення відносяться заперечна афіксація, представлена префіксацією та суфіксацією. В англійській мові існує цілий ряд префіксів та суфіксів, які роблять значення дієслова заперечними. До них належать префікси: *un-*, *in-*, *dis-*, *mis-*, суфікси: *-less*, *-free* і ін. Морфологічна категорія заперечення є однією з фундаментальних у розвитку

англійської мови, а також існує велика кількість англійських негаторів, які повністю або частково можуть виступати носіями заперечної семантики.

Лексичні заперечення можуть бути виражені і не явним шляхом – імпліцитно. До імпліцитного вираження заперечення відносяться деякі слова, словосполучення і фразеологічні звороти з негативною семантикою. Найчастіше слова з імпліцитним заперечним значенням перекладають за допомогою антонімічного перекладу, що є прикладом перекладацьких трансформацій [2, с. 63].

Варто підкреслити, що слова *seldom, rarely, scarcely, hardly, barely, little, few* – передають негативне значення («майже, але не...»), значення невідповідності дійсності або проблематичності (імовірності).

В англійській мові, так само як і в інших мовах світу, виділяються негативні займенники і прислівники, що виражають значення відсутності (неіснування тощо) того, що позначене кореневою морфемою відповідного питально-відносного займенника і прислівника.

Заперечення в англійській мові може виражатися також і за допомогою займенників *no* «ніякий», *none of* «ніхто з», «ніщо з», *neither* «ні ні»:

Слід зазначити, що негативні займенники *no, neither* не мають категорії числа і відмінку і використовуються лише в якості означення перед іменником.

Також заперечення граматично виражають похідні від *no* займенники *no one, nobody* «ніхто», *nothing* «ніщо», *nowhere* «ніде»:

У вираженні заперечення беруть участь і деякі сполучники, зокрема протиставні, яким властиве значення протилежності або відмінності елементів, які ними з'єднуються. Такі сполучення слів виражають не «чисте» заперечення, а негативно-стверджувальне значення. Загальним у всіх цих союзів є те, що вони виражають відносини одночасного заперечення і ствердження або ствердження і заперечення (негативно-стверджувальні відносини). Відзначимо, що такі союзи можуть бути названі негативно-стверджувальними тільки за формою, але не завжди за змістом. Не всі вони виражають саме заперечення (його не виражають, наприклад, сполучення слів *neither... nor, not only but and, but, however, unless, or, otherwise, although* та ін.). Але вони наділяють речення прихованим негативним змістом.

До засобів вираження заперечення відносяться і прийменники типу *without, out, instead of, only* тощо. Прийменник *without* дійсно виражає в англійській мові відсутність чого- або кого-небудь і має суто іменниковий характер. А прийменники типу *instead of, only, out, before* – надають реченню прихованого негативного відтінку, тим самим виражають імпліцитне заперечення. Наприклад:

Harry Potter rolled over inside his blankets without walking up [3, с. 21]. – Гаррі Поттер огорнувся ковдрою, не прокидаючись.

Таким чином, негативні займенники і прислівники виражають заперечення існування об'єкта (тобто його відсутність, неіснування) взагалі або в тій чи іншій його кількісній (наприклад, *nobody*) чи якісній визначеності.

Несімен жем береди? Орамалын тигізіп қойды ғой,- дейді Маруш. Немен кетесің? (Т.Дәуренбеков).

б) Көмектес жалғаулы *кім?* сұрау есімдігі салт етістіктермен тіркесіп, бірлестік мағынада жұмсалады. Мысалы:

Осы аймақтың соңғы хабарларында кімнің кіммен құда болғанын, кімнің кімге қанша киіп кигізгенін т.б. мәселелер бәрі айтылатын (М.Жұмабаев).

Бұл ойыңа қарағанда сен кіммен тату тұра аласың? (Қазақ әдебиеті).

Қорыта келе, сұрау есімдігі қатысты етістікті сөз тіркестері тіліміздегі басқа да сөз тіркестеріне тән қасиеттерге ие бола алатынын атап өткен жөн. Қолда бар тіл материалдары сұрау есімдіктерінің әдеттегідей сөз тіркесінің бағыныңқы сыңары ғана емес, басыңқы сыңар қызметін де атқаратынын байқатады. Яғни, сұрау есімдіктері тіліміздегі есімді сөз тіркестерімен қатар етістікті қабысу мен менгеруді де толық қамти алады. Сұрау есімдіктерінің тіркесу қабілеті әртүрлі дәрежеде көрінеді. Етістікті сөз тіркестерінде *кім? қалай? қайтін? неліктен? қашан? қанша? неше? қайда?* есімдіктері жиірек жұмсалады. Сұрау есімдігі қатысты етістікті сөз тіркестері өзіндік мағыналық сипатымен де көзге түседі. Бұл семантикалық ерекшелік сұрау есімдіктерінің негізгі сұраулық мағынасымен және басқа да келтірінді мағыналарымен байланысты деп білеміз. Сұрау есімдікті сөз тіркестерінде мағынаны дәл атау, конкретті көрсету жоқ, тек сол мағынаны меңзеу, соған сілтеу ғана бар. Сондай-ақ сұрау есімдіктері етістікті сөз тіркесінің сыңары ретінде толықтауыштық және пысықтауыштық қатынастарда жұмсалады.

Әдебиет

1. Балақаев М., Қордабаев Т. Қазіргі қазақ тілі. Синтаксис. – Алматы: Мектеп, 1971. – Б. 58.

2. Турсунов А. Глагольные словосочетания в киргизском языке: автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук: 10.02.06. – Алматы, 1991. – С 22-23.

Резюме

В этой статье автор рассматривает вопросительные местоимения, которые образуют глагольные словосочетания в казахском языке.

Resume

In this article an author examines interrogative pronouns that form nominal word-combinations in Kazakh.

етістіктермен тіркесуінен *қайдан келді* – мекендік мағынадағы, *қайдан білсін* – амалды меңзейтін сөз тіркестері жасалады.

Сонымен, шығыс жалғаулы сұрау есімдіктері қатысты сөз тіркестерін толықтауыштық және пысықтауыштық қатынастарда жұмсалады дей отырып, төмендегіше мағыналық топтарға бөлуге болады:

а) Толықтауыштық. Ондай кезде шығыс жалғаулы сөз тіркестерінің бағыныңқы сыңары *кім? не?* есімдіктері болып келеді. Ең алдымен, мұндай сөз тіркестері заттың неден жасалғанына нұсқайды. Мысалы:

Неден, қалай жасайды? – *деді дәмдеп ішіп отырған Ай-Шешек (М.Мағауин).*

Адамның әртүрлі сезім құбылыстарына байланысты іс-әрекеттің, іс-әрекеттің, нәрсенің шығу тегіне меңзейді.

Кімнен шықса да, орынды ақыл, бұлжымас жарық,- деді Ай-Шешек кірпігін қақпастан баяу үнмен (М.Мағауин).

Неден шошынғаныңды білмеймін, тұла бойым дір ете түскендей (Т.Ахтанов)

ә) Пысықтауыштық. Мұндай сөз тіркестерінің бағыныңқы сыңары *қайдан?* сұрау есімдігі де, басыңқысы соған орайлас етістіктер тобы. Сұрау есімдігі шығу, келу, пайда болу, алу етістіктерімен тіркесіп, қимыл-әрекеттің басталу орнын, мекенін меңзейтін сөз тіркесін құрайды. Мысалы:

Қайдан келген хат екен? – *деді хаттарды қабылдап отырған әйел (К.Аманов).*

Баяғыдан бері тып-тыныш тұрған бұл аймақта мұндай кесірлі құбылыс қайдан пайда болған? (*Халық кеңесі*).

Шығыс жалғаулы *қайдан?* сұрау есімдігі бірқатар етістіктерге меңгеріліп, іс-әрекеттің амалын білдіретін сөз тіркесін тудырады. Мысалы:

Қайдан шыдасын (Т.Ахтанов). Бірақ сол демократия деген бәлесінің келе-келе өз бет-беделіне нұқсан келтіретін *қайдан білсін (А.Естенов).*

Меңгеріле байланысқан етістікті сөз тіркестерінің бір тобын көмектес жалғаулы сұрау есімдіктері қатысты тіркестер құрайды. Көмектес жалғаулы сұрау есімдіктері етістіктерге меңгеріліп, толықтауыштық қатынаста мынадай мағыналарда жұмсалады:

а) Іс-әрекеттің қалай аяқталатынын, немен бітетінін меңзейді. Мұндай сөз тіркестерінің бағыныңқы сыңары көмектес жалғаулы *не?* есімдігі, ал бағыныңқысы салт етістіктердің дара және күрделі түрлері болып келеді. Мысалы:

Күні кеше ғана Хақназар хан шәйт болған сәтте қырық тарапқа тарттыңдар, ақыры немен тынды? (*М.Мағауин*).

Тоқта, немен тынар екен, – деп мықты ынтыққан адамның мойнын соза түсті (*Б.Майлин*).

ә) Іс-әрекеттің қандай заттың, құралдың қатысымен істелетінін меңзейді. Мысалы:

Найбільш розповсюдженим засобом граматичного вираження заперечення в англійській мові є негативні частки – *not* та *no*. Найчастіше ми можемо зустріти негативну частку *no* в реченнях-відповідях на питання. При цьому стверджувальна або заперечувальна форма відповіді залежить від ситуації. В англійській мові неможливі відповіді, аналогічні українським. Негативні за формою речення можуть мати позитивну семантику. Заперечення може бути підсиленням, подвійним, частковим і загальним.

Отже, заперечення – одна із притаманних всім мовам світу семантично-смилових категорій, які не піддаються визначенню через простіші семантичні елементи. Однак, не протестивши історичний шлях розвитку категорії заперечення в англійській мові неможливо до кінця зрозуміти її суть і, отже, точно визначити її значення та застосування у мові.

Існує декілька теоретичних підходів до категорії заперечення: прагматична концепція заперечення (заперечення як засіб вираження відсутності об'єктивного зв'язку), заперечення як вираження об'єктивної негативності, заперечення як вираження об'єктивної відокремленості, концепція особливої негативної модальності, перечення як особливий вид предикативності.

Підводячи підсумок, хочеться сказати, що володіння англійською мовою вимагає від людини здатності не тільки правильно будувати висловлювання – ствердження, але й надавати заперечного змісту тому же висловлюванню. Вивчення типів заперечення в англійській мові забезпечує правильне володіння мовою, яка вивчається.

Література:

1. Кубрякова О. С. Парадигма / О. С. Кубрякова // Большой Энциклопедический словарь. Языкознание / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – 2-е (репринтное) издание «Лингвистического энциклопедического словаря» 1990 года. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – с. 366

2. Рудик І.М. Експліцитні та імпліцитні засоби вираження згоди/відмови, підтвердження/заперечення в англійській розмовній мові / І.М. Рудик // Вісник Харківського державного університету. – Х. : Харківський державний університет, 1997. – С. 63 – 69.

3. Rowling J.K. Harry Potter and the Sorcerer's Stone / J.K. Rowling. – Scholastic Inc, 1999. – 312 p.

Комарницька І.І., Орловська О.В.

Хмельницький національний університет, Україна

ОСНОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ЗАПЕРЕЧЕННЯ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Заперечення є однією з категорій сучасної англійської мови. Багато лінгвістів минулого і сьогодення намагаються дослідити це багатогранне явище. Беручи до уваги дослідження, які вже зроблені у цій галузі мовознавства, можна встановити певні закономірності прояву заперечення в англійській мові.

Намагаючись прослідкувати розвиток і становлення англійського заперечення, ми виділили основні теоретичні підходи до цієї категорії. Як кожна мовна категорія, заперечення має свої засобами вираження і підпорядковується певним правилам вживання в англійській мові. Пошук матеріалу показав, що велика кількість лінгвістів досліджувала дане явище, а саме: М. Аполова, В. Комісаров, Л. Латишев, Л. Моліна, Ю. Найда, А. Швейцер та інші. Вивчення англійської мови, зокрема лексики та граматики потребує детальнішого розгляду цієї мовної категорії.

Виділяють такі основні засоби вираження категорії заперечення у сучасній англійській мові: морфологічні, синтаксичні, граматичні та лексичні.

Морфологічні засоби вираження заперечення відображають реалізацію граматичних категорій (роду, числа, відмінку тощо). Вони характеризуються наявністю стабільної, інваріантної частини (кореня, основи), яка виражає ідею тотожності лексеми у всіх її граматичних видозмінах [1, с. 366].

До морфологічних засобів вираження заперечення відносяться заперечна афіксація, представлена префіксацією та суфіксацією. В англійській мові існує цілий ряд префіксів та суфіксів, які роблять значення дієслова заперечними. До них належать префікси: *un-, in-, dis-, mis-*, суфікси: *-less, -free* і ін. Морфологічна категорія заперечення є однією з фундаментальних у розвитку англійської мови, а також існує велика кількість англійських негаторів, які повністю або частково можуть виступати носіями заперечної семантики.

Лексичні заперечення можуть бути виражені і не явним шляхом – імпліцитно. До імпліцитного вираження заперечення відносяться деякі слова, словосполучення і фразеологічні зврати з негативною семантикою. Найчастіше слова з імпліцитним заперечним значенням перекладають за допомогою антонімічного перекладу, що є прикладом перекладацьких трансформацій [2, с. 63].

Варто підкреслити, що слова *seldom, rarely, scarcely, hardly, barely, little, few* – передають негативне значення («*майже, але не...*»), значення невідповідності дійсності або проблематичності (імовірності).

В англійській мові, так само як і в інших мовах світу, виділяються негативні займенники і прислівники, що виражають значення відсутності

Егер жаманышылықты көп көрген болсаң, баланың оқыған құраны сені неге жеткізеді (Абай).

Барыс жалғаулы сұрау есімдігі қатысты сөз тіркестері, көбінесе, пысықтауыштық қатынаста жұмсалады. Бұл топқа кіретін сөз тіркестерінің бағыныңқы сыңарын *не? немене? қанша? қашан?* сұрау есімдіктері құрайды. Олардың беретін негізгі мағыналары мынадай:

а) мақсаттық мағынадағы сөз тіркестерінің бағыныңқы сыңарлары барыс жалғаулы есімдіктер де, басыңқы сыңары оларды меңгеретін етістіктер болып келеді. Мысалы:

Далада адамның араны неге ашылады осы! (Қ.Аманов).

Неменеге үндемей қалдың? (Қ.Аманов).

ә) мезгілді білдіретін сөз тіркестері – барыс жалғаулы уақытты меңзейтін *қашан? қанша?* сұрау есімдіктері мен салт етістіктердің байланысынан туады. Олар дара да, күрделі де болып келеді. Мысалы:

Ресей қашанға дейін Бирондар мен Остермандардың аузына қаран отырмақ. (Жұлдыз).

Ноғайлымен бітім қашанға созылады (Ана тілі).

Сонымен әлі тартып келеміз, қашанға дейін тарта береді. (Жұлдыз).

Жатыс жалғаулы сұрау есімдігін меңгеру басқаларына қарағанда өте сирек кездеседі. Өзімен мағынасы орайлас етістіктермен тіркесе отырып, ондай кезде сұрау есімдіктері толықтауыштық және пысықтауыштық қатынастарда жұмсалады. Бағыныңқы сыңары *кім?* есімдігі, басыңқысы етістіктердің бірі болып келетін мұндай сөз тіркестері қимыл-әрекеттің кіммен байланысты болатынын нұсқап, жанама объектіні білдіреді:

Ет пен сүйектен жаралған пенде болған соң, кемшілік кімде болмайды (Жұлдыз).

Ал мына сөйлемдер сұрау есімдігі қатысты жатыс жалғаулы сөз тіркестерінің қимыл-әрекеттің мезгілі мен амалына нұсқап, пысықтауыштық қатынаста жұмсалатынын көрсетеді:

Ал біздің қазакең қашанда қапыда қалған қорғаныста жүргені (Жұлдыз).

Түу, қандай жағдайда, қайда жүрсең де мейлі, қалайда айрылмау керек екен зой (Т.Алишынбаев).

Шығыс жалғаулы есімдерді, оның ішінде сұрау есімдіктерін меңгеретін етістіктер әлдеқайда жиі ұшырасады. Мұндай етістіктер қатарына, негізінен, байқау, қорқу, шошу, көру, тайсалмау, ұялмау сияқты адамның сезім құбылыстарын білдіретін етістіктер, шығу, қорғау, жүру, алу іспеттес қимыл мәнді етістіктер жатады. Шығыс жалғаулы сұрау есімдіктерін меңгеріп, бұл етістіктер толықтауыштық және пысықтауыштық қатынастағы сөз тіркестерін құрайды да, әр алуан мағыналар тудырады. Бір ғана сұрау есімдігінің түрлі-түрлі етістіктерге меңгерілуіне байланысты сол сөз тіркесінің мағынасы құбылып отырады. Мысалы, шығыс жалғаулы *қайдан?* есімдігінің мынадай

Себеп. Іс-әрекеттің себебін анықтау да етістікті сөз тіркестерінің қызметіне жатады. *Неліктен? және неғын?* көсемше формалы туынды сұрау есімдіктері етістікпен тіркесіп, себеп мағыналы қабыса байланысқан сөз тіркесін құрайды:

Әуелі қазақ жеріне қызыл крест және қызыл жарты ай қоғамы неліктен және қалай келді деген мәселенің басын ашып алалық (Жұлдыз). Неғын міңгірлеп қалды? (И.Жақанов).

Амал. Етістікті сөз тіркестерінің негізгі қызметтерінің бірі – қимылдың, іс-әрекеттің амалын, тәсілін, сыны мен сапасын анықтау. Сұрау есімдіктері етістікті сөз тіркестері құрамында мұндай қызметті тікелей атқармаса да, соған мензейді. *Қалай? қайтіп? есімдіктері* істің амалы мен тәсіліне мензесе, *не? қанша? қандай?* есімдіктері іс-әрекеттің сыны мен сапасын анықтау үшін қолданылады, сөйтіп, әртүрлі мағыналық қатынастарда жұмсалады. Мысалы:

Жент қаласына қалай жетемін? – деді (Жұлдыз).

Қайтіп отыр екен? – деген ылғи бір бөтен қадалғыш көздер (М.Әуезов).

Қанша қарманса да, таразы басын тең ұстаудың бұдан басқа жолын таппаған (Жұлдыз).

Енді жергілікті советтердің жай-күйі қандай болады? (Халық кеңесі).

Тіл материалдары сұрау есімдіктері қатысты етістікті қабысудың тек дара емес, күрделі тұлғада да келетінін көрсетіп отыр. Күрделену процесі мұндай сөз тіркестерінің басыңқы сыңарына да, бағыныңқы сыңарына да тән. Ал кейде оның екі сыңарының да күрделі болып келетін жағдайлары болады. Оны төмендегі мысалдардан көре аламыз:

Ол жақта қанша жүрді екен? – деді Қабанбай елең етіп (Жұлдыз).

Осыдан кейін жылуы жоқ жылмың күлкіге қалай гана ішің жылды (Жұлдыз).

Әрине, енді қалай деп ойлап едің? (Жұлдыз).

Етістікті меңгеру. Зерттеу еңбектерінде сұрау есімдіктерінің етістікті меңгерудегі қызметі көп сөз болмайды. Тек А.Тұрсынов *қайда (где, куда) қаяқ (куда), қайдан (откуда)* есімдіктерінің етістікті сөз тіркестерінде қолданылып, іс-әрекеттің орны мен бағытына мензейтінін *қайда болду? (где был?), қайдан келдіңіз? (откуда пришли?)* тәрізді мысалдармен көрсетеді [2: 22].

Шынында да сұрау есімдіктері салт және сабақты етістіктерге меңгеріліп, әртүрлі тұлғалық өзгерістерге ұшырайды. Сөйтіп, барыс, табыс, жатыс, шығыс және көмектес жалғаулы сөз тіркестерін құрайды.

Барыс жалғауындағы сұрау есімдіктері сөз тіркесі құрамында жанама толықтауыштық және пысықтауыштық қатынастарда жұмсалады. Жанама толықтауыштық қызметтегі сөз тіркестерін құрауға *кім? не?* есімдіктері қатысады да, іс-әрекеттің кімге, неге бағытталғанын мензейді. Мысалы:

Судыр Ахмет кімге ұрынарын білмей, бойын ашу кернеп, түйіліп келсе, үй іші көшуге әзір отыр екен (Ә.Нұрпейісов).

(неіснування тощо) того, що позначене кореневою морфемою відповідного питально-відносного займенника і прислівника.

Заперечення в англійській мові може виражатися також і за допомогою займенників *no* «ніякий», *none of* «ніхто з», «ніщо з», *neither* «ні ні»:

Слід зазначити, що негативні займенники *no*, *neither* не мають категорії числа і відмінку і використовуються лише в якості означення перед іменником.

Також заперечення граматично виражають похідні від *no* займенники *no one*, *nobody* «ніхто», *nothing* «ніщо», *nowhere* «ніде»:

У вираженні заперечення беруть участь і деякі сполучники, зокрема протиставні, яким властиве значення протилежності або відмінності елементів, які ними з'єднуються. Такі сполучення слів виражають не «чисте» заперечення, а негативно-стверджувальне значення. Загальним у всіх цих союзів є те, що вони виражають відносини одночасного заперечення і ствердження або ствердження і заперечення (негативно-стверджувальні відносини). Відзначимо, що такі союзи можуть бути названі негативно-стверджувальними тільки за формою, але не завжди за змістом. Не всі вони виражають саме заперечення (його не виражають, наприклад, сполучення слів *neither... nor*, *not only but and*, *but*, *however*, *unless*, *or*, *otherwise*, *although* та ін.). Але вони наділяють речення прихованим негативним змістом.

До засобів вираження заперечення відносяться і прийменники типу *without*, *out*, *instead of*, *only* тощо. Прийменник *without* дійсно виражає в англійській мові відсутність чого- або кого-небудь і має суто іменниковий характер. А прийменники типу *instead of*, *only*, *out*, *before* – надають реченню прихованого негативного відтінку, тим самим виражають імпліцитне заперечення. Наприклад:

Harry Potter rolled over inside his blankets without walking up [3, с. 21]. – Гаррі Поттер огорнувся ковдрою, не прокидаючись.

Таким чином, негативні займенники і прислівники виражають заперечення існування об'єкта (тобто його відсутність, неіснування) взагалі або в тій чи іншій його кількісній (наприклад, *nobody*) чи якісній визначеності.

Найбільш розповсюдженим засобом граматичного вираження заперечення в англійській мові є негативні частки – *not* та *no*. Найчастіше ми можемо зустріти негативну частку *no* в реченнях-відповідях на питання. При цьому стверджувальна або заперечувальна форма відповіді залежить від ситуації. В англійській мові неможливі відповіді, аналогічні українським. Негативні за формою речення можуть мати позитивну семантику. Заперечення може бути підсиленням, подвійним, частковим і загальним.

Отже, заперечення – одна із притаманних всім мовам світу семантично-сміслових категорій, які не піддаються визначенню через простіші семантичні елементи. Однак, не простеживши історичний шлях розвитку категорії заперечення в англійській мові неможливо до кінця зрозуміти її суть і, отже, точно визначити її значення та застосування у мові.

Існує декілька теоретичних підходів до категорії заперечення: прагматична концепція заперечення (заперечення як засіб вираження відсутності об'єктивного зв'язку), заперечення як вираження об'єктивної негативності, заперечення як вираження об'єктивної відокремленості, концепція особливої негативної модальності, перечення як особливий вид предикативності.

Підводячи підсумок, хочеться сказати, що володіння англійською мовою вимагає від людини здатності не тільки правильно будувати висловлювання – ствердження, але й надавати заперечного змісту тому же висловлюванню. Вивчення типів заперечення в англійській мові забезпечує правильне володіння мовою, яка вивчається.

Література:

1. Кубрякова О. С. Парадигма / О. С. Кубрякова // Большой Энциклопедический словарь. Языкознание / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – 2-е (репринтное) издание «Лингвистического энциклопедического словаря» 1990 года. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – , с. 366
2. Рудик І.М. Експліцитні та імпліцитні засоби вираження згоди/відмови, підтвердження/заперечення в англійській розмовній мові / І.М. Рудик // Вісник Харківського державного університету. – Х. : Харківський державний університет, 1997. – С. 63 – 69.
3. Rowling J.K. Harry Potter and the Sorcerer's Stone / J.K. Rowling. – Scholastic Inc, 1999. – 312 p.

Rysbaeva G., Rysbai B.

*Candidate of Philological Sciences,
Kazakhstan, Almaty*

BELIEFS AND CUSTOMS ASSOCIATED WITH THE TOTEM ANIMALS

In our country, strengthening the independence and the entry of our country in a number of civilized countries, comprehension of the principles of national, moral and material values, and problems of their realization have important actuality nowadays. And this in turn requires the culture development; people pass to future generations of experience, achievements in the development, as well as the progressive traditions of culture. Currently in the process of globalization in linguistics is widely spread viewing vectors in different ethno-linguistic, psychological-linguistic, linguo-cultural cognitive, cognitive-linguistic theory and the «image of the world language. At the present time, viewing the universe in the language of the unity world model image in general human cognition and conceptual image of the whole world is both philoso-

алады. Сонымен қандай формада байланысуына қарай сұрау есімдіктері қатысты етістікті сөз тіркестерін: сұрау есімдігі қатысты етістікті қабысу және сұрау есімдігі қатысты меңгеру деп екі топқа бөліп қарастырған жөн.

Етістікті қабысу. Сұрау есімдіктерінің қабыса байланысқан етістікті сөз тіркестерінде қолданылуы жөнінде пікірлер жоқ емес. М.Балақаев, Т.Қордабаев сұрау есімдігінің етістікпен қалай оқиды? қанша сұрайды? қашан келеді? не алды? тәріздес сөз тіркестерін құрайтынын сөз етсе [1: 58], қырғыз ғалымы А.Тұрсынов сұрау есімдіктерінің қабыса байланысқан етістікті сөз тіркестеріне қатысты қызметіне нақтырақ тоқталған. Ол қандай (как, какой) есімдігінің етістікпен байланыса отырып, сұраулық-сапа қатысын білдіретінін айтады: қандай иштедіңдер? (как работали?). Сол сияқты қантп? (как? каким образом?) қазан? (когда?) қанға? неге? (сколько?) есімдіктерінің де сөз тіркесіндегі қызметіне жеке-жеке тоқталып өтеді [2: 22-23].

Етістіктермен қабысу жолымен байланысып, сөз тіркесін жасайтын сұрау есімдіктеріне не? қалай? қайтп? неліктен? қашан? қанша? неше? қайда? қандай? сөздері жатады. Бұл есімдіктердің етістіктермен тіркесу дәрежесі әртүрлі. Қалай? қайтп? неліктен? қашан? қайда? сөздері етістікті анықтауға өте бейім болса, керісінше, не? неше? қанша? қандай? есімдіктерінің мұндай қызметі әлдеқайда бәсеңдеу. Дегенмен де олардың бәрі де етістікпен байланысып, пысықтауыштық қатынаста жұмсалады да, іс-әрекеттің, қимылдың, мезгілін, мекенін, себебін, амалын меңзейді.

Мезгілдік. Қимылдың, іс-әрекеттің әрдайым белгілі бір мезгілде болатыны белгілі. Сол сияқты қимылдық мағына мен мезгілдік мағынаның бір-бірінен ажырамастай екені де анық. Олай болса, мезгілдік мағынасы айқын қашан? сұрау есімдігінің етістіктермен қабыса байланысып, уақыт қатысын білдіретін сөз тіркесін тудыратыны күмәнсіз болса керек.

Қашан келдің, інішек? – деп сөз тартты ақсақал орындыққа жайғасып жатып (Н.Шакеев). Келін қашан келді? (Жұлдыз).

-ғы жұрнағының жалғануы арқылы да қашан? есімдігі мегілдік мағынаны білдіреді.

Ылғи бетіне өзі қарап бірдеме демесе қашанғы кісімен атаусыз сөйлесе бересің? (Т.Ахтанов).

Қашанғы отыра беремін? (К.Аманов).

Мекендік. Қимыл процесінің қайда бағытталғанын меңзеу үшін есімдіктер мекендік мағыналы сөздермен тіркеседі. Сұрау есімдіктерінен мұндай мағыналы сөздер қатарына қайда? есімдігі енеді. Қайда? сөзі етістіктермен қабысу жолымен байланысып, етістікті сөз тіркестерінде мекендік қатынаста жұмсалады.

Әкеңе ме, көшкенде қайда барасың? (Р.Ниязбеков).

Патша заманына кінә қоймай-ақ қояйық, төңкерістің соңында Ақаң кедейді қорғаса қайда қалды (С.Мұқанов).

Les fusées, la voile, navire, embarcation, l'esquif.

2. Человек/части тела:

Le professeur, le savant, un jeune physicien, journaliste, les peuples les plus primitifs, mains fureteuses.

3. Ориентиры в пространстве:

Au centre du ballon, couchée sur le flanc, à l'intérieur, à bord.

4. Форма:

La sphère, coincé, diamètre, un arc, cubique.

В заключение следует сказать, что пространство в научно-фантастическом романе Пьера Буля «Планета обезьян» представлено следующими типами: географическим, космическим, волшебным, бытовым, точечным. Большую часть романа занимает географическое пространство. Отличительной особенностью является то, что оно наиболее приближено к объективному пространству, имеет точную номинацию.

Космическое пространство представлено именами собственными и научными терминами, его также характеризуют отсутствие признака границы. В фантастическом типе пространства, пространство подвержено наибольшей деформациям, поскольку для его номинации используются фантастические явления, объекты.

Бытовое пространство – это освоенное человеком пространство. Самой большой точностью отличается точечное пространство, оно связано с понятием ограниченности.

Омарова Бану Аманбайқызы

Абдрахманова Жазира

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық

университеті мемлекеттік

тіл кафедрасының доценттері, ф.ғ.к.

Қазақстан Республикасы, Алматы қ-сы.

СҰРАУ ЕСІМДІГІ ҚАТЫСТЫ ЕТІСТІКТІ СӨЗ ТІРКЕСТЕРІ

Етістікті сөз тіркестерінің бас арқауы – етістік. Басқа сөз таптарына карағанда етістіктің сөздермен тіркесу қабілетінің молдығынан онымен тіркескен сөздердің де ауқымы кең болады. Олай болса, мұндай сөз тіркестерінің мағыналық және синтаксистік байланысы өте берік болатыны анық. Етістікті сөз тіркестерін құрайтын сөз таптарының қатарына есімдіктің бір тобы сұрау есімдіктері де енеді. Демек, мұндай сөз тіркестерінің басыңқы сыңары етістік болса, сұрау есімдіктерінің бағыныңқылық қызмет атқаратыны түсінікті-ақ. Сұрау есімдіктері етістікпен қабыса да, меңгеріле де байланыса

phical and philological concept. From this point of view, we will consider the totem animal of Turkic peoples, including the ideological character of phraseology associated with the totem 'kok bori' (wolf) and a bear. Animal totems are of Turkic-speaking peoples: kok bori (wolf), bear, deer, argali (mountain sheep), a dog, worshiped all kinds of cattle, swan, crow, hawk, vulture, eagle, owl, and many other birds, totems and revered serpent, a dragon, and other inanimate objects to totem. Frequent totem among the Yakuts – an eagle, swan and vulture; Teleuts – eagle in Altai – a bear, the Khakass – eagle Tuvinian – the swan and the eagle at the Tuva's fish, vulture, eagle, swan, gull. Raven was considered sacred to the peoples Turkic-Khakas, Tuvan, Yakut Sakha. In Yakuts Sakha Crow was not only a totem, they have existed th Wolf Totem. In the sentence «Bizdin tanbamyz Bereke bolsyn, uranymyz kok bori bolsyn!» (Let Our sign will be unity, but will appeal kok bori (wolf)), through a combination of «tanbamyz Bereke bolsyn «(even the sign of our unity will be) Turkic-speaking peoples from the beginning showed their desire to solidarity, unity and friendship. Through a combination of «Uranymyz kok bori bolsyn!» (Our call will let kok bori (wolf)) ca Wolf been deemed a sacred animal among many Turkic peoples since ancient times. The image is used to kək bəri Kazakh banner. This is a direct continuation of the «wolf banner» of the Turks. This can be seen in poems akin Suyunbaev: to be as brave, persistent and bold as a wolf.

«Bori uranym bass,

Borili Menin bayraqym.

Borili bayrak koterse,

Kozyp Keter Kaydagim

Oguz Kagan from victory to victory resulted in a blue roan, blue wolf. Oguz Kagan before leaving the field against other countries distribute their subordinate feudal lords and the people of this decree: «Men senderge kagan Bolden, Alyndar zhak kalkan foams, Tanba bizge bolsyn Bereke. «Kok bori bolsyn uran» I became your Hagan.

Oguz Kagan before leaving the field against other countries distribute their subordinate feudal lords and the people of this decree: «Men senderge Kagan Bolden, Alyndar zhak kalkan foams, Tanba bizge bolsyn Bereke.»Kok bori bolsyn uran» I became your Hagan. for their bows and shields. Let our unity will be familiar, even if our call to be a wolf) [1;10]. Here you can see that the line «Kok bori bolsyn uran» has a deep philosophical meaning.

Because kok bori elevated to the level of the slogan in this line has long been revered and sacred animal in many Turkic-speaking people. And if the story «Yer Targyn» the protagonist is portrayed as the «Hay betinen kirip, Kun betinen shygatyn kok bori» the courage Kambar batyr described as « This peculiar feature of the Kyrgyz and tales. Even in the famous Kyrgyz «Manas» Manas batyr described as «kara shagyr kabylyny myeon koseu kuyryk kok arystannan tys, arkasynda kara kok zhaly bar zholyna Nur togilgen bala»:

Arkasynda balanyn,
Kara kok zhaly korindi.
Kara shagyr kabylyny,
Kaptalynda shabyndy.
Koseu kuyryk kok Arystan
On zhagynda qabyndy.
Nur togilip zholyna
Bari oylagan balanyn
Manas dep aty tabyldy [2;19].

Therefore, the image of «Bori» shows the world wide Turkic-speaking people. In the knowledge of our ancestors kok bori – light Tengri is a symbol of victory and heroism.

Among the Turkic peoples are found proverbs, beliefs associated with kok bori, wolf. The proverb «Koidyn iesi Bolsa, borinin taniri bar» or «Ittin iesi Bolsa, borinin taniri bar» at the Kyrgyz people sounds like: «Maldyn iesi Bolsa, borinin taniri bar» and the Russian people, «The dog is the owner, and the wolf is the god «. Bori – dog

Tengri, so people have a belief that if the sheep into the pen will attack the wolf people will interpret this as a good sign, «Kok borinin auzy tidi, kok taniri koldaydy, mal osip, Jaman Bolado.» Kazakh people defines the relationship with the wolf and the mountain wilderness, «Eldi poles ury bar Taulu poles bori bar», «Bori kyr askansha», «Dalada bori ulyssa, uyege ittin ishi ashidy.» Arab proverb says, «Um urse kalma, elge aparar, bori ulyssa Barma, sholge aparar.» This proverb says that a wolf was considered as a bad omen. The Kazakhs of Mongolia believed that a lot of shooting wolves and wolf cubs take away bad luck and forbidden to do so. They feared that the wolf will return and take revenge, «Kaskyr kaytse bir sokray ketpeydi» [3;68]. The proverb «Kaskyrdyn zhese de auzy kan, Zhemese de auzy kan» (in the sense that you need to beware of shamelessness when every dirty, it will be difficult to purify) shows the similarity of bases in two languages: Uzbek, «Ena Burining ham oғzi qon, Emas ham oғzi qon» /»*Бурунинг еса хам оғзи қон, Емаса хам оғзи қон*».

In the totem wolf had two names, the first – kok bori, according to the historical tradition of honor, that is, seen as a totem, the second – the enemy of cattle, regarded as a predatory animal. The ancestors of the Kazakhs Huns in ancient times believed a wolf totem. One particular image that was made Hunnish masters, sculptures made of gold, intended for the ancestors, the wolf's head of gold, both of which are paintings of worship. Gong when he remembered his ancestors looked to the sky and worshiped, this sculpture. The name of one of the Turkic tribes – Ashina-ince, comes from the word meaning «noble wolf» [4;23]. The legend of Ashina says at the time of the raid enemies, a wolf (bus-a Mongol is translated as a wolf), adopted a boy who was left at the site of the old parking lot of the nomads. The descendants of Turkic Ashina are descended from the descendants of the boy. Not only the Turks believe that their ancestors came from the wolf, the Romans also call themselves descendants of the wolf. In times of states were originated belief that the ancestor of the Turks is kok bori.

l'espace, poussée par la pression des radiations lumineuses, l'univers réduit, édifié à leur mesure.

Фантастическое пространство составляет 3% и представлено следующими лексико-семантическими группами: космос, транспорт, движение.

Фантастическое пространство

1. Космос:

Les voyages interplanétaires, des astres habités.

2. Транспорт:

La voile était doublée par une série de stores noirs, qu'il pouvait enrouler ou dérouler à sa volonté ce qui change la résultante des pressions lumineuses, en modifiant le pouvoir réflecteur des certains sections.

Cette enveloppe pouvait se dilater et se contracter selon le gré du navigateur.

3. Движение:

Un vol intersidéral, se déplacer à la plus grande vitesse imaginable dans l'univers, graviter autour de la super géante.

Из вышеуказанных примеров видно, что источником вымысла является материализованная реальность, которая преобразуется в сознании человека в нестандартные (фантастические) формы.

20% случаев номинации пространства относятся к бытовому. Лексико-семантические группы, характеризующие данный тип пространства, следующие: приборы, ориентиры в пространстве, размер, помещение, природные объекты и явления, предметы, части предметов.

Бытовое пространство

1. Приборы:

Des jumelles, les appareils électroniques, un énorme ballon rouge, une boule miniscule, ma carabine.

2. Предметы:

Un objet brillant, une bouteille, un manuscrit, le rouleau de papier, un corps matériel.

3. Части предметов:

Un sachet, un morceau, le goulot, le centre, les moteur.

Бытовое пространство является наиболее освоенным человеком пространством, оно представлено привычными предметами.

Точечное пространство занимает 7% случаев от общей номинации пространства. Оно тесно связано с понятием отграниченности. Например, à l'intérieur, au centre du ballon, à bord и др.

Точечное пространство представлено следующими лексико-семантическими группами: транспорт, человек/части тела, ориентиры в пространстве, форма.

Точечное пространство

1. Транспорт:

В соответствии с обработанными данными, было установлено, что 30% локативов являются примерами космического пространства. Космическое пространство имеет вертикальную ориентацию, является далеким для человека, наполненным свободными и независимыми от него телами (солнце, луна, звезды).

Космическое пространство включает в себя такие лексико-семантические группы как: космос, ориентиры в пространстве, размер.

Космическое пространство

1. Космос:

Des astres habités, les voyages interplanétaires, les sites prodigieuses de Sirius, dans tous les coins du cosmos, à environ 3 cents années-lumières de notre planète, très basse altitude, du fond noir.

2. Ориентиры в пространстве:

En voisinage d'une étoile, du fond de l'univers, à environ 3 cents années-lumières de notre planète, zénith.

3. Размер:

Une surface énorme, la plus vaste, son diamètre mesure de 300 à 400 celui de notre soleil, d'une énorme fortune, la plus grande partie du trajet, la différence est insignifiante sur l'ensemble.

Одной из его важных особенностей является отсутствие признака границы в тексте. Другими словами, художественный символ «космос» не содержит запрет на движение в одном направлении, здесь пространство не ограничено, и естественность движения в том, в котором подобная граница отсутствует.

В номинации космического пространства используются:

Имена собственные: Sirius, Arcturus, Aldébaran, alpha d'Orion, Proxima du Centaure;

Научные термины: le système stellaire, une planète pulvérisée, de météorites, une étoile de première grandeur, un astre d'éclat variable.

Наряду с этим для ряда номинантов свойственна неопределенность, которая передана в тексте научной фантастики при помощи:

- 1) неопределенных местоимений: quelques-uns, certains, plusieurs, tout, chacun, les autres;
- 2) использования образных выражений:
  - a) метафор: la région où trône l'étoile supergéante Betelgeuse
  - 3) аффективной лексики: une planète hospitalière.

Космическое пространство тесно переплетается с фантастическим пространством (открытие новых планет). Этот вид пространства также характеризуется *неограниченностью*, наполнен нереальными, как с научной, так и с обыденной точки зрения, существами и событиями. Это чужое для человека пространство. Одной из характерных черт является динамичность, так как в пределах данного локуса постоянно что-то совершается: leur navire se déplaçait dans

Not only the Kazakhs, Kyrgyz and Uzbeks, Turkmens, Tatars saw the wolf as a sacred animal, and called him directly, for example, Kazakhs it was called «uzyn kulak» «tik kulak», «ulyma», «kokzhal», «um-kus «Uzbeks used the transition to the meaning of» itkush «(um-kys), Turkmens used euphemism» hells zhiten «(untitled), mesdan um (the dog of the steppes). The Kazakhs, even at the present time do not call his name. Pastoralists believed that if you call him a «wolf,» then he will attack livestock. When people meet on the village tradition of asking, «um-Malyn kistan aman ba?». It is the imprint of ancient totemism. The people have a belief that if a wolf runs ahead of the traveler, he is lucky.

Turkic-Altai people, too, thought the wolf a sacred animal, and called his name, for example, Soyots called him «uzyn kuyrykty», «ulyma», «kok koz,» Kaczynski Tartars called «uzyn kuyryk» and Yakuts «kuyrykty.» Altai Turks did not use a direct name «time», instead use the term «aga» and Chuvash, instead of «kashkyr» to be using such names euphemistically as «uzyn kuyryk», «tokpak kuyryk» or «tanir iti» [5;101].

The image kok bori visible sign of totemism, fetishism, animalism. There were beliefs about the tendons, bones and meat are the wolf. For example, in the old village residents to find a person committed a theft, said «kaskyrdyң taramysyn ortegegi zhatyrmyn» (going to burn the tendon of a wolf). It turned out to have believed that burned leg tendon glimmering thief. A thief who scared that he had leg cringe: «Ayagym tartylyp kalady» nemese «Taramys, sinirim tartylyp kalady», he brought the stolen item.

It was believed to carry the bone wolf as a mascot. Fat and meat of the wolf used to treat tuberculosis. There is a belief that if the Kazakh women during pregnancy craving meat wolf, the boy born to them will be brave, courageous. For instance: mother of famous warriors and XVI century Orak Mamai Karaulek azhe sings thus:

«... Mamayzhan boyga bitkende,

Arystan, bori etin zhep,

Kanyp edi zherigim «(23 zhoktau, Moscow, 1926).

One of these wild animals is a bear. We bear the name was a taboo, «aba». Ancient hunters saw a bear as a protector of all animals, the patron saint of hunters, the ancestor of all mankind, seen as a creator. When referring to the views of the researchers: «During the Paleolithic bear went over to totemic cult of fire-Mother» [6, 201-202.]. Therefore, hunters are afraid to eat meat of bear. «Buryats, even if not considered a bear totem, an animal does not have murdered his eyes gouged out assuming a star, and told» We're not killed, murdered, and hamnigany Urynkhay black crows court. At the same time shouting at the Raven «- conveys M.N.Hangalov [7;53-55]. Kazakhs rezaya cattle said «You have no guilt, and we have no food,» and this meant that they ask for forgi Adoration of the bear is common in the Altai, Tuvan, Saha, Khakas and Buryat. Turkic-speaking peoples are not called directly by name, and used the euphemistic naming. For example, the Yakut called «ehe» (grandfather), «tyataagy», «kyrdagas» Altai «abaay» (her father), «karyndash», «taay»

Teleuts «Eph kulakty,» «Cheer hulahtyg» Tuva «kayirahan» (king of the creatures) [5;100].

Kazakhs also honored the bear. The Kazakhs have devoted bears kyuyi «Zhorga ayu», «Ayu bii.» Also, there are names of people like Ayub, Ayuhan, Ayukhanov, etc.

In the ancient residence there names as Arslan (Lion), Aşına (Wolf), Bars (Leopard), *Buqa* (raindeer), *Küçük* (puppy), *Qaban* (wild boar), *Qulan* (kulan), *Teka* (goat), and etc. The Tatars were called wolf «*буре*» Leopard «Leopard» lion «Arslan», as there are people they are: Baiburin, Burke, Buriev, Burikaev, leopard, snow leopards, Aybaris/ Aybarys, Ilbars, Ilbaris, Bibarsov, Akbars, Arslan, Baybüre, Bug, Baybuga, Köçek, Kybək, ets. And, among the ancient people names tyureoyazychnyh Arslan/ Arslan called the rulers of Turfan, and Karahan: Arslan balban, Arslan tegin, Arslan Bilge Tengri ilig [8;156].

In conclusion, people Turkish language talking wolf and the bear were considered as bold, fierce, brisk, courageous animals. Perhaps because of this brave young men were taught to be strong, took heart, accustomed to the courage and bravery.

References:

1. Щербак А.М. Огуз-наме. Мухаббат-наме. – М., 1959. -247 стр.
2. Манас: Кыргыз халкының батырлык дастаны.–Алматы, 1961.49 с.
- 3.Кәмалашұлы Б. Монғолия қазақтарының аңшылық дәстүрі. Канд. дисс... – А., 1993. С.68.
- 4.Гумилев Л. Көне түріктер. –Алматы: Білім, 1994. -480 стр.
- 5.Ахметов Ә.К. Түркі тілдеріндегі табу мен эвфемизмдер.– Алматы: Ғылым, 1995. – 176 стр.
- 6.Природа и развитие первобытного общества. – М., 1969. С.201-202.
7. Хангалов М.Н. Собр. соч. Т.1. –Улан-Удэ, 1958. С.53-55.
- 8.Махпиров В.У. Имена древних предков /В.У.Махпиров. – Алматы: Институт востоковедения МН-АН РК, 1997.– С.156.

Резюме

В статье рассматриваются фразеологизмы, относящиеся к тотемизмам с точки зрения теории «Языковая картина мира». Речь идет о культе Волка, культе Медведа.

Summary

This article deals with phraselogical units connected with totem from the point of view of «Linguistic Map of the World» theory. The author considers Wolf cult, Bear cult.

ния была проведена лексико-семантическая классификация номинантов, обозначающих пространство.

Следующая диаграмма отражает модель пространства в научной фантастике (см. рис. 1)

Рис. 1 Структура пространства в романе Пьера Буля «Планета обезьян»

Из диаграммы видно, что географическое и космическое типы пространства преобладают в романе Пьера Буля.

В вышеупомянутом романе больше всего лексем (40%) соответствуют географическому пространству. Оно представлено следующими лексико-семантическими группами: ориентиры в пространстве, движение, природные объекты и явления.

Географическое пространство

1. Ориентиры в пространстве:

Le plus loin possible, en ligne droite, une altitude correspondante.

2. Движение:

Se précipiter à une vitesse folle, réduire la vitesse, graviter autour de la super géante.

3. Природные объекты и явления:

Orage magnétique, quelques oiseaux, de nombreuses espèces végétales.

К этому типу пространства относятся не только те или иные географические объекты, но и также слова/выражения движения и ориентиров в пространстве. Математическая обработка данных показала, что больше всего примеров относится к лексико-семантической группе «движения», частотность лексем которой преобладает над категориями географических объектов и ориентиров в пространстве. Особенностью этого типа пространства является то, что оно наиболее приближено к объективному пространству. Другой характеристикой географического пространства выступает изменчивость, поскольку в его номинации превалируют лексемы, обозначающие движение.

12. Parker, Philip M. Webster's Ukrainian (cyrillic script) – English thesaurus dictionary. San Diego, 2008

Интернет-ресурсы

13. <http://legalexpert.in.ua/komkodeks/kas/97-kas/6049-68.html>
14. http://psychologiya.org.ua/klasifikaciya_emocij.html
15. <http://uk.wikipedia.org/wiki/Почуття>
16. <http://www.myvocabulary.com/word-list/emotions-feelings-mood-vocabulary/>
17. <http://www.perevodim.info/publikacii.html>
18. <http://www.psychpage.com/learning/library/assess/feelings.html>
19. <http://www.urbandictionary.com/>
20. www.translate.google.com.ua/?hl=ru&tab=wT

Табакова И.А.

Оренбургский государственный университет, Россия

НОМИНАЦИЯ ПРОСТРАНСТВА В НАУЧНОЙ ФАНТАСТИКЕ В РОМАНЕ ПЬЕРА БУЛЯ «ПЛАНЕТА ОБЕЗЬЯН»

Пространство и время – фундаментальные категории художественных произведений. В античности существовал широкий спектр представлений о сущности пространства и времени. Представители Элейской школы в Древней Греции отрицали возможность существования пустого пространства, или, по их выражению, небытия. И. Ньютон в своей работе «Математические начала натуральной философии» дал научное обоснование пространства. На настоящем этапе развития науки термин «пространство» стал объектом изучения не только точных наук, но и гуманитарных, в том числе, лингвистики.

Целью статьи является определение характеристики пространства в научной фантастике и составление его модели.

Под пространством в лингвистике понимается определенный локальный континуум, в пределах которого развивается сюжет литературного произведения.

Сейчас происходит интеграция знаний различных наук, в современной лингвистике широко используются научные методы математики, такие как: квантитативный анализ, математическая обработка данных. С помощью математической обработки данных было определено соотношение различных типов пространства: точечного, космического, географического, бытового, фантастического в романе Пьера Буля «Планета обезьян». В ходе проведения исследова-

Абилдасва А.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ СӨЗЖАСАМДЫҚ ҰЯ МҮШЕЛЕРІНІҢ ҒЫЛЫМДАҒЫ ЗЕРТТЕЛУІ

Сөзжасам саласы – ғылымда кеш танылған салалардың бірі. Осымен байланысты сөзжасам тіл білімінің бір саласы болып танылып, жаңа тұрғыда зерттеле басталғалы жаңа ғылыми мәселелер туындап, оларды шешу қажеттігін туғызып отыр. Бұл–заңды құбылыс, ғылым дамыған сайын жаңа ғылыми мәселелер туындап отыратыны белгілі.

Жалпы қазақ тіл білімінде сөзжасамды арнайы зерттесін, мейлі өз зерттеу нысанымен байланысты болсын, мейлі сөзжасам туралы пікір айтпаған, қалам сызбаған ғылымды кездестіру өте қиын, оларды түгел атап шығу мүмкін емес. Жұрнақ терминін алғаш ұсынған А.Байтұрсынұлынан бастап, Қ.Жұбанов, Х.Басымов, А.Ысқақов, А.Қалыбаева, М.Балақаев, А.Қайдаров, Р.Сыздықова, Н.Оралбаева, Ө.Айтпаев, ғалымдар еңбегінде сөзжасам мәселесі әр түрлі дәрежеде көрініс тапқаны анық. Алайда, қазақ тіл білімінде сөзжасамның тіл білімінің дербес саласы екенін ғылыми түрде дәлелдеген Н.Оралбаеваның еңбегінің маңызы зор болғанын атаған дұрыс деп ойлаймын. Н.Оралбаева 1989 жылғы «Қазіргі қазақ тілінің сөзжасам жүйесі» деген монографияда сөзжасам – тіл білімінің дербес саласы деп дәлелдеп оның жалпы теориялық мәселесін жазды. Бұнда тілдің өзіндік сөзжасам жүйесі бары алғаш рет дәлелденуі, оған не жататыны анықталды. Сөзжасам жеке сала болғандықтан, морфологиядан бөлінгендіктен, оны оқытуда, зерттеуде морфологиялық талдаудан басқаша талдау қажеттігін ескеріп, сөзжасамдық талдау мәселесін көтеріп, оның ерекшелігін, құрамын, жолын көрсетті, сөзжасамдық талдаудың 7 түрлі белгісін анықтады.

Сөзжасамның негізділік (мотивация) теориясын көтеріп, оның теориясын жасады. Сөзжасамдық ұя, сөзжасамдық тізбек, сөзжасамдық мағына, сөзжасамдық тип, үлгі мәселелерін көтерді. Сөзжасамдық тәсілдер теориясын анықтаудың үлгісін көрсетті. 2002 жылы шыққан «Қазақ тілінің сөзжасамы» оқулығында Н.Оралбаева сөзжасамның барлық теориялық құрамын анықтап, оны жүйеге келтіріп, сөзжасамның тұңғыш ғылыми оқулығын жаңа технология бойынша модульдік жүйеде баспадан шығарды. Бұл оқулықта сөзжасам мәселесінің ғылыми негізі қаланды.

Сол жылы «Қазақ грамматикасы» жарық көрді. Ол грамматикада тіл білімінің фонетика, сөзжасам, морфология, синтаксис салалары қамтылған. Осы еңбекте де Н.Оралбаева сөзжасамның бұрын, сөз таптарының сөзжасамы зерттеліп жүрген кезде, зерттелмей жүрген теориялық мәселелерін жан-жақты зерттеп, сөзжасам теориясының негізін толықтырған, дамытқан. Сондай-ақ,

ғалым осы маңызды еңбекте зат есім, сын есім, етістік сөзжасамның бірсыпыра мәселелерін, сан есім сөзжасамын жазған.

Оған дәлел ретінде Қ. Құрманәлиевтің еңбектерін атауға болады: 1) «Сөзжасамдық ұя», (1998), 2) «Сөзжасамдық ұяның мағынасы» (1998), 3) «Сөзжасамдық ұяның парадигматикалық қатыстығы бірлігі мен сатылары», 4) «Сөзжасамдық ұяның синтагматикалық қатыстығы күрделі бірліктері», 5) «Қазақ тіліндегі сөзжасамдық тізбектер» (1999), 6) «Сөзжасамдық ұяның зерттелуі» (2000), 7) «Сөзжасамдық ұяның бірліктері» (2000), 8) Қазақ тіліндегі сөзжасамдық ұя мәселесінің теориялық негіздері», (2001), 9) «Қазақ тіліндегі сөзжасамдық ұя проблемаларының ғылыми-теориялық негіздері» (2002). Осы мәселе З.Құрманалиеваның ғылыми зерттеуінде де дамытылды.

3. Құрманалиева зат есімнің реңк мәнді туынды сөздерін зерттеу барысында олардағы 17 сөзжасамдық ұяны анықтаған. Бұл еңбекте Н.Оралбаеваның түрленген туынды мағыналар теориясы дәлелденген.

Бұған қарап сөзжасамдық ұя мәселесі ғылымда шешілген мәселе деуге болмайды, ол – өте күрделі ғылыми мәселе. Оған дәлел ретінде Қ.Құрманәлиевтің орыс тіл білімінде сөзжасамдық ұядан жиырмадан астам диссертация қорғалды деген дерегін келтіруге болады. Демек, жоғарыда сөзжасамдық ұя бойынша жасалған зерттеулер күрделі мәселенің зерттелуінің бастамасы деп ойлауға тура келеді. Оның әлі де зерттелуін күтіп тұрған.

Қ. Құрманәлиев сөзжасамдық тарам мен сөзжасамдық ұя екі түрлі тілдік құбылыс, сөзжасамдық тарамды ұяның ішкі күрделі бірлігі деп таныған. Ғалым сөзжасамдық тарам ұядағы туынды сөздердің ішінде парадигмалық қатыстың нәтижесі деп дәлелденген. Сөзжасамдық тарамның әр мүшесінен сөзжасамдық тізбек жасалатынын көрсеткен. Сөзжасамдық тарам мүшелерінің мөлшері туралы шамамен деректер берген. Сөзжасамдық тарам мүшелерінің бір-бірімен тең дәрежелі қатыста болатынын дәлелдеген. Бұл мәселелер 1998 жылы жарияланған, баспадан шыққан еңбекте Қ.Құрманәлиев ғылымға қосқан үлес деп бағалаймыз, өйткені сөзжасамдық тарам туралы бұл ғылыми деректер бұрын белгісіз болатын.

2003 жылы баспадан шыққан «Қазақ тіліндегі сөзжасамдық тізбектің құрылысын синхронды тұрғыдан сипаттау» деген еңбегінде Б.Есімсейтов сөзжасамдық тарам жөнінде де пікір білдірген. Ғалымның бұл мәселеге соқпай өтуі мүмкін емес еді, өйткені сөзжасамдық тарамның әр мүшесі сөзжасамдық тізбектің бастау көзі десе де болады. Сондықтан ғалым бұл мәселені аттап өте алмаған. Ғалым тізбектің жасалуы тарам мүшелерімен байланыстырады: «Ұяның 1-сатысында түп негіз сөзден бірден жасалған бір тарамға жататын туынды сөздердің әрқайсысы ұяның сөзжасамдық тізбегінің жасалуына негіз болады да, ол туынды түбірлерден тікелей басқа туынды біртіндеп, сатылап өрбіп, тізбек жасалады. Бірақ, бұл жалғыз жол емес. Сөзжасамдық тарам екінші, үшінші сатыларда бола береді. Әр сатыдағы сөзжасамдық тарам мүшелері тізбектің көбеюіне қызмет етеді».

відповідник-вигук підібрати досить складно за відсутності повних даних про вираження всіх емоцій одним вигуком. Саме тому перекладач вирішував це питання шляхом підбору слова, словосполучення або речення, яке максимально відтворює емоційний фон вихідного тексту.

Дослідивши лексико-семантичні, морфологічні, національні та перекладацькі особливості емоційної лексики та здійснивши аналіз структурних типів, емоційна лексика була розподілена на три групи: номінативну лексику, фразеологізми та вигуки, що відтворюють емоційний стан людини.

Мовні засоби вербалізації емоцій є поняттям досить широким. Проте, порівнявши емоційні мовні одиниці в англійській і в українській мовах, ми помітили певні відмінності в їх лексико-семантичній структурі, морфологічних характеристиках та перекладацьких особливостях. Оскільки головним завданням перекладача є відтворення оригіналу на мову перекладу, то йому необхідно зважити всі особливості тієї чи іншої лексичної одиниці та врахувати контекстуальне середовище. Лише після цього можна підібрати найбільш адекватний спосіб перекладу.

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – 341 с
2. Виноградов В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). – М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с
3. Изард К. Психология эмоций: Пер. с англ. – Питер, 2000. – 464с, с.63
4. Калита А.А. Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлювання. – К.: КДЛУ, 2001. – С. 24-37. с.60
5. Каптюрова О. В. – Вигуки сучасної англійської мови, Київ – 2005
6. Усик Г. М., Пагурець О. І., Андросюк Г. Л. – Особливості перекладу емоційно забарвлених англомовних висловів
7. Шаховский В. И. Эмоции – мысли в художественной коммуникации / В.И. Шаховский // Языковая личность : социолингвистические и эмотивные аспекты. – Волгоград-Саратов, 1998. – 93 с. с. 81–92
8. Шаховский В.И. О лингвистике эмоций // Язык и эмоции. – Волгоград: Перемена. – 1995. – С. 3-15, с. 24

Лексикографічні джерела

9. Балла М.І – Англо-український словник. У 2 т. Київ, Освіта, 1996
10. Шерік А.Д., Савічук В.Я., Старко В.Ф. Довідник англійських, німецьких та українських ідіом і виразів. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – Видання 2-ге, доповнене і перероблене. – 174 с.
11. Баранцев К.Т.- Англо-український фразеологічний словник К.: Т-во «Знання», КОО, 2006. – 1056 с.

них явищ існує цілий ряд відповідників. Наприклад, мовна одиниця *be all smiles* може бути перекладена наступними варіантними відповідниками: *смяти від радості, бути задоволеним, посміхатися*.

Безеквівалентні мовні одиниці в ході нашого дослідження були перекладені завдяки такій перекладацькій трансформації як опис (29 випадків). За допомогою цього методу передача змісту англомовної лексичної одиниці відбувалась без збереження образності *stuffed shirt – зарозуміла, непривітна людина, to pure apple sauce – лестити*.

Нам вдалося підібрати повний еквівалент з ідентичною або подібною структурою, лексичним складом, стилістичними характеристиками, значенням та образністю при перекладі лише 23 фразеологічних одиниць на українську мову

Це пояснюється тим, що понятійні системи англійської і української мови є досить різними. Провівши кількісний аналіз випадків застосування того чи іншого способу перекладу можемо зробити висновок, що емоції, як явище загальнолюдське, відносно однакові за своєю суттю, а мовні засоби, які використовуються для їх опису в різних мовах, відмінні хоч і мають певну схожість

В результаті дослідження емоційно-забарвлених вигуків найбільш характерним способом перекладу (34%) виявилось відображення у мові перекладу приблизного відповідника (*Pshaw! – Фи! Фу! Тху! Подумаеи!*). Це пояснюється необхідністю експресії емоційного ставлення людини до предметів дійсності, яка присутня як у мові оригіналу так і в мові перекладу. Більшість вигуків, які перекладені приблизним відповідником, не мають спільних фонетичних рис. Наприклад, *doo doo – та ну тебе!, йди геть!, ну, ну!* або *прям-таки!*. Даний приклад, окрім фонетичних відмінностей демонструє й широту можливих варіантних відповідників. Таким чином, в залежності від контексту, інтонації та зовнішніх проявів, перекладач може обрати найбільш адекватний варіант перенесення емоційного значення на мову перекладу. 25% всіх відібраних вигуків було перекладено перекладацькими відповідниками, але в різних контекстах лексичні одиниці можна було перекладати шляхом апроксимації. Така лексика характеризується досить складною, як для вигуків, фонетичною характеристикою (*schritasm – таки-так!, от так-так!; o!, ege-ж!, клас!; on-na!, o-go-go!, ax!, ова!, невже!; dagnagit – ну от!, чорт забирай!, оце так-так!, нічого собі!, ну, нічого! трапляється!, буває!; не все так буде!*). Значну кількість вигуків при дослідженні було перекладено за допомогою повного еквіваленту (30%). Частина вигуків мала спільне або подібне фонетичне забарвлення (10 із 22) (*Hooray! – Ура!, Yum-yum! – Ням-Ням!*). Застосування прийому транслітерації вигуків в перекладі на українську мову – явище, яке зустрічається досить рідко, згідно нашим дослідженням (4%). Такі лексичні одиниці, зазвичай, мали семантичне забарвлення «модних слів» у мові перекладу (*Wow! – Вай!; Whoops! – Унц!*). Зовсім нехарактерним видом перенесення емоційного забарвлення з англійської на українську мову є заміна вигуку на повнозначне слово (*balloonjuice – дурниці!, нісенітниця!, маячня!, дурня!, пусте!*). В мові перекладу адекватний

Галым осы пікірін бір ұядағы тарам мүшелерінен қалай, қанша тізбек жасағанын нақтылы талдау арқылы төмендегіше дәлелдеген: «Жоғарыда келтірілген сөзжасамдық ұяда (*шық түп негізінен жасалған ұя – А.Ж.*) бірнеше сөзжасамдық тізбектің жасалуына 1-сатыдағы 15 мүшеден (*шығар, шығасы, шығашақ, шығу, шығыл, шығым, шығын I, шығын II, шығыс I, шығыс II, шығыс III, шығыс IV, шығар*) тұратын сөзжасамдық тарам мүшелері қызмет еткен және 2-сатыдағы 8 мүшелі (*шығарғыш, шығарлық, шығарма, шығарт, шығарушы, шығарыл, шығарыңқыра, шығарыс*) бір сөзжасамдық тарам, 4 мүшелі (*шығымды, шығымсыз I, шығымсыз II, шығымтал*) бір сөзжасамдық тарам, 11 мүшелі (*шығында, шығындар, шығындат, шығынды I, шығынды II, шығындыр, шығынсы, шығынсыз, шығынсын, шығынт, шығыныс*), 2 мүшелі (*шығыңқылау, шығыңқыра*), 5 мүшелі (*шығырлы, шығырлық, шығырсыз, шығыршы, шығыршық*) үш сөзжасамдық тарам, 3-сатыдағы 2 мүшелі (*шығармалық, шығармашылық*), 3 мүшелі (*шығартқыз, шығарттыр, шығартыл*) 2 мүшелі (*шығындал, шығындан*), 2 мүшелі (*шығыршықсыз, шығыршықты*) төрт сөзжасамдық тарамның мүшелерінің әрқайсысы бір-бірден сөзжасамдық тізбек қосқан. Осының бәрі қосылып, бір түп негізден бірнеше сөзжасамдық тізбек жасап, ұядағы тізбек санын өсірген».

Бұдан тарам ұя мүшелерін әр тұрғыда, жан-жақты зерттеу қажеттігі анықталды, яғни сөзжасамдық тізбек мәселесі ғылымда кейін пайда болған құбылыс болғандықтан, орыс тіл білімінің өзінде ғалымдар оны әр қырынан зерттеп, оның әр түрлі ерекшелігін ашып жатқаны шолудан байқалды. Осы мәселенің ғылымда пайда болуына сөзжасамдық ұя мәселесінің туындауы тікелей әсер етті. Ал сөзжасамдық ұя мәселесінің ғылымда пайда болуына синтетикалық сөзжасамның, жұрнақтардың зерттелуі, сөз таптарының сөзжасамның зерттелуі, түбірлес туынды сөздердің зерттелуі әсер еткені сөзсіз. Ғылымның бірте – бірте дамуында алдыңғы зерттеулер кейінгі зерттеулерге негіз болатыны байқалады.

Осы тұрғыдан келгенде, сөзжасамдық тарам мәселесінің зерттелуіне әкелген, оған негіз болған қазақ тіл білімінде талай ғылыми зерттеулер болғаны сөзсіз.

Демек, сөзжасамдық ұя, сөзжасамдық тізбек мәселесінің зерттелуі қажеттігіне дайындық жұмыс қызметін атқарған сөзжасамға қатысты нақтылы зерттеу жұмыстары болды. Оларға әр сөз табының сөзжасамның зерттелуі, әр сөз табының сөзжасамдық жұрнақтарын зерттеген ғылыми еңбектер жатады. Ол ғылыми еңбектерді ұмытуға болмайды, оларға да шолу жасаған жөн.

Қазақ тіл білімінде жұрнақ терминін бірінші қолданып, оның анықтамасын берген А.Байтұрсынұлы екені әрқашан ескеріле бермейді. Қ.Жұбановтың грамматикасында берілген жұрнақтар кейінгі грамматикаларда барған сайын толықтырылып отырды.

Қазақ тіл білімінің мәселелерін зерттеу алғаш сөз таптарының сөзжасамын зерттеуден, жұрнақтарын, туынды сөздерін зерттеуден басталғанын да еске алған дұрыс. Бұл ретте алғашқы диссертациялар да сөзжасам мәселесіне арналғанын да еске аламыз. Оған Ә.Төлеуовтің «Словообразовательные

аффиксы имен в современном казахском литературном языке» деген 1949 жылы қорғалған диссертациясын атаған дұрыс. Алғашқы топтағы диссертациялардың бірсыпырасы сөзжасам мәселесіне арналғаны байқалды. А. Хасенова диссертация материалы ретінде 1951 жылы «Қазақ тіліндегі етіс категориясы» деген кітап шығарды.

Г.Н.Жаркешева біріккен сөздерді зерттеп, 1949 жылы «Слитные слова в современном казахском языке» деген тақырыпта кандидаттық диссертация қорғады.

А.Ысқақов 1950 жылы үстеу сөз табын зерттеп қорғаған диссертациясында үстеудің сөзжасамын жан-жақты талдады, оны кітап етіп шығарды.

Ж.Шакенов та 1953 жылы сын есімді зерттеген диссертациясында сын есімнің сөзжасам мәселесін де қамтыды. Ол зерттеу жұмысы кейін кітап болып шықты.

Бұл арада сөзжасамдық ұя, сөзжасамдық тізбек, сөзжасамдық саты мәселелері ғылымда зерттеле бастағанға дейін сөзжасам мәселелерінің негізінен сөз таптарының сөзжасамына байланысты зерттелгені анықталды. Сондай-ақ бұл зерттеу жұмыстарында негізгі зерттелген мәселе сөз таптарының жұрнақтары екені анықталды. Демек сөзжасамдық ұяның бір негізгі бірлігі болып саналатын сөзжасамдық жұрнақтар белгілі дәрежеде ғылыми тұрғыда зерттелгені айқындалды.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1). Құрманәлиев Қ, Сөзжасамдық ұяның синтагматикалық күрделі бірліктері.- Алматы 1999 – 96 б.

2). Н.Оралбай Қазақ тілінің сөзжасамы Алматы 2002-182 б.

3). Жанпейсов және т.б. қазақ грамматикасы Алматы 2002-783б.

Тельтаев Б.Б.

Алматы Ішкі Істер Академиясы, Қазақстан

PhD Досанова А.М.

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Қазақстан

РЕПАТРИАНТ-ҚАЗАҚТАР: АЗАМАТТЫҚ СӘЙКЕСТІЛІК ПЕН МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛГЕ ҚАТЫНАС КОРРЕЛЯЦИЯСЫ

Азаматтық сәйкестілік – адамның өз тәуелділігін белгілі бір қоғаммен теңестіруі, сол қоғам азаматы ретінде республикамыздың саяси өміріне, қоғам тұрақтылығына, болып жатқан барлық жағдайларға мән-жай қарамайтын, өзінің болашағын сол қоғаммен байланыстырған немесе байланыстыратын тұлға ретінде қарастырылуын айтамыз. Ол адамның мемлекеттің азаматы ретінде өзіңді тұлға сезіну ғана емес, сонымен сол мемлекетте болып жатқан іс-әрекет,

Результат перекладацьких аспектів дослідження показав, характерний спосіб перекладу номінацій та характеристик емоційного стану людини – переклад варіантними відповідниками (88%). В першу чергу, такий результат підтверджує, що основна частина досліджуваного матеріалу являється контекстуально-залежною лексикою. Під контекстуальною залежністю мається на увазі вживання слова в певному ситуативному середовищі, асоціативні уявлення автора тексту оригіналу та рівня професійності перекладача, його словникового запасу, здатності до творчого перекладу, умінь та ін. В залежності від зазначених причин, лексика може виражатись різними частинами мови. Наприклад, слово *terrify* трактується в словнику М.І. Балла як *веселий, радісний, пожвавлений, святковий, напідпитку, приємний, жартиєлюбивий, славний, смішний, потішний, забавний, життєрадісний, веселун, товариш по чарці, гульвіса і тд.* Обирати найбільш підходящий варіант необхідно відповідно до контексту. Значно менше (67 мовних одиниць) було перекладено шляхом калькування. Основна частина мовних одиниць, які були перекладені цим способом, мають у своєму складі словотворчі корені латинського або грецького походження (*tragic – трагічний, moralistic – моралістичний*). Нехарактерним способом перекладу емоційно-забарвленої лексики являється додавання (4%) або вилучення слова (3%) при перекладі. З точки зору трансформації це прийоми смислового розвитку – прийоми використані для легшого сприйняття тексту носіями української мови. Додавання характеризується використанням в перекладі додаткових слів, що не мають відповідностей в оригіналі. Протилежним додаванню є метод вилучення слів при перекладі. При опрацюванні відібраного матеріалу вилучення використовувалось у випадках перекладу фразових лексичних одиниць (*calmed down – заспокоєний*) та складних слів (*happy-go-lucky – безтурботний*). Семантично надлишкові слова були опущені через їхню зайву надмірність.

Повний еквівалент при перекладі номінативної лексики не є характерний при перекладі (2%) з англійської на українську мову, що ще раз підтверджує контекстуально-залежну природу емоційної лексики. Повними еквівалентами було перекладено здебільшого назви емоцій (5 випадків) та слова, що містять у своєму морфологічному складі корені латинського та грецького походження (22 випадки). Але на відміну від калькування, такий переклад був використаний для передачі значення лексичних одиниць, які мають термінологічний характер (*autistic – аутистичний, melancholic – меланхолійний*).

Найчастіше опрацьований фразеологічний матеріал на позначення емоційної сфери людини перекладався способом пошуку відносного еквівалента (у 69 випадках). Заміна окремих компонентів англійського фразеологізму не спричиняла негативного впливу на ступінь точності і, навіть навпаки, робила переклад змістовним, емоційно забарвленим. Використання варіантного відповідника є також досить поширеним явищем при перекладі фразеологічних одиниць (21%). Оскільки українська мова багата на фразеологізми, то для емоційної оцінки пев-

Здивування	Використання фразеологічних вигуків (4)	Crickey me! My hat!	Батечки! Ось тобі й маш!
Горе – страждання	Тварини (3) Частини тіла(4) Релігійні поняття(2)	To ride the black donkey One's heart is breaking To suffer hell	Надутися, мов сич на вітер Серце крається Переживати пекельні муки
Гнів – лють	Тварини (9) Частини тіла (13) Колір (2) Релігійні поняття (4)	Look what the cat's dragged in! To contract one's brows To change your colour As mad as hell	Диви, кого вітром принесло! Насупити брови Змінюватися в обличчі Злий, як чорт
Відраза – гидливість	Тварини (4)	A hog at the table	Свиня за столом
Презирство – зневага	Тварини (3) Частини тіла (7) Висота (3)	Pigs in clover To turn a deaf ear to sb., sth. To ride high	Свині в конюшині Пускати щось повз вуха Високо нести себе
Страх – жах	Тварини (6) Частини тіла (10)	The cat among the pigeons One's heart fails one	Вовк серед овець серце завмирає
Сором – сором'язливість	Тварини (2) Колір(2)	Like a dying duck in a thunderstorm To cover with high colour	З розгубленим виглядом Покритися рум'янцем
Провина – каяття	Частини тіла (4)	To bathe one's hands in blood	Обагрити руки кров'ю
Разом	107 фразеологічних одиниць		

Для визначення семантичних особливостей досліджуваного матеріалу всі вигуки було класифіковано за класифікацією В.В.Виноградова [2, 198-210]. Провівши аналіз семантичних особливостей емоційно-забарвлених вигуків, було визначено, що серед вигуків, що відображають емоційний стан людини, відсутні етикетні вигуки. Найбільшу частину досліджуваних вигуків (59%) складають вокативні (звукослідувальні) вигуки (*Hah-hah!* – *Ха-ха!*, *Ahem!* – *Хм!* *Гм!* *М-да!*). Всі ці лексичні одиниці є контекстуально залежними, зробити висновки про їх значення можна лише за наявністю певного ситуативного оточення. На другому місці серед емоційно-забарвлених вигуків (26%) – емоційні вигуки. (*God damn!*- *Хай йому чорт!* *Do tell!* – *Оце так!*) Вони виражають почуття, стан, настрої людини, що говорить, її ставлення до явищ дійсності. Найменшу кількість (15%) серед досліджуваних вигуків становлять імперативні (тобто спонукальні) вигуки (*Dry up!* – *Мовчати!* *Jazz up!* – *Піддай жару!*). Ці вигуки входять, як правило, до чітко окресленої тематичної групи. Характерною рисою більшості вигуків виявилась залежність від інтонації.

оның негізгі талаптары мен міндеттерімен бөлісу, тұтас кеңістік пен қазақстандық қоғамның әлеуметтік құрылымдарына ену арқылы шоғырлану сәттілігі, бейімделу барысының күшеюі мен тұтастығын нақты түсіну. Сәйкестілік қалыптасуының теориялық әдіснамалық қырларын талдаумен қатар экономикалық, әлеуметтік қатынастардың жаңа жүйесінің жасалынуымен бірге жүзеге асатын жаңа қоғамдық пайымдау мен дүниетаным қалыптасуының, жаңа қарым-қатынас талаптарына жауап бере алатын идеялар т.б. көрсетеді, яғни ұлттың субъективті келбеті анықталып, азаматтық өзіндік сәйкестілігі іске асады. Ол бір жағынан, Қазақстан халқын сәйкестендіруді жалпы азаматтық және саяси қауымдастық деңгейлеріне сай болу қажеттігін, екінші жағынан, еліміздегі барлық ұлтаралық қатынастардың қазақ халқының ұлттық сәйкестенуімен ынтымақтастығын талап етеді [1].

Э.Д. Сүлейменова: «Сәйкестілік – уақыт өте өзгереді, толығады, қалпына келеді. Кез-келген сәйкестілікті ұлттық, азаматтық, мемлекеттік, тілдік т.б. өзгертетін әлеуметтік-қоғамдық жағдай алмасуы, миграциялық үдерістермен халықтардың қоныс аударуы, ұлттық ерекшелік, халықтар арасындағы қарым-қатынас, тілдік қажеттілік және жеке адамның өзіндік көзқарасы болып табылады» [2, 6]. Егер көріп отырғанымыздай, кез келген сәйкестілік түрі қоғамдық жағдайларға байланысты өзгертін болса, онда «сәйкестілік дағдарысы» туындауы әбден мүмкін. Ондай болған жағдайда адам өзін толықтай ешбір қоғаммен сәйкестендіре алмайды. Оларда белгілі дәрежеде «тежеліс» пайда болады. Мысалы, кеңес азаматы енді Қазақстан азаматы қатарына өтуі. Бірден сезіну әрине мүмкін болмайды, себебі, зерттеушілердің айтуынша оған біріншіден, қоғамның психологиялық дайын еместігі, екіншіден, мемлекеттегі сәйкестілікті ұлттық ұстанымына сай етіп өзгертуге аса көңіл бөлінуі.

«Мемлекеттік – азаматтық сәйкестілік» арақатынасында қазақстандық азаматтықтың респонденттер тарапынан мойындалуы бір мәнді көрсеткіш орын алады. Бұдан адамның азаматтық қоғамға → мемлекетке → Қазақстанға қатыстылығы көрініс табады.

«Сіз өзіңізді қай деңгейде Қазақстан азаматымын деп есептейсіз?» деген сұрақ арқылы Қазақстандағы репатриант-қазақтардың азаматтық сәйкестілікті сезіну деңгейінің көрсеткішін төмендегі кестеден анық байқауымызға болады.

Кесте 1

Репатриант-қазақ студенттердің тілдік сәйкестілігі мен азаматтық сәйкестілік корреляциясы (%)

Толық есептеймін	34,6
Айтарлықтай дәрежеде	7,0
Жартылай есептеймін	34,7
Есептемеймін	2,0
Жауап беруге қиналамын	11,9

Респонденттер өздерін Қазақстан Республикасының азаматы ретінде *толық есептеймін* – 34,6 %, *жартылай есептеймін* – 34,7 % көрсеткішін берді. Өздерінің тұрақты тілдік сәйкестілік көрсеткішінің жоғары көрсеткішін берген респонденттер де азаматтық сәйкестілік мәселесіне келгенде айтарлықтай алшақтық байқалады.

Азаматтық сәйкестілік трансформациясы – өте күрделі және ұзақ қалыптасатын үдеріс. Әрбір азамат үшін өзін Қазақстан азаматы ретінде сезінуі, тануы бірдей емес, әркелкі іске асады, себебі көп жағдайда тұлғалар азаматтық сәйкестілік дегенді өзінше түсінеді. Оның күрделілігі респонденттердің осы сұраққа *айтарлықтай дәрежеде* – 7 %, *жауап беруге қиналамын* – 11,9 %, *есептемеймін* – 2 % жауаптарында көрініс табады.

Салыстыру ретінде респонденттердің қазақтар мен жергілікті қазақтардың азаматтық сәйкестікті сезіну көрсеткіштерін қарап көрейік, төмендегі 2-кестеде жергілікті қазақстандық респонденттердің азаматтық сәйкестілікті сезіну көрсеткіші бейнеленген¹.

Кесте 2

Жергілікті қазақтардың азаматтық сәйкестілікті сезіну көрсеткіші (%)

Толық есептеймін	76,7	94,5
Айтарлықтай дәрежеде	11,9	3,4
Жартылай есептеймін	5,3	1,1
Есептемеймін	0,6	0,8
Жауап беруге қиналамын	5,5	0,2

Бұл көрсеткіштер арқылы қазақстандық респонденттердің азаматтық сәйкестілігі оңтайлы жүзеге асуының даму қарқынына анық көз жеткізуге болады. Ал бұл, сөзсіз, азаматтардың мемлекет ішінде өмір сүруінің әлеуметтік, экономикалық және саяси жағдайларымен анықталады. Бүгінде респонденттердің – 94,5-ы өздерін Қазақстан азаматы санайды. Ал *жартылай санаймын* – 1,1 % көрсеткіші мен *айтарлықтай санаймын* – 3,4 % көрсеткішінің төмендеуі респонденттер арасында азаматтық сәйкестілік деңгейінің өскенін байқатады.

¹ Кестедегі мәліметтер Э.Д. Сүлейменованың «Главный вектор гражданской идентичности» // Динамика языковой ситуации в Казахстане (Алматы, 2010) атты мақаласынан алынды.

За особливостями семантичної структури фразеологізмів, найбільша кількість мовних одиниць на позначення чуттєвої сфери людини входить до групи фразеологічних зрощень (51%) Вони мають набагато сильніше емоційне забарвлення та потужнішу здатність експресії. Такі фразеологічні одиниці, на нашу думку, є максимально адаптованими та універсальними для вираження одних і тих самих відчуттів різних людей (*a bolt from the blue – грім серед ясно-го неба, to come out at the little end of the horn – сісти в калюжу*). На другому місці за кількістю фразеологічних одиниць знаходяться фразеологічні єдності (36%), які мають у своєму складі більш-менш прозору метафору, яка зазвичай є доступнішою для сприйняття (*to play with one's nose – глузувати з кого-небудь, to suffer hell – переживати пекельні муки*). Найменшу частину досліджуваного фразеологічного матеріалу складають фразеологічні поєднання (13%). У своєму складі ці одиниці містять елементи з прямим значенням, і тому вони є найбільш зрозумілими для сприйняття. Такі фразеологізми прагнуть до максимальної ясності вираження емоції (*to lose one's temper – втрачати самовладання, to prick someone's conscience – давати кому-небудь на совість*).

Щоб прослідкувати, які образи викликають в уявленні людей той чи інший емоційний стан, ми проаналізували фразеологізми, що входять до одних і тих тематичних груп, на наявність спільного алегоричного компоненту.

Систематизація досліджуваного матеріалу показала, що найчастіше у складі фразеологічних одиниць відображаються такі асоціативні групи як: частини тіла (48 випадків), тварини (32 випадки), висота (8 випадків), релігійні поняття (6 випадків), колір (4 випадки). Зі 162 фразеологічних одиниць, у складі яких міститься асоціативний компонент, та чи інша асоціативна образність переноситься на українську мову в 67 випадках. Такий показник можна пояснити тим, що свідомість та національно-мовна картина англomовного народу відрізняється від уявлень та інтерпретації навколишньої дійсності українців.

Таблиця 1.3

Основні групи асоціацій на позначення емоційно-забарвлених фразеологізмів

Тематична група емоцій	Асоціативна група	Приклади англійської мови	Відповідники української мови
Зацікавленість – збудження	Частини тіла (5) Гострі предмети (5)	Loose the head To be on nettles	Втрачати голову Сидіти на голках (досл.на кропиві)
Задоволення – радість	Тварини, комахи (5) Частин тіла (5) Висота (5)	Happy as a flea in a doghouse Grin from ear to ear To be on cloud nine	Досл. Бути щасливим як блоха в собачій будці досл. Посміхатися від вуха до вуха Бути на сьомому небі від щастя

Більшість суфіксів, що використовувалися для дослідження, є характерними для прикметників та прислівників. Це пояснюється оцінним характером емоційної лексики та вказаних частин мови.

Більшість досліджених суфіксів не є емоційно-забарвленими, адже основне значення того чи іншого слова залежить від кореневих морфем.

Хоч афікси і відіграють підпорядковану роль у словотворенні, та все ж деякі з них вагомо впливають на значення похідних слів:

В 57% вживання суфікса *-able* слова мають позитивне емоційне забарвлення (*amiable* – люб'язний, *likable* – приємний);

100% досліджуваних слів з афіксом *-ard* мають негативне значення (*drunkard* – п'яниця, *coward* – боязкий);

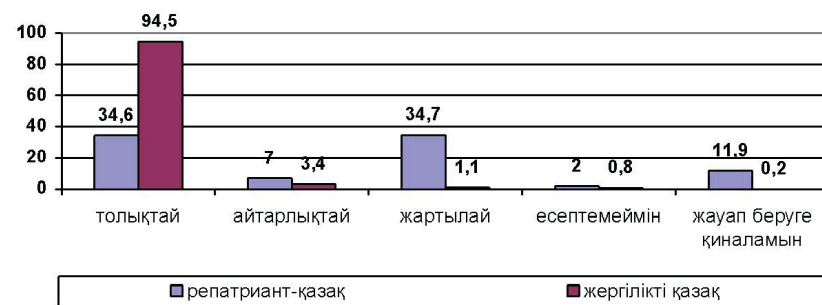
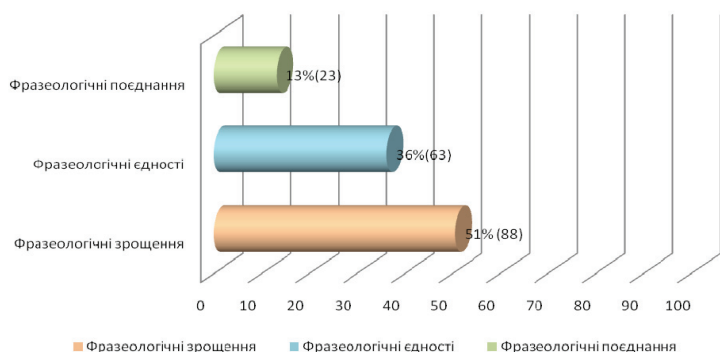
-eer та *-ish* є іменними суфіксами негативною оцінки (*profiteer* – спекулянт, *anguish* – мука);

Суфікс *-less* у складі лексичних одиниць в основному впливає на наявність негативною оцінки. Слова позитивної семантики, з суфіксом *-less*, як правило мають кореневу морфему з негативним значенням, і суфікс заперечує загальне позитивне семантичне значення мовної одиниці (*blameless* – бездоганний, *fearless* – безстрашний).

На відміну від суфіксів, префікси мають більш помітний вплив на формування емоційних лексичних одиниць. В нашому дослідженні простежувалась тенденція до утворення негативною емоційно забарвленою лексики за допомогою префіксів *de-*, *dis-*, *in-*, *ir-*, *un-*. Семантичне значення цих префіксів спільне в тому, що вони заперечують будь-який позитивний відтінок лексичної одиниці.

В мові значно більше переважає кількість афіксів на позначення негативною емоцій, та майже взагалі відсутні засоби для формування нейтральною оцінки явищ та дійсності. Ми прослідкували, що емоційне забарвлення певних лексичних одиниць не є чимось зовнішнім, а входить до їх морфологічної структури.

Діаграма 1.2 Семантична класифікація фразеологічних одиниць

Сурет 1 – Жергілікті қазақтар мен репатриант-қазақтардың азаматтық сәйкестілік корреляциясы (%)

Қазақ халқы өзінің «қазақтығын» толығымен сезіну мүмкіндігіне тек тәуелсіздік алғаннан кейін ғана қол жеткізді. Қазақ елі бүкіл жер жүзіне өзінің тәуелсіздігін, өзінің мәдениетін, мемлекеттік тілін таныта білді.

Н.Ә. Назарбаев: «Әр ұлтты оның санасына қарамастан, басқалар оларды ол ұлт өкілдерінің өздерін қалай сыйлайтынына қарай сыйлайды» [3, 280].

Екі кестедегі аталмыш айырмашылықтың себебін анықтау үшін, яғни азаматтық сәйкестілігі жартылай жүзеге асқан немесе ҚР азаматтық сәйкестілігін сезіну деңгейі төмен репатриант азаматтарға келесі сұрақты қою маңыздылығы артып отыр.

Кесте 3

Респонденттердің азаматтық сәйкестілігі мен мемлекетке тәуелділігін сезіну корреляциясы (%)

Қазақстан азаматы	52,5
КСРО азаматы	–
ТМД азаматы	–
Ресей азаматы	–
Өзге мемлекет азаматы (атаңыз)	21,8
Жауап беруге қиналамын	24,8

Респонденттердің – 52,5 %-ы Қазақстан азаматымын деп санаса, өзге мемлекет – 21,8 %, жауап беруге қиналамын – 24,8 % деген. Кестеде берілген жауаптар азаматтық сәйкестілік дағдарысының көрінісін береді. Бұл мәліметтерге қарап, төмендегідей қорытындылар жасауға болады:

– азаматтық сәйкестілік, ең алдымен, тулғаның мемлекетке қатыстылығын сезінуімен байланысты, адам өзін белгілі бір қоғаммен байланыстыра отырып,

оның мүдделерін өзіне біріктіре қарап, осы қоғамдағы болып жатқан жағдайлар туралы өзінің көзқарастарымен өзара қатынас сипатында қарастырылады;

– репатриант- қазақтар студенттердің өздерін Қазақстан азаматы ретінде толықтай сезіне алмауына қоғамдағы оларға деген бірқалыпты көзқарастың болмау себебі әсер етіп отыр;

– азаматтық құқықтарының теңдей қорғалмауы, көп жағдайда олардың әлеуметтік жағдайларының төмендігі;

– қоғамға белсенді араласу үшін олар бүгінгі Қазақстан Республикасындағы құқықтық заңнамалар мен қалыптасқан нормаларды, саяси-экономикалық, қоғамның әлеуметтік жағдайын толық түсінбеді;

– егер толықтай Қазақстан азаматы болып сезіну үшін төлқұжаттағы мәлімет қажет болса, онда репатриант-қазақтар үшін азаматтық алу үдерісінің қиындығы мен бейімделу барысындағы тілдік кедергінің болуы әсер еткен.

Репатриант-қазақ студенттердің азаматтық сәйкестілік пен мемлекеттік тілге қатысты көзқарастарын тереірек білу үшін мынандай сұрақтар қойылды.

Сіз кімді отандастарым деп есептейсіз?

Мемлекеттік тілді білу Қазақстан тұрғындарының азаматтық борышы дегенмен келісесіз бе?

Өз ұлтыңыздың тілін білмегеніңіз үшін Сіздің ұлттық намысыңыз қорланды ма?

Қазақ тілін білмегеніңіз үшін қиналған кездеріңіз болды ма?

Мемлекеттік тіл туралы берілген мәлімдемелердің қайсысы сізге тән?

Қандай тілдерді білу қажет деп санайсыз?

Кесте 4

Респонденттердің отандастарды анықтау көзқарасы (%)

	Иә	Жоқ	Білмеймін
Өзге ұлттан болса да Қазақстандықтарды	32,7	65,3	2,0
Ана тілін білетін өз ұлттастарымды	79,2	18,8	2,0
Өз ана тілін білмесе де өз ұлттастарымды	14,6	83,2	2,0
Діни көзқарасымды бөлетіндерді	2,0	2,0	2,0

Кестеден алдымен – 79,2 % ана тілін білетін ұлттастарымды отандастарым деп санаймын, ал өз ана тілін білмейтін ұлттастарымды – 83,2 % отандасым деп санамаймын көрсеткішін көріп тұрмыз, екіншіден, Қазақстанда тұратын басқа ұлт өкілдерін – 65,3 % отандасым деп санамайды, тек – 32,7 % оларды отандасым деп санайды, үшіншіден, діни көзқарастағы көрсеткіш – 2 % ғана анықталған. Олай болса респонденттер ана тілін білетін қазақтарды толық өз отандастарым деп санайды.

Азаматтық сәйкестілік азаматтық құқық пен мемлекеттік тілге көзқараспен тікелей байланысты. Азаматтық сәйкестілік айтарлықтай дәрежеде респонденттердің мемлекеттік тілге – мемлекеттің негізгі рәміздерінің біріне қатыстылығымен байланысты анықталады. Қазақстанда ұлттық идеология «кенестік» сәйкестілікті

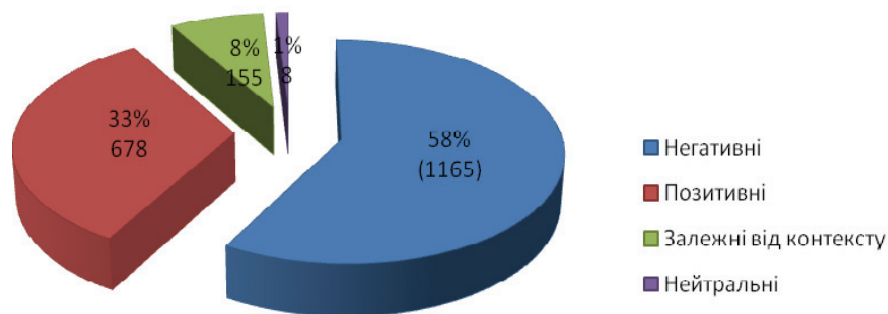
Таблица 1.2

Словотворчі афікси емоційно-оцінної лексики

Префікс	Кількість МО	% від досл.МО	Позитив-ні	Негатив-ні	Конт. залежні	Нейтраль-ні
A-	17	1,0	9	7	1	0
Ab-	5	0,3	1	4	0	0
Be-	8	0,5	3	5	0	0
De -	29	1,6	0	29	0	0
Dis-	53	3,0	0	51	1	1
Extra-	2	0,1	2	0	0	0
In-	51	2,9	1	49	0	1
Ir-	2	0,1	0	2	0	0
Out-	4	0,2	2	2	0	0
Over-	3	0,2	2	0	1	0
Pre-	3	0,2	0	2	1	0
Super-	4	0,2	0	4	0	0
Un-	6	0,3	0	6	0	0
Всього	187	10,6	20	161	4	2

Суфікс	Кількість МО	% від досл. МО	Позитив-ні	Негатив-ні	Конт. залежні	Нейтраль-ні
-able	53	3,0	30	17	5	1
-al	53	3,0	17	28	7	1
-ard	8	0,5	0	8	0	0
-ary	3	0,2	2	1	0	0
-ate	29	1,6	10	15	3	0
-cent	8	0,5	6	1	0	1
-dent	1	0,1	1	0	0	0
-ed	378	21,5	110	245	23	0
-eer	2	0,1	0	2	0	0
-ent	20	1,1	9	9	2	0
-er	8	0,5	2	5	1	0
-ful	61	3,5	29	29	3	0
-ic	68	3,9	26	32	8	2
-ing	96	5,5	45	44	7	0
-ious	63	3,6	18	38	7	0
-ish	28	1,6	3	24	1	0
-less	41	2,3	8	30	3	0
-like	2	0,1	1	1	0	0
-ly	35	2,0	18	15	2	0
-ous	64	3,6	19	37	8	0
-sive	24	1,4	6	16	2	0
-some	7	0,4	0	7	0	0
-ster	3	0,2	0	3	0	0
-tant	6	0,3	4	2	0	0
-tion	10	0,6	3	7	0	0
-tive	45	2,6	21	19	5	0
-ty	26	1,5	8	17	1	0
-y	103	5,9	28	68	7	0
Всього	1245	70,8	424	720	95	5

Діаграма 1.1. Співвідношення загальних тематичних груп емоційної лексики

Разом -2005 лексичних одиниць

8% мовних одиниць досліджуваного матеріалу відносяться до контекстуально-залежної лексики. Відповідно до внутрішніх переживань мовця слово матиме позитивне або негативне значення. Як приклад, розглянемо мовну одиницю *dare*.

(1) *We hardly dare lift our heads for fear of being caught – Ми ризикуюмо бути спійманими, ледве піднявши голову.*

(2) *Dared hope to win – Хто не ризикуює, той не п'є шампанське.*

Перше речення демонструє ситуацію, в якій слово *dare* передає емоцію страху, в той час як в другому прикладі демонструється запал, зацікавленість, певним процесом з наміром отримати найвищий та найкращий результат.

1% досліджуваної лексики відображає нейтральне внутрішнє ставлення людини до оточуючої дійсності: *stolid – флегматичний, habitual – звичний, average – звичайний, пересічний*.

На думку В.І. Шаховського емотивність властива всім мовним рівням: фонетичному, морфологічному, лексичному і синтаксичному. Кожен з них має свою систему засобів вираження [7. 81-92].

На морфологічному рівні відбувається становлення емоційно забарвленої лексики. Щоб прослідкувати її морфологічні особливості, дослідження було проведено в тій групі матеріалу, яка називає та характеризує оточуюче середовище індивіда (номінативні частини мови).

Для дослідження властивостей морфемних афіксів було відібрано мовні одиниці загальною кількістю 1432, які в своєму морфологічному складі містили найбільш поширені суфікси та префікси. Частка матеріалу (від загального обсягу відібраних мовних емоційних одиниць – 2005 МО), що використовувався для дослідження морфологічного аналізу емотивної лексики складає 70,8% лексики, в складі якої наявні суфікси, та 10,6% мовних одиниць з наявністю префіксів.

«қазақстандыққа» ауыстыруда. Жаңа мемлекеттілікке байланысты азаматтық сәйкестілік пен бейтараптылық көрсеткіштерінің бірі – мемлекет азаматтарының тілдік дағдыларының бірі болып отыр. Қазақ тіліне деген қатынастың өзгеруі, оны игерудің мәлімделген деңгейі қазақ тілінің өз әлеуметтік құзыретін бірте-бірте күшейтіп келе жатқанының белгісі бола алады. Қазақстан азаматтары өздерін қазақ тілімен сәйкестендіргілері келеді. Мемлекеттік тілді білу туралы мәлемдеме – бұл мемлекетке қатысты бейтараптылықты өзінше мойындаудың бір түрі, ол азаматтық өзіндік сәйкестілік тұрғысындағы мәліметтермен тұжырымдалады [4, 104].

Мемлекеттік тіл – бұл саяси-құқықтық ерекше мәртебеге ие тіл, анықталған мемлекет аумағына таралған тіл, аталған елде мекемелердегі іс жүргізуге, сот істерін, білім беру халықтың ұлттық құрамына қарамастан енгізілген тіл, қоғамда максималды қызмет атқаратын, «Қазақстан Республикасының тілдік саясат қағидаларына» сәйкес мемлекеттік және қоғамдық маңызды қызметтер атқаратын тіл [5].

Респонденттердің мемлекеттік тілді білу азаматтық борыш деп санау көрсеткішін төмендегі кесте арқылы көрсеткіміз келеді.

Кесте 5

Респонденттердің мемлекеттік тілді білу Қазақстан тұрғындарының азаматтық борышы дегенге көзқарасы (%)

Келіспеймін	Келісемін	Жауап беруге қиналамын
7,9	88,1	3,0

Республиканың азаматтары қазақ тілін білулері керек, тілді білу Қазақстан тұрғындарының азаматтық борышы деген пікірмен респонденттердің – 88,1 %-ы келіседі, ал – 7,9 %-ы бұл пікірмен келіспейді. Мемлекеттік тілді білу, біріншіден, олардың ертеңгі күнге деген нық сенімін қалыптастырса, екіншіден, жақсы жұмыс табуына септігін тигізсе, үшіншіден, адам қанша тіл білсе, соншалықты оның тілдік санасы өте кең, білімі мол болады. Республикадағы басқа ұлт өкілдері үшін қазақ тілін білу қоғамдық қажеттілік болу керек. *Өз ұлтыңыздың тілін білмегеніңіз үшін Сіздің ұлтты намысыңыз қорланды ма? %* деген сұраққа жауабын келесі кестеден көруге болады.

Кесте 6

Ұлттық тілді білмеудің ұлттық намысқа әсері (%)

ешқашан	75,2
кей кезде	5,0
жиі	7,0
әрдайым,	6,0
жауап беруге қиналамын	7,0

Кестеде берілген мәліметтер респонденттердің ұлттық тілді толықтай білмеудің салдарынан негізінен намыстары қорланбағанын көрсетеді – 75,2%. Бірақ кей-кезде – 5%, жиі – 7%, әрдайым – 6% көрсеткіші бұндай жағдайлардың кездесетіндігінен хабардар етеді.

Шетелден келген репатриант-қазақтар орыс тілін білмеуі салдарынан жиі қиналатындығы белгілі, ал олардың ішінде қазақ тілін білмеу салдарынан қиналғандары болды ма деген сұраққа төмендегідей жауаптарды алдық, оны келесі кестеден көруге болады.

Кесте 7

Қазақ тілін білмеудің қиындықтар туғызуы (%)

ешқашан	86,1
кей-кезде	3,0
жиі	2,0
әрдайым	4,0%
жауап беруге қиналамын	7,0

Бұл сұраққа респонденттерден – 86,1% ешқашан, – 5% кей-кезде – 3% жиі, – 2% әрдайым, – 4% жауап беруге қиналамын деген жауаптар алынды.

Кесте 8

Мемлекеттік тіл туралы төмендегі мәлімдемелердің қайсысы Сізге тән? (%)

№	Мәлімдемелер	иә	жок
1	2	3	4
1	Мен қазақ тілін көбірек қолдануға тырысамын	91,3	4,0
2	Менімен қазақ тілінде сөйлессе, мен де қазақ тілінде жауап беруге тырысамын	66,3	30,7
3	Менімен орыс тілінде сөйлессе, мен қазақ тілінде жауап беремін.	50,5	46,5
4	Менімен орыс тілінде сөйлессе, мен орыс тілінде жауап беруге тырысамын	22,8	74,3
5	Менімен қазақ тілінде сөйлессе, мен орыс тілінде жауап беремін	4,0	93,1
6	Қазақ тілін білмейтіндердің арасында қазақ тілінде сөйлескен маған ұнамайды	22,8	74,3
7	Орыс тілін білмейтіндердің арасында орыс тілінде сөйлескен маған ұнамайды	24,8	72,3
8	Маған қазақ тілінде сөйлеген жағдайда мен ыңғайсызданамын	5,0	92,1
9	Маған орыс тілінде сөйлеген жағдайда мен ыңғайсызданамын	57,4	39,6
10	Маған орыс тілінде де қазақ тілінде де сөйлескен бірдей ыңғайлы	5,9	91,1

Ескертпе: Кестедегі мәлімдемелер жанына қойылған реттік сан оны диаграммада белгілеу барысын жеңілдетті.

Найбільший відсоток досліджуваного матеріалу було віднесено до тематичних груп на позначення зацікавленості (446 МО) та задоволення (384 МО), проте врахувавши аспекти контекстуальної залежності та багатозначності лексичних одиниць, найбільшу частину досліджуваного матеріалу було віднесено до емоційної лексики, що має негативне забарвлення (58%). Лексика, що позначає позитивну чуттєву сферу людини, поширюється на 33% мовного матеріалу дослідження. 8% мовних одиниць досліджуваного матеріалу відносяться до контекстуально-залежної лексики. Найменшу частину лексики, що досліджується в даній роботі, становить нейтральна лексика (1%). Це пояснюється тим, що емоційно-забарвлена лексика в більшості випадків просто не може бути нейтральною, інакше вона втрапить свій статус.

Контекстуальна залежність, при визначенні емоційного забарвлення значної кількості досліджуваного матеріалу, мала місце не лише для тематичної групи на позначення здивування. В 4% досліджуваної лексики спостерігалось перенесення негативного значення при належності до тематичної групи позитивних емоцій. Так, наприклад, слова *paranoid* (параноїдальний), *obsessed* (одержимий), *ailed* (стурбований), *abashed* (збентежений) відображають певну міру зацікавленості, але будучи надмірним, такий інтерес не можна віднести до позитивних мовних одиниць. Лексичні одиниці на позначення негативного концепту байдужості (*aimless* – безцільний, *apathetic* – байдужий, *indefinite* – невизначений) були також віднесені до категорії «Зацікавленість» у зв'язку з відсутністю тематичної групи, яка найточніше б могла описати такий емоційний стан.

Крім того, в залежності від контексту, спостерігалися певні труднощі в плані наявності в однієї лексичної одиниці як позитивного так і негативного емоційного забарвлення та, відповідно, належності до різних тематичних груп: *admonished* – застережний (зацікавленість – страх), *dizzy* – запаморочливий (задоволення – страх), *eager* – нетерплячий (зацікавленість – гнів), *informal* – неформальний (зацікавленість – відроз).

Врахувавши аспекти контекстуальної залежності та багатозначності лексичних одиниць, весь досліджуваний матеріал було розподілено за оцінним компонентом на позитивні, негативні, нейтральні, та такі, що залежать від контексту.

Як бачимо з діаграми 1.1. найбільшу частину досліджуваного матеріалу було віднесено до емоційної лексики, що має негативне забарвлення (58%). На нашу думку, такий результат відображає внутрішню необхідність людей виражати негативні емоції, які спричиняються різними факторами життєдіяльності, шляхом вербалізації.

Проте, не варто недооцінювати роль позитивних емоцій та почуттів людини, які прагнуть до переваги позитивних та витіснення негативних емоцій. Діаграма 1.1. відображає 33% лексики, що позначає позитивну чуттєву сферу людини.

для мовної репрезентації емоцій: 1) лексика, що називає або характеризує емоції людини; 2) лексика, яка може виражати і передавати емоційне ставлення мовця до будь-якого предмета або явища (фразеологізми та ідіоми); 3) лексика, яка безпосередньо виражає емоції (емоційні вигуки) [8, 3-15].

Розподіл досліджуваних емоційних мовних одиниць на тематичні групи відображений у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1.

Тематичні групи емоційної лексики за К.Є.Ізардом

№ п.п.	Тематична група емоцій	Приклад	Кількість	%
1	Зацікавленість – Збудження	Appealing – привабливий; to Go all out – лізти зі шкури; Atta boy! – Bravo!	446	22
2	Задоволення – Радість	Approving – похвальний; In Seventh heaven – бути на сьомому небі від щастя; Hooray! – Ура!	384	19
3	Здивування	Affected – вражений, зворушений; A bolt from the blue – грім серед ясного неба; Cor! – Та невже!, Оце так!	53	3
4	Горе – Страждання	Bedeveled – змучений; One's heart is breaking – серце крається; Ay me! – Горе мені!	202	10
5	Гнів – Лють	Cheated – обурений; As mad as hell – злий як чорт; Dammit! – Тьху!, Дідько!	151	8
6	Відраза – Гидливість	Abject – мерзенний; To hate (sb., smth) like poison – огид, як гірка редька; Pshaw! – фі! Фу! Тху! Подумаєш!	194	10
7	Презирство – Зневага	Acrimonious – саркастичний; Don't be a goose! – не будь дурним!; Balloonjuice – дурниця!, нісенітниця!, маячня!	385	19
8	Страх – Жах	Aghast – охоплений страхом; Hair stands on end – волосся стає дибки; God damn! – Хай йому чорт!	113	6
9	Сором – Сором'язливість	Cozy – соромливий; To come out at the little end of the horn – систи в калюжу; Meh – те!, ну; можна, однаково	47	2
10	Провина – Каяття	Indicted – обвинувачений; Catch it hot – бути спійманим на гарячому; Whoops! – Упе!	36	2
Разом	2005 лексичних одиниць			

Ұсынылған кестеде келтірілген мәліметтерге сәйкес: қазақ тіліне қатысты айтар болсақ, респонденттердің *қазақ тілін көбірек қолдануға тырысамын, иә* – 91,3 %, *жоқ* – 4 %, қазақ тілінде сөйлесе, қазақ тілінде жауап беремін *иә* – 66,3 %, *жоқ* – 30,7 % деп жауап берген.

Репатрианттардың жауаптарына қарай олар қазақ тілін толықтай пайдаланады, сондай-ақ ол тілде бір-бірімен пікір алмасады, яғни тілдік сәйкестілік көрінісінің тұрақтылығын аңғартқандай; оларда қазақ тілімен қоса басқа тілді де қосып сөйлеу үдерісі байқалды, келтірілген мәліметтегі – 30,7 % орыс тілі немесе өзге де тілдер болуы мүмкін, себебі репатриант-қазақтардың тілдік құзыреті мен тілдік бейнесінің әртүрлі екенін айтқан болатынбыз. Біздің қоғамда қазақ-орыс қостілділігі басымдық танытуда. Бұл ойымызды төмендегі көрсеткіш деректері де дәлелдей түскендей, *менімен орыс тілінде сөйлесе, мен қазақ тілінде жауап беремін иә* – 50,5 % *жоқ* – 46,5 % жауап бермеймін деген, бұндағы – 46,5 % респонденттердің орыс тілін үйренді, ол тілде қатынас жасайды деген сөз.

Оған қоса, респонденттердің *маған орыс тілінде сөйлеген жағдайда мен ыңғайсызданамын көрсеткіші* – 57,4 % көрсеткен болса, жартысына жуық үлес орыс тілінде сөйлеуде – 39,6 % ыңғайсызданбайтынын көрсетіп отыр. Бір қарағанда бұл көрсеткіштер шетелдерден келген қазақтардың орыс тіліндегі құзыреттілік деңгейінің алдыңғы кестеде келтірілген мәліметтермен салыстырғанда артқандығын көрсетеді. Бірақ төмендегі мәліметтер бойынша репатриант-қазақ студенттерінің қостілділік үдерісі толық қалыптасып бітті деп айту қиын, себебі *маған орыс тілінде де, қазақ тілінде де сөйлескен бірдей ыңғайлы иә* – 5,9 % болса, *жоқ* – 91,1 % екендігін көрсетеді. Олар тек, *менімен орыс тілінде сөйлесе, мен орыс тілінде жауап беруге тырысамын иә* – 22,8 % десе, *жоқ* – 74,3 % деп жауап берген. Осылайша қарым-қатынас жағдайындағы тілді тандау, қолдану көрсеткіші студенттерде біркелкі емес.

Кесте 9

Респонденттердің тілдерді білу қажет деген көзқарасы (%)

	Келісемін	Келіспеймін	Жауап беруге киналамын
Қазақ тілі	97,0	2,0	1,0
Орыс тілі	60,4	19,8	19,8
Ағылшын тілі	82,2	5,9	11,9
Қытай тілі	73,3	9,9	16,8
Араб тілі	40,6	20,8	38,6
Түрік тілі	34,7	17,8	47,5
Басқа тіл	34,7	9,9	55,4

Тілдік сәйкестіліктің жоғары көрсеткіші ретінде респонденттер қазақ тілін атайды. Репатриант-қазақ студенттер басқа да тілдерді білу керек деп санайды.

Осылайша мемлекеттік тілге қатысты көзқарасын айқын берген репатриант-қазақ студенттердің азаматтық сәйкестілік корреляциясын (34,6 %) жергілікті

қазақтардың азаматтық сәйкестілігінің жоғарғы корреляциясымен (94,5 %) салыстыра қарағанда, оларда азаматтық сәйкестіліктің диффузиялық құбылысы бар екені толық аңғарылды. Репатриант-қазақ студенттердің төмен көрсеткіші бұл үдерістің толық қалыптасып болмаған, сонымен қоса, «Қазақстан азаматтығын алуға асықпау» үрдісіне сай келді. Азаматтық сәйкестілік – тұлғаның өзін мемлекет азаматы ретінде сезініп қана қоюы емес, нақтысында, жас репатриант-қазақтардың сәйкестену үдерісі. Олар үшін жаңа Қазақстан қоғамы мен оның құрылымдық және т.б. жүйелеріне еш ауыртпалықсыз тез интеграцияланып кетуіне мүмкіндіктің болмағандығынан көрініс береді.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының мемлекеттік сәйкестілігін қалыптастыру тұжырымдамасы. – 1999, мамыр – 23. <http://www.egemen.kz/indexold.php?act=readarticle&id=2192>.
2. Сүлейменова Э.Д. Архетип «гадкого утенка» и языковая идентичность // Язык и идентичность: Материалы международной научно-практической конференции. – Алматы, 2006. – С. 15-25.
3. Назарбаев Н.Ә. Сындарлы он жыл. – Алматы: Атамұра, 2003. – 240 б.
4. Қазақстан Республикасындағы тілдер туралы негізгі заң актілері. – Алматы: ЮРИСТ, 2007. – 44 б.
5. http://www.azattyq.org/content/...anna_genina/1884804.html.

SYNTAX: SLOŽENÍ, SEMANTIKA, FUNKCE

Канд. Філол. наук, доц. Захарова Л.М., спеціаліст Мозгова Т.Л.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ, МОРФОЛОГІЧНІ ТА ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ОСОБЛИВОСТІ МОВНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЧУТТЄВОЇ СФЕРИ ЛЮДИНИ

На даному етапі життя до внутрішнього стану людини приділяється все більш уваги. Вербальні прояви емоційності мають цінність у міжособистісній взаємодії. Вони поширюють можливості спілкування, оскільки несуть додаткову інформацію. Способи передачі такої інформації постійно розвиваються та збагачуються за допомогою нових понять та засобів вираження, які запроваджуються як в англійській так і в українській мові, і тому потребують детального вивчення та осмислення.

Актуальність роботи обумовлена високою частотою використання вербалізації почуттів та емоцій у всіх сферах життєвої діяльності людини. Разом з тим особливості передачі емоційного мовного матеріалу досліджені недостатньо. Крім того, національний характер та різноманітність засобів вираження емоцій в англійській мові можуть створювати труднощі в розумінні тексту, тим більше під час їхнього перекладу.

Мета статті полягає у виділенні засобів передачі мовних одиниць на позначення чуттєвої сфери людини при перекладі з англійської на українську мову та в аналізі їх лексико-семантичних, морфологічних, структурних особливостей та національно-мовної картини.

Матеріалом дослідження слугував мовний матеріал загальною кількістю 2005 лексичних одиниць, що був відібраний з різних лексикографічних джерел та он-лайн ресурсів, який був розподілений на 3 групи, а саме: категорія слів, що називають або характеризують емоції людини (1758 одиниць); мовні одиниці, які можуть виражати і передавати емоційне ставлення мовця до будь-якого предмета або явища (фразеологізми та ідіоми – 174 одиниці); мовні одиниці, які безпосередньо виражають емоції (емоційні вигуки – 73 одиниці).

За класифікацією К. Є. Ізарда тематичне поле «Емоції та почуття людини» в українській та англійській мовах включає 10 тематичних груп: 1. Зацікавленість – Збудження. 2. Задоволення – Радість. 3. Здивування. 4. Горе – Страждання. 5. Гнів – Лють. 6. Відраза – Гидливість. 7. Презирство – Зневага. 8. Страх – Жах. 9. Сором – Сором'язливість. 10. Провина – Каяття [3, 40-59.]. Згідно з підходом до емотивності В.І. Шаховського, існує три групи лексики